

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 9 DECEMBER 2012 PRIS: 89:-

Memento mori

Om vår bild av döden och döendet

KARIN JOHANNISSON, SHELLY KAGAN, CARL-HENNING WIJCKMARK och
HANS HENRIK BRUMMER ser döden i vitögat.

OPINION

LARS LÖNNROTH

dömer ut Svenska
Dagbladet och dess
litteraturkritik.

LEDARE

JOHAN LUNDBERG

tackar för sig och
blickar framåt.

FRIZON

KNUT AHNLUND

berättar om Strindberg
och hans danske
själsfrände Gustav Wied.

INTERPRESS 2804-09

7 388280 408901

RETURVECKA V7

Classic British engineering

Det är verkligen något speciellt med äkta, genuina skinnmöbler. För varje år som går blir de dessutom bara vackrare. De skaffar sig den där extra karaktären och digniteten. Våra skinnmöbler kommer från Lancashire i nordvästra England. Här tillverkas de för

hand enligt gamla metoder, av förstklassigt skinn och med finaste fjäder och dun i plymåer och kuddar. Är enbart det bästa bra nog åt dig, rekommenderar vi anilinskin. Det är så lite som 5% av alla skinn som duger till anilinskin.

BRITTFURN
Timeless British Furniture

SHOWROOM: STUREGATAN 20, STOCKHOLM TEL 08-661 70 80
MÅN-FRE 11-18 LÖR 11-16 SÖN 12-16

| BRITTFURN.SE |

Mörker över medielandskapet

Johan Lundberg

Det är min bestämda mening att tolerans och öppensinnlighet stimuleras och prövas på allvar i konfrontation med äldre tiders tänkande.

GK Chesterton talar i kapitlet "The Ethics of Elfland" i boken *Othodoxy* (1908) om "de dödas demokrati". Detta i kontrast till "den arroganta oligarki" som han menar utövas av människor som bara råkar befinna sig här och nu. Chesterton gör detta i ett försvar av traditionen och av en bakåtblickande attityd som innebär att man "ger sina röster åt den dunklaste av klasser: våra förfäder" samt i någon mån vägrar att underordna sig nutidens värderingar.

Att *Axess magasin* ägnar ett tema åt döden framstår åtminstone i den Chestertonska meningen som följdriktigt med tanke på det partitagande för traditionen som har gått som en röd tråd genom det sexåriga chefredaktörskapet som för min del når sitt slut med detta nummer.

Det är min bestämda mening att tolerans och öppensinnlighet stimuleras och prövas på allvar i konfrontation med äldre tiders tänkande. Det kan naturligtvis tyckas ligga en paradox inbäddad i det faktum att det är först i förståelsen av och inlevelsen i äldre tiders livsvillkor och tankemönster som vi prövas i vår acceptans för det fundamentalt annorlunda och främmande.

DESSVÄRRE TYCKS UTVECKLINGEN i detta avseende olycksbådande. Fixeringen vid nutiden och dess värderingar märks inte minst i det svenska medielandskapet, vilket på senare tid har kommit att domineras av en alltmer förnumstigt moraliserande attityd gentemot äldre tiders kulturella uttrycksformer.

I någon mening kan man naturligtvis säga att denna utveckling avspeglar de likartade attityder som återfinns inom universitetsvärlden, där man inom inte minst humaniora har ägnat avsevärd energi åt att peka finger åt äldre tiders författare, filosofer och konstnärer, vilka åtminstone på ytan reproducerar sin tids fördomar och otidsenliga föreställningar – så som författare, konstnärer och filosofer i alla tider har varit dömda att i viss mån göra.

Också i detta fall finns det kanske anledning att erinra sig några ord från just Chesterton, nämligen hans påpekande om att "utan utbildning finns en överhängande risk för att vi kommer att ta utbildade människor på allvar".

Men obeaktat de illavarslande tendenserna i den akademiska världen, finns det skäl att frukta att den senaste tidens alltmer tilltagande tudelning mellan de publicistiska och akademiska sfärerna kommer att underblåsa snarare än undergräva de nutidsfixerade "arroganta oligarki".

NÄR JAG SJÄLV INLEDDE MIN publicistiska bana för

över två decennier sedan, som litteraturkritiker på *Svenska Dagbladets* kulturredaktion, var man som ny skribent anmodad att som ett slags inträdesprov skriva en understreckare. På den institution i Uppsala där jag vid den tiden var doktorand fanns det tillika flera mångåriga medarbetare vid *Svenska Dagbladets* kulturredaktion, till exempel Thure Stenström och Gunnar Brandell, den sistnämnde tidigare såväl kulturchef som Pariskorrespondent på tidningen och sedermera under sin tid som litteraturprofessor ryktbar för att diktera sina understreckare för en institutionssekreterare, medan han kedjerökande vandrade fram och tillbaka i tjänsterummet. På institutionen fanns därtill flera skribenter på *Expressens*, *Dagens Nyheter* och *Uppsala Nya Tidnings* kultursidor.

SOM LARS LÖNNROTH (som själv har en bakgrund som både litteraturprofessor och kulturchef på SvD) påpekar i en artikel i föreliggande nummer av *Axess magasin* är den sortens dubbelarbetande akademiker numera en bristvara. På *Svenska Dagbladets* kultursida har merparten av de skribenter som har akademiska kopplingar sagts upp. Endast ett fåtal av de litteraturkritiker som man har behållit har överhuvudtaget skrivit en understreckare.

I sin nyligen utgivna bok om *Dagens Nyheter* kultursida, *Kultursidan. Kulturjournalistiken i Dagens Nyheter 1864–2012*, konstaterar Åke Lundqvist att en liknande utveckling har präglat DN:s under det senaste decenniet. Dock bör det sägas att brytningen med skribenter med akademiska kopplingar där aldrig har skett på samma systematiska och bryska sätt som nu senast i det forna "intelligensbladet" *Svenska Dagbladet*.

I DEN MÅN SOM *Axess magasin* har haft någon betydelse under mina år som chefredaktör, så har det, tror jag, varit just som motvikt till den här utvecklingen. Delvis har vi naturligtvis kunnat parasitera på den, i den bemärkelsen att behovet av en plattform där man inte faller till föga för nuets trender och dess tidsbundna värderingar har ökat för varje steg som de stora dagstidningarna har tagit i den motsatta riktningen.

Samtidigt är det uppenbart att vi har misslyckats i den meningen att den svenska utvecklingen inte på något sätt har kunnat hejdas eller ens stött på något mer organiserat motstånd. Men den kampen är kanske å andra sidan inte över än.

Johan Lundberg

SHEN YUN 2013

神韻晚會

HELT NYTT PROGRAM 2013
MED STOR ORKESTER

**"Elegant - mycket atletiskt
och skickligt!"**

John McColgan, regissör för Riverdance

**"Det var en fantastisk upplevelse...
Utsökt vackert!"**

Cate Blanchett, Oscarsbelönad skådespelerska

**"Showen var magnifik! Innehållsrik, fantastiska
sceneffekter och deras passion är verkligen berörande!"**

Chi Cao, solistdansare vid Birmingham Royal Ballet

bP/2628

5000 ÅRS GUDOMLIGT INSPIRERAD KULTUR

FÖLJ MED SHEN YUN på en resa genom 5000 års gudomligt inspirerad kultur; en resa där det forna Kinas visdom, världens främsta dansare inom klassisk kinesisk dans, fantastiska handsydda dräkter och storslagna bakgrundsprojektioner förs samman i en imponerande uppsättning.

Träd in i en värld av himmelska under, kejserligt drama och hjältelegender – en värld där skönhet och renhet aldrig gått förlorat...

ÖVER EN MILJON människor har sett Shen Yun. Med stående ovationer på världens främsta scener, kungligheter i publiken i Europa, utsålda föreställningar över hela Nordamerika och fullsatta hus runt om i Asien, har Shen Yun blivit till ett internationellt fenomen.

Med en helt ny produktion 2013 kommer Shen Yun till Sverige för ett begränsat antal föreställningar.

Shen Yun Performing Arts, en "non-profit organization" med sin bas i New York, återuppväcker genuin kinesisk kultur.

8-9 APRIL
CIRKUS, STOCKHOLM

6 APRIL
**KONSERT & KONGRESS
LINKÖPING**

BOKA DE BÄSTA PLATSERNA NU!

Biljetter: 077-170 70 70 (Ticnet)
08-660 10 20 (Cirkus), www.ticnet.se

ShenYun2013.org

Arrangör: Svenska föreningen för Falun Dafa

10 SAMHÄLLE

- Katalonien* Nathan Shachar analyserar katalanska självständighetskrav **10**
Mali Bengt Nilsson besöker den mytomspunna ökenstaden Timbuktu **12**
Inrikespolitik Ann Tiberg skärskådar Sverigedemokraternas budgetpolitik **14**
Moldavien Torgny Hinnemo om det svårstyrda Moldavien **16**
Krönika Theodore Dalrymple tror inte på legalisering av droger **18**
Notiser Sverker Åström, Arthur Ochs Sulzberger och pressgrannar **19**

20 DOSSIER – Antirasismens förvillelser

- Adam Cwejman om hur antirasism riskerar att bli kontraproduktiv **21**
 Richard Thompson Ford om att mångkulturell tolerans maskerar intolerans **22**
 Walter E Williams om problem med ras som en faktor i lagstiftningen **24**
 Thomas Sowell ifrågasätter positiv särbehandling **26**

28 FRIZON

Knut Ahnlund berättar om August Strindbergs möte med den unge författaren Gustav Wied

34 OPINION

Lars Lönnroth diskuterar *Svenska Dagbladets* nedskurna kulturbevakning

Kulturbilagan har alltmer kommit att lika traditionella damtidningar med texter om mode, filmstjärnor och liknande.

Lars Lönnroth, sid 35

TEMA: I DÖDS- SKUGGANS DAL

38 Hanteringen av döda

Hur döden uppfattas säger mycket om vårt samhälle. Dagens begravningsritualer vittnar om både voyeuristiska böjelser och ångest för förfall och glömska. **Av Karin Johannisson**

42 Meningslöst att frukta döden

Motivet för att känna rädsla är övertygelsen om att något dåligt troligen kan komma att ske. Utifrån det kriteriet finns få skäl att frukta döden. **Av Shelly Kagan**

47 Den nya döden

På senare tid har en ny syn på döden slagit igenom. Förändringen speglar en samhällsutveckling i riktning mot teknokrati och ekonomism.

Av Carl-Henning Wijkmark

50 Först med det sista

När Claude Monet målade av sin första hustru, Camille, på dödsbädden, bröt han med konventionen om hur döden skulle framställas sakralt.

Av Hans Henrik Brummer

52 INTERVJU

Ulf Öfverberg samtalar med Robert Wistrich om antisemitism i dagens Europa.

56 TRADITION

Svante Nordin porträtterar den konservativa katoliken Sven Stolpe.

60 CIVILISATION

- Musikhistoria* Maxim Gregoriev minns Alexandr Galitj, Sovjetunionens Bob Dylan **60**
Konsthistoria Anna Brodow-Inzaina imponeras av en Vermeer-utställning i Rom **62**
Litteraturhistoria Erik W Larsson konstaterar att Tom Wolfe håller stilen i sin nya roman **64**
Spel Patrik Strömer tycker att sällskapsspel borde tas på allvar **65**
Krönika Nick Cohen om läget för den brittiska pressen **66**
Notiser Byggnadsvård, konstbubbla och Baudelaire **67**

68 RECENSIONER

- Svante Nycander läser två nya studier över den liberala idétraditionen **69**
Johan Hakelius fascinerar av Axel Odelbergs bok om Sven Hedin och Adolf Hitler **72**
Per Svensson ser totalitära regimer falla på eget grepp **74**
Staffan Ulfstrand letar samband mellan natur och kultur **76**
Andreas Danielsen om motiven bakom första världskrigets utbrott **77**
Erik W Larsson slår ett slag för den otrendige Roger Kimball **79**
Gunnar Wetterberg förnöjs av skånska alléers och landskaps historia **80**
Fredrik Erixon träffar duellanterna som valde att lägga ned vapnen **81**
Henrik Berggren tar del av samarbetets svåra konst **82**
Johan Lundberg går in i Strindbergs världar **83**
Charlotta Weigelt följer Heidegger på väg mot språket **84**
Dick Harrison friskas upp av en grundkurs i modern kinesisk historia **86**
Hugo Lagercrantz lär sig att konsten appellerar till våra undermedvetna drifter **88**
Hans-Roland Johnsson reflekterar över den ständigt aktuella Montaigne **90**
Peter Luthersson möter en sorgsen och enastående Nina Burton **91**
Christopher Coker läser ett recept för hållbar vänskap **93**
Lars Lönnroth vill att vi håller fast vid en svensk litteraturkanon **94**
Hans-Roland Johnsson tar del av Susan Sontags skoningslösa självanalys **96**

98 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

AXESS

Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: David Andersson, Therese Bohman, Mattias Hessérus och Mats Wiklund
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas
Grafisk form: Martin Genberg, Fredrik Sandberg och Pompe Hedengren

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Redigering: Lillemor Broni
Vinjetbilder: Fredrik Tjernström
Porträtteckningar: Johan Patricny
Korrektur: Catharina Lewenhaupt
Omslagsbild: Vanitasstilleben av Franciscus Gysbrechts, ca 1675.
Nästa nummer: Den 5 februari 2013
Annonser: Johan.Lundberg@axess.se
Material: Redaktionen tar inte ansvar

för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 624 kr. Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31 E-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941
Repro och tryck: Turbin/Color Print
Vd: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr. 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50

Knut Ahnlund
Professor i litteraturvetenskap och före detta medlem av Svenska Akademien.

Henrik Berggren
Fil dr i historia och författare.

Gustav Bergström
Frilansskribent.

Anna Brodow-Inzaina
Doktorand i konstvetenskap.

Hans Henrik Brummer
Före detta överintendent på Nationalmuseum och Waldemarsudde.

Nick Cohen
Kolumnist, författare och debattör.

Christopher Coker
Professor i Internationella relationer, London School of Economics.

Adam Cwejman
Projektledare på Timbro.

Theodore Dalrymple
Läkare, debattör och författare.

Andreas Danielsen
Skrivent och diplomat.

Fredrik Erixon
Chef för European Centre for International Political Economy.

Maxim Grigoriev
Översättare och frilansskribent.

Johan Hakelius
Skrivent.

Dick Harrison
Professor i historia, Lunds universitet.

Torgny Hinnemo
Journalist och författare.

Karin Johannisson
Professor i idé- och lärdoms historia, Uppsala universitet.

Hans-Roland Johnsson
Fil dr i franska och forskare, Stockholms universitet.

Shelly Kagan
Professor i filosofi, Yale University.

Hugo Lagercrantz
Läkare och professor, Karolinska institutet.

Erik W Larsson
Frilansskribent.

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap.

Lars Lönnroth
Professor emeritus i litteraturvetenskap.

Bengt Nilsson
Journalist och författare.

Svante Nordin
Professor i idé- och lärdoms historia, Lunds universitet.

Svante Nycander
Journalist och författare.

Nathan Shachar
Journalist på *Dagens Nyheter* och författare.

Thomas Sowell
Professor och senior fellow vid Stanford University.

Patrik Strömer
Konsult på Kreab och bokredaktör på *Neo*.

Per Svensson
Senior columnist, *Sydsvenskan*.

Richard Thompson Ford
Professor i juridik, Stanford Law School.

Ann Tiberg
Politisk reporter på TV4.

Staffan Ulfstrand
Professor emeritus i ekologisk zoologi.

Charlotta Weigelt
Fil dr i filosofi, Södertörns högskola.

Gunnar Wetterberg
Samhällspolitisk chef på SACO.

Carl-Henning Wijkmark
Författare.

Mats Wiklund
Författare och redaktör på *Axess*.

Walter E Williams
Professor i ekonomi, George Mason University.

Ulf Öfverberg
Idéhistoriker och liberal skribent.

Scruton träffar rätt om postmodernismen

När jag läser de exempel på meningslösa resonemang i den "högre skolan" som Roger Scruton så skickligt demaskerar i *Axess* nr 8 2012, kommer jag att tänka på ambitiösa flickvänner till P.G. Wodehouses romangestalt Bertie Wooster, vilkas

Roger Scruton

ambition var att *mold him*, forma honom till en annan och mer förfinad varelse. Bertie brukade somna innan han kom särskilt långt i läsandet av Schopenhauer eller var det nu var som flickvännen stack i hans händer.

Annars uppskattar jag Scrutons kommentar om dessa postmodernistiska yranden som fått ett sådant märkvärdigt genomslag i akademierna: "Vår traditionella humaniora lyckades inte erbjuda tillhörighet. Det finns i allmänhet två motiv att ansluta sig till en intellektuell rörelse; det ena är en kärlek till sanning det andra är behovet av tillhörighet." Scrutons artikel är under alla omständigheter otroligt bra och träffsäker. Om man nu inte krokmar under de sorgliga exemplen.

Lisa Abramowicz

Utan minnets nyanser

Det är förstås trist att bortträngningsteorin har fått sådana tråkiga konsekvenser som beskrivs i Germund Hesslows text i *Axess* nr 8 2012. En viktig del i den psykoanalytiska teorin som författaren helt utelämnar är dock det som egentligen är det väsentliga i teorin, nämligen bortträngningen av affekterna. Alla som har gått i psykoanalys och fått återuppleva händelser av traumatisk karaktär kan vittna om fenomenet att återuppleva känslor som har varit avstängda/bortträngda. Detta är ju egentligen det väsentliga i teorin, nämligen hur nyanserat minnet är – då minnet av en händelse inte är av binär karaktär (alltså om man minns eller inte minns).

Olle Ahlström

En långifrån hederlig argumentation

Roger Scrutons artikel i *Axess* nr 8 2012 lever inte upp till det som den påstår sig kämpa för: väl underbyggda resonemang, kontextualisering och hur citat används för att "bevisa" slutsatser. I alarmistiska ordalag framställs en situation av dekadens, varpå en rad "sanningar" presenteras om varför det har blivit så hemskt. "Tillhörighet" är svaret, får vi veta, och att "i det postindustriella samhället är övergångsriterna stympade eller icke-existerande". Jaha, säger du det? Det hela avslutas med själva grundantagandet, att "unga människor i framtiden inte kommer att få veta var de ska söka den moraliska kunskap som hittills har förts vidare av vår kultur, eller hur de ska känna igen den när den dyker upp".

Unga människor är alltså *a priori* fördärvade.

En enklare lösning vore att utgå från alla människors förmågor att lära sig något, inklusive att förhålla sig kritiskt (vilket bland annat kanske gör att de väljer bort Scrutons färdigsnickrade sanningar). Det ligger säkert något i att vissa av de tänkare som Scruton tar upp inte alltid haft särskilt väl underbyggda påståenden och att detta ibland är problematiskt. Men det säger långtifrån allt om dem eller om lärande, vetenskap och bildning i stort. Men nyanserna ges aldrig tillfälle att framträda. Istället reduceras allt till ett hotfullt moln bara för att Scruton ska få sin egen agenda av ressentiment och skrämsel att framstå som en lyckomedicin. Texten håller inte en sekund för de principer av väl underbyggda fakta, hederlig argumentation och kritisk reflektion som den talar i namn av, utan bidrar snarare till att med sin obskyra prägel undergräva dessa principer. Det är beklagligt.

Marcel Mangold

Inte något specialfall

Göran Burenhults artikel i *Axess* nr 7 2012 är en genomarbetad och bra text, tyckte jag. Jag är själv en relativt radikal feminist och ställer mig mer åt *nurture*-hållet i *nature vs nurture*-debatten, men jag tycker ändå att det är uppfriskande med en text som tar fasta på att människan är ett djur och inte alls något specialfall (jag är trots allt, rent tekniskt, biolog). Tack för intressant läsning!

Jonas Håkansson

MÅNADENS PUDEL

Fel världskrig

Det blev lite fel när Johan Lundberg recenserade Olle Matssons bok *En dos stryknin*. Agatha Christie arbetade som något slags frivilligt sjukvårdsbiträde under första världskriget och fick då möjligen inspiration till sin debutroman som publicerades 1916.

Beng Finnström

Agatha Christie

KATALONIEN

Golvad – men inte utslagen

Ministerpresidenten Artur Mas fick en stjärnsmäll av Kataloniens väljare. Men självständighetsprojektet har ändå en bred förankring hos nära två tredjedelar av väljarna, skriver **Nathan Shachar**.

EN LÄTTSAM KONTRAST till det nationella gravallvar som lägrade sig över Katalonien valsöndagen den 25 november: Bland alla gestikulerande valarbetare och köande väljare i pelarsalen vid entrén till Barcelonas universitet, Kataloniens största vallokal, stod en liten gumma. Jag frågade henne om hon också kände historiens vingslag, om konturerna av ett självständigt Katalonien avtecknade sig också vid hennes horisont. Hon punkterade allt patos med en rättfram beaktelse:

– Det viktigaste för mig är att vi inte får nya postnummer. Det tog mig tio år att lära mig det jag har. Om jag blir tvungen att lära mig ett nytt så blir det min död. En ny stat, gärna för mig, men med de gamla postnumren.

INTE PÅ LÄNGE I DET hårt prövade Spanien har Madrid-tidningarnas förstasidor utstrålat så mycken spontan lycka som måndagen den 26, morgonen efter valet. Ministerpresident Artur Mas och hans högborgerliga CiU vann visserligen valet, med mer än dubbelt så många mandat som näst största grupp (det radikala självständighetspartiet ERC) i *el Parlament*. Men Mas djärva, för att inte säga dumdristiga schackdrag, att utlysa nyval två år före utsatt tid, i hopp om att vinna absolut majoritet för sitt parti, slog alldeles fel.

CiU, som haft 62 av parlamentets 135 mandat, rasade till 50. Tidningen *El Mundo*, som spelat en dubiös roll i Madrid-regeringens smuts- och skrämselkampanj mot Mas och hans väljare, satte en ironisk förstasidesrubrik "Mas historisk!" – underförstått

att han gjort ett historiskt fiasko. *La Razon* förkunnade "Katalonien valde Spanien", med alla de andra spansksinnade organen i samma stil. Det var som om de lyckats inbilla sig att hela den snåriga katalanska frågan försvunnit i och med Artur Mas felspekulation.

FÖR ATT SÄTTA HÖSTENS katalanska drama i perspektiv måste man ha CiU-partiets framtoning klar för sig. Med undantag för ett mellanspel 2003–2010 har CiU styrt Katalonien under hela den demokratiska eran. Det är ett utpräglat medel- och överklassparti, med tydliga band till kyrka och storfinans. Dess ledare är oklanderligt katalanska ifråga om språk och sinne. Samtidigt har partiet hela tiden varit inriktat på samlevnad och förhandling med Madrid, inte konfrontation. Om dess ledare skulle ha kunnat trycka på en knapp och vinna självständighet utan strid så skulle de gjort det. Men i dagspolitiken och i sina valkampanjer har CiU konsekvent smitit från den farliga frågan om självständighet, och trollat bort den i ett töcken av oförbindliga formuler som "Katalonien är en nation i Europa".

MEN DEN 11 SEPTEMBER 2012, Kataloniens nationaldag, hände något som chockade både Madrid, Barcelona och Bryssel. Istället för de förutsägbara paraderna med gulröd fanborg och ilska tal från separatistledare, sköljde väldiga människomassor in över Barcelonas centrala delar. Enligt helikopterfotona var där en och halv miljon människor, och deras plakat och paroller var entydiga: "Katalonien, en ny stat", "Ajöss,

På spaning efter en hägring

12 Bengt Nilsson om den gäckande ökenstaden Timbuktu

Med riktning mot mitten

14 Ann Tibergranskar Sverige-demokraternas budgetförslag

I Europas mittpunkt

16 Torgny Hinnemo besöker det svårstyrda Moldavien

Krönika

18 Theodore Dalrymple tror inte på legalisering av droger

Notiser

19 Sverker Åström, Arthur Ochs Sulzberger och pressgrannar

För Artur Mas finns ingen väg tillbaka.

Spanien!" Många slogans hade översatts till engelska, för man vände sig lika mycket till Europa som till Madrid. Budskapet till Bryssel var: "Vakna, här händer något ni måste ta ställning till!"

I spanska tv:s nyhetsstudio i skyskrapan Torrespaña i Madrid reagerade man med bestörtning. Den nationella eruptionen i Barcelona var ju tveklöst dagens stora nyhet, men när det gäller Katalonien och Baskien har spanska riksmidier svårt med den professionella distansen. Man lade nyheten mitt i kvällens huvudsändning, och behandlade den som om det rörde sig om den gamla vanliga årliga slentriandemonstrationen.

UNDER DE SENASTE ÅRENS spanska kris har Katalonien blivit nästan lika illa tilltygat som resten av Spanien. Istället för att träna efter självständighet har Artur Mas regering varit upptagen med brutala nedskärningar,

inte minst av utbildnings- och socialbudgeten, vilket renderat honom spott och spe från de mer radikala nationalistpartierna, som alla är mer eller mindre vänsterorienterade. Efter tjugofem år av nästan oavbruten tillväxt förvandlade krisen Kataloniens asymmetriska pengarelationer till Madrid till en het fråga. Katalaner är i spansk skämtkultur motsvarigheten till våra skottar eller smålänningar, deras sparsamhet är en refräng.

Siffror figurerar i pressen – Katalonien sägs ha en skuld på 50 miljarder euro; det betalar varje år 15 miljarder euro mer till Madrid än det får tillbaka – men sanningen är att ingen vet precis vilka summor det rör sig om. Katalonien betalar in sina skatter till Madrid, som spenderar dem på tusen olika vis: en del går till skolbudgeten i fattiga landsändar, men en del går till underhåll av Kataloniens järnvägar.

Under de goda åren kunde katalanerna uthärda att det fattiga Andalusien, som i hög grad levde på pengar från de rikare delstaterna i norr, hade fria skolböcker medan katalanerna fick betala sina själva. Men under krisen har den ekonomiska modellen blivit en nagel i ögat inte bara på skattebetalarna, utan också på den katalanska ledningen, med Artur Mas i spetsen. Mas såg hur de nedskärningar han tvingades till eroderade CiU:s väljarstöd, och gjorde honom till en hatfigur för många katalaner. "Madrids indrivningsman" och annat i den vägen fick han höra dagligen.

När Mas sammanträffade med premiärminister Mariano Rajoy i Moncloa-palatset i Madrid den 20 september, nio dagar efter jättedemonstrationen i Barcelona, ställde han sakerna på sin spets: "Ge Katalonien *independencia fiscal*, samma oberoende som Baskien och Navarra åtnjuter, »

eller så spelar jag det nationella kortet.”

Rajoys svar blev ett blankt nej. Han är en medgörlig person, men han visste att det egna Partido Populärs hökar skulle flugit honom i strupen om han gått i förhandling med katalanerna om den saken.

Mas bluffade inte. Han, den försiktige ledaren för Spaniens mest försiktiga parti, tog alla på sängen, hemma och borta, utlyste katalanskt nyval och talade öppet om en folkomröstning om utträde ur Spanien.

UTAN TVEKAN HADE demonstrationen den 11 september givit Mas råg i ryggen. Hans uppror mot Madrid spädde på den nationalistiska yran, och mänskligt nog gjorde politikern Mas följande uträkning: Om han nu ställde sig i spetsen för statsprojektet, och konfronterade Madrid såsom Moses konfronterade Farao – oräkneliga karikatyrer, elaka och välvilliga, tecknade Mas som Moses – så skulle han kunna skörda också mer kortsiktiga frukter. Han skulle bli populär i hela nationalistlägret, vänstern skulle förlåta honom svängremspolitiken och hans stora parti (alltid mellan 30 och 45 procent av rösterna) skulle fungera som en magnet för den nyväckta entusiasmen och vinna egen majoritet.

DET BLEV TVÄRTOM. Många katalaner föredrog originalet framför kopian. Hellre än Mas hastigt påkomna separatism valde man radikala ERC, som i alla år talat klarspråk. De tolv mandat CiU förlorade i valet gick nästan alla till ERC. Men trots Mas taktiska fiasko, som hälsades med en orgie av skadeglädje i huvudstaden och dess medier, är rätt mycket oförändrat: katalanska separatister har drygt 80 av parlamentets 135 mandat, medan högst 40 av regionsparlamentarikerna är entydiga motståndare till självständighet. Madrid har firat Mas bakslag i valet som en kollaps för det katalanska självständighetsprojektet. Det finns ingen grund för den optimismen. Tvärtom, eftersom Mas CiU nu blir beroende av det militanta ERC, så är någon moderation knappast att vänta.

För Artur Mas finns ingen väg tillbaka. Han kan inte återgå till CiU:s fogliga samförståndslunk i umgänget med Madrid, efter att en hektisk säsong ha uppträtt som Moses. Stannar han kvar i politiken blir det som ledare för självständighetsrörelsen, något annat gives inte.

Och Bryssel, vars panik och beråd över Kataloniens öde redan alstrat svåra diplomatiska konvulsioner och incidenter i umgänget med Madrid, kan bereda sig på fortsatt och tilltagande dramatik i Europas sydvästra hörn. För om Katalonien fattar beslutet att bryta sig loss så kommer Baskien snart att följa, om det tvivlar ingen här. ✱

MALI

På spaning efter en hägring

Med sina löften om ofantliga rikedomar var Timbuktu under århundraden en gäckande gåta. Idag är staden en skugga av sitt forna jag och ett tillhåll för islamistiska extremister, skriver **Bengt Nilsson**.

DEN UNGE TUAREGEN i sin indigoblåa kaftan fängade min blick. Som om vi kände varandra.

– Letar du efter mister Gordons hus? frågade han.

– Vem är mister Gordon? undrade jag. Hans såg på mig med förvåning och gjorde sedan en gest som betydde att jag skulle följa med. Vi vandrade iväg på den sandiga gatan och kom till ett hus som såg ut som de flesta byggnader i Timbuktu. Uppfört i soltorkad lera med en sliten men vacker träddörr. Ovanför dörren satt en skylt med texten: ”Major Alexander Gordon Laing. The explorer who, at the cost of his life, reached Timbuktu in 1826.”

Jag stod stilla och begrundade den. En skylt, monterad 1963 av The Royal African Society, till minne av att en människa hade lyckats ta sig till staden. Det måste ha varit en märkvärdig bedrift. Och där i huset hade han alltså bott. Vardat de skador han hade ådragit sig på resan. Ovetande om att han snart skulle dö. Rånkördad, kroppen vanhelgad. Det var en sorglig historia.

TIMBUKTU ÄR SAND, sand och åter sand. Därtill hus byggda av soltorkad lera. Staden är sliten och ger ett fattigt intryck men människorna är – som överallt i Mali – oerhört välklädda och fantastiskt vackra. De bor i en stad med en historia som inte liknar någon annans.

På väggen i foajén på mitt hotell hängde vad som såg ut som ett stenblock. Rektangulärt, cirka en kvadratmeter stort och en decimeter tjockt. Jag frågade portiern vad det var. Han log och uppmanade mig att slicka på det.

Det var salt. Grunden till Timbuktus forna rikedom. Det mineral som skapade denna stad som under sin storhetstid sågs som islams främsta lärosäte, tillika med guldbelagda gator enligt de självgående legenderna. En skimrande synvilla i Saharaök-

nen som fick män att riskera livet för att ta sig dit.

Det är ingen tillfällighet att Timbuktu har blivit sinnebilden för en avlägsen och otillgänglig plats, en hemlig ort dit många har velat resa för att undkomma en problematisk hemmasituation. Staden är belägen strax norr om floden Niger just där Sahara-öknen börjar eller slutar, beroende på varifrån man kommer. De mytiska ryktena om att Timbuktu vältrade sig i guld uppstod på 1200-talet och florerade som vandrings sägner i Europa i flera hundra år.

ÅR 1618 ETABLERADES ett företag i London med syfte att göra affärer med Timbuktu. Den första handelsexpeditionen som skickades iväg förolyckades. Samtliga deltagare massakrerades av en fientlig lokalbefolkning. Den andra expeditionen seglade upp för Gambiafloden istället för Niger och kom aldrig fram.

Från början av 1700-talet och ett par hundra år framåt försökte den ene efter den andre äventyraren att ta sig till Timbuktu. De flesta stupade i öknen. De som kom hem med oförrättat ärende vittnade om fasansfulla strapatser där de hade tvingats dricka kamelurin för att överleva.

Mungo Park, som har gått till historien som en av de stora upptäcktsresandena i Västafrika, seglade nedför Nigerfloden 1805 men missade nesligt Timbuktu. Park hade inte tid att gå iland. Han hade fullt upp med att skjuta prick på anfallande fiender i kanot. Resan slutade med att samtliga i sällskapet dog. Mungo Parks kropp påträffades aldrig.

Timbuktus gäckande hemligheter trissade upp nyfikenheten i Europa och 1824 utlyste det geografiska sällskapet i Paris en belöning på 7 000 franc och en guldmedalj värd 2 000 franc till den som kunde ta sig till staden och hem igen med en sann historia att rapportera. Den skotske resenären Gor-

don Laing beslöt sig för att kamma hem belöningen. Han avreste från Tripoli i Libyen 1825 och var på resande fot i ett år och en månad. Han och hans sällskap attackerades av fientliga tuareger i öknen och en ganska allvarligt skadad Laing linkade in i Timbuktu i augusti 1826.

Staden var en besvikelse, skrev han i sin dagbok. Precis som idag var det sand och hus av soltorkad lera så långt man såg. Något guld syntes inte till, däremot en hel del salt.

Laing stannade i Timbuktu en månad, boende i det hus som jag fick se vid mitt besök. Två dagar efter sin avfärd anfördes hans sällskap av stråtrövare som mördade samtliga utom en slav som lyckades rädda Laings brev och dagbok till eftervärlden.

Året därpå, i april 1827, reste fransmannen René-Auguste Caillié med en handelskaravan genom öknen, förklädd till arab. Resan tog ett år och Caillié var sjuk halva tiden. Men han nådde fram och konstaterade även han att Timbuktu inte var mycket att skriva hem om. Han återvände helskinnad och kvitterade förnöjt ut belöningen från det geografiska sällskapet i Paris.

Sakta öppnades nu Timbuktu upp och i slutet av 1800-talet tog Frankrike kontroll över Mali inklusive den mytiska staden. Tuaregerna drevs ut i öknen och den franske majoren Joseph Joffre, som senare skulle göra sig ett namn i första världskriget, lät bygga ett fort bland de soltorkade lerhusen.

EUROPÉERNA MISSLYCKADES alltså under flera hundra år med att nå Timbuktu, trots att staden var centrum för en blomstrande handel under lika lång tid. Men det fanns förstas arabiska resenärer som tog sig dit. Den mest berömda var Ibn Battuta, som brukar kallas arabvärldens Marco Polo.

Efter tjugofem dagar anlände vi till Taghaza, en ful by som utmärker sig genom att husen och moskén är byggda av saltblock och har tak av kamelhudar. Det finns inga träd där, inget annat än sand. I sanden finns en saltgruva, och där gräver man upp salt som ligger i tjocka block, det ena ovanpå det andra som om de huggits till av människohand och lagts under jordytan. En kamel kan bära två sådana saltblock. [...] Den brytning som sker i Taghaza motsvarar i handelsvärde en oerhörd mängd guldstof.

Så skrev Ibn Battuta år 1352. Den amerikanske äventyraren Michael Benanav gjorde för cirka tio år sedan en liknande resa och skildrar i sin bok *Men of Salt* saltgruvorna norr om Timbuktu där man fortfarande använder samma slags verktyg och samma metoder som på 1300-talet. Och saltblocken fraktas fortfarande på kamelrygg.

DET VAR TRANS-SAHARA-HANDELN med salt

Sankore-moskén i Timbuktu uppfördes på 1500-talet men i slutet av juni förstördes den av islamister som betraktade den som hädisk.

och guld som lade grunden till Timbuktus storhet och rikedom. Guld det kom från nuvarande Ghana i söder. I Timbuktu beskattades handelsvarorna vederbörligen och guld och salt bytte ägare. Guld det fortsatte norrut, saltet söderut. Förutom guld och salt handlades det med en mängd varor, bland annat koppar som bröts i gruvor i trakten. Samt slavar, naturligtvis.

Den som har betytt allra mest för Timbuktu är sultanen Mansa Musa som styrde över Mali i 25 år fram till sin död 1337. Han symboliserade Malis och Timbuktus ofantliga rikedom och har gått till historien som den man som vållade en tioårig inflation i Egypten med hjälp av de fickpengar han spenderade i landet på väg till Mecka. Hans entourage bestod av 60 000 män plus 80 kameler som bar allt guld. Varje fredag under resan lät Mansa Musa bygga en moské på den plats där han tillfälligtvis rastade.

Han engagerade arkitekter från Andalusien i Spanien för att bygga sitt palats i Timbuktu och utvecklade handeln med Venedig, Granada och Genua. Samtidigt, alltså, som Timbuktu förblev en gåtfull hägring i öknen för Europa.

När fartyg började trafikera rutten runt Västafrika stagnerade trans-Sahara-handeln. Timbuktu förlorade i betydelse och under loppet av några århundraden nedmonterades allt som vittnade om rikedom och akademisk förfining. Idag är staden blott en skugga av sitt forna jag. Unika, urgamla manuskript som vittnar om ett storlaget förflutet ligger i fallfärdiga hus och multnar.

Men det är inte allt. Det senaste halvårets politiska kaos i Mali har skapat en svår kris som har lett till en kulturell katastrof. Sedan i våras är Timbuktu tillsammans med hela norra Mali avskilt från resten av landet.

I EFTERDYNINGARNA av den arabiska våren strömmade vapen och aggressiva jihadist ut från Libyen och tog sikte på Mali. Den norra landsändan erövrades och landet är idag tudelat. al-Qaidas västafrikanska gren råder tillsammans med två andra likasinnade rörelser över Timbuktu och alla andra städer i norr. Regionen är stängd för omvärlden. Brutala shariagar reglerar människors vardag. Nu styr extrema muslimska salafister som inte accepterar de helgongravar som uppfördes då sufi var den dominerande muslimska trosriktningen. Stadens nya härskare har satt sig i sinnet att förstöra unika monument som är kulturminnesskyddade av Unesco, bara för att hävda Timbuktus nya religiösa profil.

Den arabiska våren som skulle göra rent hus med enväldshärskare och öppna upp för frihet och demokrati har haft den motsatta effekten på Timbuktu. Staden har slungats tillbaka in i den mörka medeltiden. Spöstraff och amputationer för bana- la vardagsbrott har blivit rutin.

Ett nytt Afghanistan som det landet såg ut under talibanstyre, hävdar många. Timbuktu kanske snart blir känt för något helt annat än guld och salt. Och ingen torde längre vilja åka dit för att undgå problem i sitt hemland. ✨

Med riktning mot mitten

För att bli större vill Sverigedemokraterna framstå som ekonomiskt trovärdiga. Men deras besparingsförslag på invandring och flyktingar kan bli kostsamma, menar **Ann Tiberg.**

EKVATIONEN BAKOM Sverigedemokraternas budgetmotioner till riksdagen är i grunden tämligen enkel: ta bort 90 procent av invandringen till Sverige och lägg ner alla integrationsprojekt liksom migrationsverket och migrationsdomstolarna. Detta ger statskassan stora besparingar som i sin tur kan användas till att förbättra i stort sett alla aspekter av offentlig sektor: sjukvård, a-kassa och sjukförsäkring, äldreomsorg, skola.

I år går partiet ett steg längre. Med hjälp av riksdagens utredningstjänst rut har SD fått fram en som de själva hävdar trovärdig siffra på hur mycket statskassan skulle spara på att minska flykting- och asylinvandringen med 90 procent: 42 miljarder kronor på fyra års sikt. Det är en siffra som baseras på ett antal antaganden om vad som händer när färre söker asyl i Sverige och färre får uppehållstillstånd. Exempelvis räknar partiet med minskade kostnader på 8 miljarder för boende för asylsökande, minskade kostnader för integration på 12,6 miljarder och minskade utgifter för kommuner för bland annat socialbidrag på så mycket som 17,6 miljarder kronor. Men också minskade skatteintäkter för staten, även om just den siffran är försumbar.

De flesta sakkunniga avfärdar de här siffrorna som spekulativa och ointressanta – ”man kan ju spara enorma belopp på att lägga ner äldreomsorgen också”, som en debattör uttryckt det.

Men vad händer om man testar själva grundfrågan? Går det att minska invandringen till Sverige så kraftfullt som SD vill och skulle det i så fall få de budgeteffekter de beräknar?

OM MAN GRANSKAR flyktingmottagandet 2011 får man en rätt tydlig bild av vad partiet är ute efter. Av 45 000 beviljade uppehållstillstånd gick drygt 32 000 till anhörig-
invandrare. Av kvarvarande 12 726 som be-

viljades asyl kom 4 766 som kvotflyktingar och 2 870 beviljades uppehållstillstånd i enlighet med Genèvekonventionen, vilket innebär att de är på flykt från förföljelse på grund av nationalitet, ras, religiös uppfattning, kön eller sexuell läggning. Det är de här 4 766 personerna som med SD:s politik skulle få rätt att stanna i Sverige. Övriga skulle inte få det. Det gäller då exempelvis samtliga som flyr från krig i Syrien eller Somalia, som enligt svensk flyktinglag anses som skyddsbehövande. Och naturligtvis samtliga anhöriga till svenskar eller flyktingar som redan kommit hit.

JAG FRÅGAR PEO HANSEN, statsvetare och forskare i migrationspolitik vid Linköpings universitet, vad som skulle hända om Sverige började avslå alla asylansökningar som inte kan beviljas enligt Genèvekonventionen. Han påpekar att den ändå tvingar oss att pröva alla asylansökningar.

”De skulle få lägga om svensk flyktingpolitik så att vi frångår konventionen i så fall”, säger Peo Hansen. ”Ett land får inte skicka tillbaka personer till förtryck eller tortyr. Så prövningen kan man inte ta bort.”

”Dessutom, om det kommer människor som lyckats ta sig till Sverige, måste man då skicka tillbaka dem. Vart ska man skicka dem? Första asylland? Ett säkert tredje land? Man kan föreställa sig att det inte sker frivilligt, och det kommer att kosta pengar. Antagligen mer än om man lät dem stanna.” Peo Hansen framhåller också att asylsökande måste bo någonstans medan de-

ras ansökan provas. Man kan lägga till att det är troligt att det skulle bli fler, inte färre, överklaganden om antalet avslag plötsligt ökade. Därför kan en skärpt flyktingpolitik paradoxalt nog leda till att kostnaderna för asylprocessen lika gärna ökar i förhållande till i dag.

SVERIGEDEMOKRATERNA skulle kunna argumentera för att när det blir känt i omvärlden att folk inte får asyl i Sverige skulle de sluta komma hit. Detta händer trots allt i viss omfattning efter det så kallade Luciabeslutet 1989 när regeringen Carlsson införde ett tvärstopp för allt flyktingmottagande som inte omfattades av internationella förpliktelser. Det ledde också till en minskning av antalet uppehållstillstånd året därpå med

cirka 15 procent – därefter revs beslutet upp av regeringen Bildt. Men Peo Hansen tror inte att den signalen går ut i världen så fort som SD antar.

”Sverige har ju ändå varit rätt flitigt på att skicka tillbaka

folk. Migrationsminister Tobias Billström talar om detta som en signaleffekt, så intentionen finns redan.”

Även regeringen har skärskådat Sverigedemokraternas påståenden. I en intern promemoria påpekas att Sverige skulle tvingas bryta mot internationella förpliktelser som EU:s familjeåterföreningsdirektiv för att minska invandringen med 90 procent. Regeringen framhåller också att SD:s planer på att skrota all integrationspolitik troligen skulle leda till en övervältring av kostnader till den sociala sektorn.

Regeringen framhåller också att SD:s planer på att skrota all integrationspolitik troligen skulle leda till en övervältring av kostnader till den sociala sektorn.

FOTO: NIKLAS LARSSON/SCANPIX

VARFÖR FRAMFÖRS då inte den här kritiken mot SD:s politik i debatten? Ett skäl är förstås att många debattörer anser det cyniskt att sätta siffror på flyktmottagande. Ett annat är att man tror att det gynnar Sverigedemokraterna om de får diskutera sakligt kring det som är deras politiska grund.

"Det är rimligt att granska detta eftersom deras budget står och faller med de här beräkningarna", säger statsvetaren Andreas Johansson Heinö med nationalism och integration som inriktning. "Men å andra sidan har de inget incitament att bli för realistiska, de kommer ju aldrig att ställas till ansvar för detta."

Man kan också invända att det här är något som SD har gemensamt med andra missnöjes- och ytterkantspartier. Det var sällan eller aldrig som någon ifrågasatte realismen i gamla VPK:s ekonomiska politik. Miljöpartiet började sin bana som förespråkare för nolltillväxt och har under årens lopp rensat ut både krav på EU-utträde och nu senast arbetstidsförkortning för att bli en tänkbar koalitionspartner i framtida regeringar.

KAN MAN TÄNKA SIG att Sverigedemokraterna går samma väg i framtiden? Kan partiet bli förespråkare för en moderat minskning av invandringen och vad skulle det i så fall få för följder för hur partiet uppfattas av det nuvarande politiska etablissemangen?

"Jag är lite förvånad över att man inte gör mer i den riktningen", säger Andreas Johansson Heinö. "Det skulle tvinga de andra partierna att ta dem mer på allvar."

Men kanske finns det ändå gränser för hur pragmatiskt ett parti kan bli. Och kanske gränsen just i Sverigedemokraternas fall går vid just den fråga som partiet kunnat samlas kring under hela sin existens. En sverigedemokrat som inte vill minska invandringen med 90 procent kanske lika gärna kan gå till något annat parti. ✨

Statsvetenskap

av Erik Moberg – Finns i bokhandeln

För studenter i statsvetenskap – och för en bredare publik

Överväldigande lovord för den preliminära engelska översättningen

– a modern day "The Prince".

James N. Druckman, professor vid Northwestern University: "This is a book that will teach students and citizens about how the state works. The book covers nearly all forms of states – something virtually no other book does. It is a must read."

Jonah Levy, professor vid University of California, Berkeley: "Informative and clearly written, Moberg's book offers a useful primer for students and lay readers looking to familiarize themselves with the basic attributes and varieties of forms that states can take."

Donald L. Horowitz, professor vid Duke University: "Moberg's [book] is a richly theorized, exceedingly ambitious study that brings us back to fundamentals. The reader looking for a sophisticated treatment of the nature of the state and of the variety of regime types will be richly rewarded."

Mark N. Franklin, professor vid European University Institute: "This wonderful book is written as a textbook but actually it is a work of theory – social science theory – regarding the nature of the state in history and in the modern world. ... It presents a first class and cutting edge social science analysis of the nature of the state and how it works – a modern day "The Prince"."

Otmar Höll, professor och chef för Österreichisches Institut für Internationale Politik: "In bringing together ideas, theories and reality the book advances our understanding of Statehood in the international system of the 21st century."

MOLDAVIEN

I Europas mittpunkt

Med sitt etniska och politiska virrvarr är Moldavien svårstyrt och svårförutsebart. Men det finns hopp om att landets utveckling är på väg in i en ljusare fas, skriver **Torgny Hinnemo**.

MITT I EUROPA ligger ett land som få känner till hos oss. Moldaviens ledare skapar inte rubriker därför att de, till skillnad från övriga forna Sovjetrepubliker i Europa, Ryssland, Ukraina och Vitryssland, inte utövar despotisk makt.

Den här gången anländer jag till Moldavien, som också kallas Moldova, ombord på ett containerfartyg från Europas fjärde största hamn, Constanta i Rumänien. Moldaviens internationella hamn Giurgiulești ligger precis där floden Prut, som bildar gräns mot Rumänien, möter Donau. Eftersom Donaustranden så när som på något hundratal meter är ukrainskt territorium måste det oceangående fartyget lägga till vid en kaj i Prut med bara fem meters djup och kaptenen blir påtagligt nervös

när hamnlotsen står helt passiv. Till slut tar kaptenen och styrmannen över helt. "Det är första gången jag är här", säger hamnlotsen urskuldande när vi ligger tryggt förtöjda.

GIURGIULEȘTI GER MOLDAVIEN en chans att ta in containrar med importvaror från Fjärran Östern utan att passera den korrumperade tullen i Rumänien eller – ännu värre – Ukraina. Därmed inte sagt att den moldaviska är fläckfri. Den moldaviske tulltjänstemannen håller, påhejad av en passpolis, en lång utfrågning om vad jag har i min väska, dock utan att be mig öppna den. När jag besvarat alla frågor upprepar han dem trevande en gång till, säkerligen i hopp om att jag ska ge honom något för att äntligen få gå iland.

Längs vägen från Giurgiulești upp mot huvudstaden Chișinău talar människorna samma rumänska dialekt som på andra sidan gränsen mot Rumänien. Men Maxim och Viktor som kör mig säger med en mun att de som bor på den andra sidan är anorlunda: "Hos oss vänder sig ingen bort om någon behöver hjälp. Blir någon stående med sin bil när det är mörkt öppnar man dörren och erbjuder en säng över natten."

STRAX ÖSTER OM VÄGEN bor Moldaviens omkring 150 000 gagauzer, ett turkisktalande folk, som levt här i århundraden. Maxim var min chaufför också när jag åkte runt i de gagauziska byarna för ett år sen. Hans första kommentar då var att gagauzerna borde ha vett att lära sig tala moldaviska med

sina landsmän istället för att använda ryska som på Sovjettiden. Men under våra dagar tillsammans lyste han upp och bröt ofta in med egna frågor under mina intervjuer.

Det som fascinerade honom var att gauterna i mångt och mycket hade samma traditioner som han själv. Det hade han inte vetat tidigare eftersom han av princip inte talade med landsmän som inte lärt sig rumänska.

Det är för övrigt bara en femtedel av dem som talar landets majoritetsspråk som kallar det för rumänska. Alla andra säger moldaviska, precis som det står i konstitutionen. Alla vet att moldaviska är rumänska fast med flera ryska låneord, inte minst vad gäller termer för teknologi som gjorde sitt inträde under Sovjetperioden. Att språket officiellt heter moldaviska är en markering av en politisk realitet: den lilla minoriteten som vill förena landet med Rumänien, som större delen av territoriet tillhörde före andra världskriget, är sedan länge överspelas. Men prorumänska utspel av Mihai Ghimpu, en av partiledarna i den nuvarande regeringskoalitionen och som till nyligen var både talman och interimspresident, skapar ännu oro bland den tredjedel av invånarna som representerar ett tiotal andra etniska grupper.

Väl framme i Chişinău hör jag mest ryska på gatorna trots att ryssarna enligt den senaste folkräkningen utgör mindre än 15 procent av stadens invånare. Många huvudstadsbor som betraktar sig som moldavier använder ofta ryska om den andra parten tillhör någon annan etnisk grupp.

I LANDETS NÄST största stad Bălţi (uttalas ungefär Bältsi) utgör däremot ryssar och ukrainare halva befolkningen. Det är bara bland anställda inom kultursektorn som jag hör moldaviska. Många av stadens invånare retar sig på att stadsteatern inte fyller ens halva salongen de få dagar då den fasta ensemblen står på scenen och då enbart talar moldaviska, medan det är utsålt vid de sporadiska gästspelen på ryska.

Bălţi:s identitet finns inte bara i det ryska språket utan också i politiken. I Bălţi i är borgmästaren och 60 procent av stadsfullmäktige medlemmar av kommunistpartiet som annars bara tillerkändes 40 procent av rösterna i det senaste parlamentsvalet. Sedan den 1 oktober är kommunistpartiet enligt lag förbjudet att använda sitt traditionella emblem med hammaren och skäran men det bekymrar inte funktionärerna i Bălţi. Symbolen finns kvar på namnskyltarna framför de deputerade när stadsfullmäktige sammanträder och på sidan av den stora svarta skåpbil som partiets andresekreterare i staden Aleksandr Poneatovskii far omkring i. Lagen är inte heller glasklar – symbolen är förbjuden att använda i propaganda, så ingripanden av ordningsmakten

kommer kanske först vid nästa valrörelse.

När jag ett par dagar senare anländer till Soroca, en stad med 28 000 invånare på gränsen till Ukraina, retar chefen för museet i 1500-talsfästningen min chaufför från Bălţi genom att påstå att Bălţi är norra Moldaviens industriella huvudstad medan Soroca är den kulturella. De judiska kvarteren i stadens centrala delar vid gränsfloden är till stor del intakta trots att befolkningen idag mestadels består av moldavier.

PÅ HÖJDEN OVANFÖR kontrasterar en helt annan arkitektur med flervåningsvillor som ofta har tinnar och torn. Här bor en kompakt zigenarbefolkning. Heter det inte romer? undrar jag. "Zigenare är ett bra ord", svarar Robert Cerari, kusin till Moldaviens zigenarbaron och själv ledare för ett nybildat romskt politiskt parti. Cerari är nationalist såtillvida att han tycker att minoriteterna ska tala moldaviska med varandra istället för ryska. Men han har inte mycket till övers för rikspolitiken. "Politikerna manipulerar folket för att tjäna sina egna intressen", säger Cerari. Han menar att regeringen försnillat medel från EU som var avsedda att förbättra romernas levnadsvillkor. Men han ger också samma exempel på korruption inom andra områden som jag får höra från nästan alla som jag möter under en knapp månads rundresa genom landet.

Mycket förenklat skulle flertalet omdömen från såväl mina inhemska som utländska samtalspartner kunna sammanfattas så här: Sedan kommunisterna efterträdades av en icke-kommunistisk koalitionsregering 2009 har korruptionen ökat liksom antalet anställda på olika administrativa nivåer.

Alla partier vill ge sitt folk plats vid köttgrytorna. Den kvalificerade arbetskraften befinner sig sedan många år utomlands och inga ekonomiska förändringar som kan locka hem dem finns i sikte. Ändå ser de flesta det som bättre att flerapartitvängas dela på makten än att ett partikontrollerar allt. Förhoppningsvis kommer på sikt de styrande själva att tröttna på striden om interna positioner och utveckla en kultur av kompromisser, hoppas man. Som ett ljus i mörkret beskrivs Alexei Roibu som snart varit inrikesminister i två år. För första gången färdas jag dag efter dag genom landet utan att

någon enda av mina chaufförer stoppas av en polis som försöker pressa fram en muta.

En annan ljuspunkt är att utbrytarregionen Transnistrien tröttnat på sin diktatoriske president Smirnov och att efterträdaren Sjevtsjuk sedan försommaren för samtal med Moldavien om att återupprätta tele- och tågkommunikationer. Samtalen i de tekniska undergrupperna går dock trögt och handlar till exempel om att Transnistrien vill att vartannat tåg från Chişinău till Ryssland ska gå genom Transnistrien. Moldavien vill däremot att alla tåg även i fortsättningen ska ta spåret via Bălţi. En stark hand saknas i förhandlingarna på båda sidor.

UNDER MITT BESÖK framträder för första gången på 20 år en ensemble från Transnistrien, en koralkör, i filharmonin i Chişinău. Några dagar senare dubbleras på filharmonins initiativ ett ryskt gästspel på en scen i Tiraspol. Moldavien må vara ett litet och för många okänt land men det har ett musikliv som många andra tidigare Sovjetrepubliker kan avundas det. I Chişinău framträder regelbundet populära artister från såväl Västeuropa och USA som Ryssland. För konstmusik finns fyra aktiva scener.

I filharmonins fasta ensemble ingår en solist på panflöjt och en på dragspel. Konserter med folkmusik drar fulla hus på flera scener. Det är en musik med rötter bland de många etniska grupper som befolkade det nuvarande Moldaviens territorium i århundraden. Bara när jag frågar om människor gillar den musiken nickar man tveklöst instämmande vart jag än kommer i landet. Så kanske är just musiken svaret på frågan vilken minsta gemensamma nämnare som gör Moldavien till en nation. ✨

Vardagsliv i Moldavien.

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok, *Litter. How Other People's Rubbish Shapes Our Life*, kom ut 2011. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

Legalisering ingen lösning

När jag nyligen var i New York för en offentlig debatt om legalisering av droger, upptäckte jag att det fanns en ökande folkopinion för att genomföra det. Två delstater, Washington och Colorado, hade i folkomröstningar nyligen röstat för att behandla bruket av cannabis som te eller choklad; och även trycket på att legalisera produktion, import, distribution och försäljning av alla för närvarande illegala droger håller på att öka.

De främsta argumenten för legalisering är två: för det första att det är varje medborgares rättighet att använda vilka droger han eller hon vill, och för det andra att det inte bara är omöjligt att förhindra drogbruk med hjälp av lagen, utan att lagförbud också tenderar att öka kriminaliteten.

Det första argumentet vore lika giltigt för hur fort människor kör bil: de borde få köra så fort de vill, så länge de inte skadar någon annan. Argumentet förbiser också att det finns en hierarki av fri- och rättigheter, där vissa är långt viktigare än andra: så är till exempel yttrandefriheten ojämförligt mycket viktigare än friheten att ta kokain.

FALLEN HOLLAND OCH PORTUGAL dyker ofta upp i diskussionen, men intressant nog aldrig Sverige. De två första länderna betraktas som liberala paradiser där mildrandet av narkotikalagarna påstås ha haft mirakulöst välgörande effekter; det senare, där en striktare tillämpning av narkotikalagarna har åtföljts av den lägsta nivån av droganvändning i Europa, ignoreras fullständigt.

Likaså ignoreras det faktum att Holland och Portugal inte har legaliserat droger på det sätt som de amerikanska frihetsivrarna vill att de ska legaliseras: import, produktion, distribution och försäljning förblir olagligt. Och i den mån som lagen har liberaliserats i Holland, särskilt i Amsterdam, har den inte lett till några mirakel i fråga om kriminaliteten. Amsterdam är den våldsammaste huvudstaden i Västeuropa, med en mordfrekvens mellan två och tre gånger så stor som Paris. Vad beträffar Portugal så tycks frekvensen av våldsbrott inte heller där ha minskat.

Frihetsivrarna har ett dilemma: antingen måste försäljningen av sådana droger som crack, metamfetamin, heroin och LSD bedrivas på en kontrollerad marknad, där statens inkräktande kvarstår, liksom alla frestelser till korruption; eller så måste marknaden vara helt fri. Men kan någon verkligen föreställa sig en värld där droger som de just nämnda är tillgängliga för alla och envar, precis som salt eller tvål?

Att den nuvarande situationen är mycket besvärlig, lär knappast någon ifrågasätta; och i en mening fungerar lagarna mot droger inte. Men ingen lag fungerar i just den meningen. Lagar mot fortkörning hindrar inte människor från att köra för fort; det troliga är rentav att nästan ingen bilfärd äger rum utan att en hastighetsbegränsning överskrids. Men tror någon att om det inte fanns lagar mot fortkörning, så skulle folk inte öka hastigheten?

De som vill legalisera alla droger underlåter aldrig att nämna de våldsamma drokartellerna i länder som Mexiko och Colombia. Men här är det tre saker man måste komma ihåg. För det första är mordfrekvensen i Mexiko mellan en tredjedel och en fjärdedel av vad den var på 1940-talet, i fredliga tider; för det andra att inbördeskriget i Colombia började 1964, långt innan drogerna blivit viktiga, och att landet också hade två perioder av extremt politiskt våld under 1900-talet, som uttryckt i nuvarande befolkningstal dödade en miljon människor; och för det tredje att en legalisering inte skulle få kartellerna att ansöka om konkurs utan, som fransmännen säger, "lägga om sin verksamhet". ☘

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

"När jag gick i skolan fick vi lära oss att det förutom finska även talas svenska i Finland. Det får dagens skolungdomar också lära sig. Om de kommer ihåg det senare i livet är en annan sak. Det finns nämligen inte så mycket i det svenska samhället som påminner om saken. Svenskarna har varit på semester i Halland men inte i Österbotten, de sjunger om Roslagen men inte om Åbolands skärgård.

De vet att Finland har en president och att denne har hetat Kekkonen. De vet att man pratar finska här och att det är ett fullständigt oegripligt språk. De har arbetskamrater som heter Leppäkoski och Lindfors som båda kommer från Finland. De sitter inte och analyserar skillnader i deras sätt att tala svenska. Det hörs att de kommer från Finland, punkt slut. Runt kaffebordet sitter ju fem nationaliteter till.

Obildade svenskar som inte känner till det svenska i Finland är ett ganska vanligt samtalsämne. Om sedan en rikssvensk, som jag,

råkar vara med så vänds ofta ansiktena mot mig med en förväntan om att jag ska förklara eller försvara mina landsbröder, kanske till och med be om ursäkt å deras vägnar.

Det gjorde

jag också till en början, men det har jag slutat med. Numera passar jag vidare: ja, vad ska vi göra åt det? Saken förtjänar att tas på allvar. Ska vi börja med att skicka en inbjudan till Svenska dagen?

Det hände år 1809. Vattnet som förenat oss sedan medeltiden blev en nationsgräns. I nationalismens gryning var vi kungens undersåtar. Idag är vi upphöjda till medborgare. Med medborgarskapet kom den nationella identiteten och tillhörigheten. Det finns olika sätt att behandla sorg. I Sverige blev förlusten av Finland lättare att bära genom att helt enkelt glömma. Det ser vi resultatet av idag."

Johan Werkelin, akademilektor i kemi, skriver i *Åbo Underrättelser* om sina fjorton år i Finland.

Sverker Åström 1915–2012

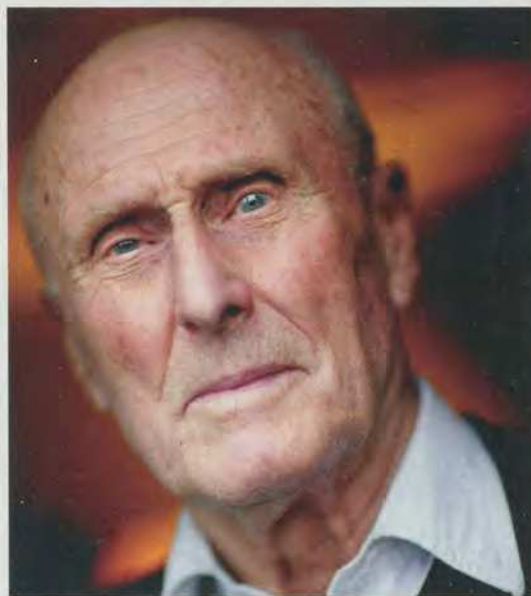
Sverker Åström, som skulle ha fyllt 97 år den 30 december, gjorde sig aldrig bemärkt genom heroism eller tydliga ställningstaganden mot diktatur och förtryck. Hans karriär kännetecknas istället av en diskret närhet och anpassning till maktens behov och önskemål. Så blev han också den mest inflytelserike utformaren av svensk utrikes- och säkerhetspolitik efter andra världskriget. Alliansfriheten och neutralitetspolitikens innebörd och tillämpning var under årtionden i hög grad resultatet av Åströms avvägningar, analyser och råd. Han gjorde sig outhärlig.

Genom sin briljans, arrogans, homosexualitet (en offentlig hemlighet som blev offentlig först när han var i 80-årsåldern) och särställning drog han också till sig antagonism, misstänksamhet och öppet förakt. En moderat som står Carl Bildt nära sade till mig: "Carl litade aldrig på honom." I sina memoarer kallar Per Ahlmark honom för "den gamle nazisten". Men ryktesspridningen om att han skulle ha gått Moskvas ärenden eller ha haft sympatier för Tredje riket har aldrig kunnat beläggas. Sverker Åström kämpade länge hårt men fruktlöst för att få Säkerhetspolisen att lämna ut sin akt över honom.

Fascinationen, legenderna och mytbildningen bottnar säkert i en djup ambivalens

inför en så uppenbart sammansatt personlighet. Å ena sidan den kulturella förfiningen, bildningen och begåvningen parad med humor och ett genuint socialt patos. Å andra sidan de påtagliga dragen av svärta och cynism, insikten om det egna ansvaret för alla kompromisser, halvsanningar och tillrättalägganden som är en ofrånkomlig del av utrikespolitik på toppnivå. Kanske kände han sig deformerad, att priset för framgången blivit för högt. När jag pratade med honom om hans vän Dag Hammarskjöld märktes en djup beundran men också ett avståndstagande och en oro inför någon som aldrig vågade eller förmådde släppa andra in på livet.

Sverker Åström kände en stark lojalitet med staten och UD. Han ställde sig främmande inför ostentativa inslag i tjänsten och förhöll sig skeptisk inför den typen av heroisk diplomati som sådana som Raoul Wallenberg och Harald Edelstam representerade. Samtidigt njöt han av att, som pensionär, hårt kritisera USA:s invasion av Irak och den svenska regeringens försiktiga kommunkéer. Tal i egen sak? Ett

Sverker Åström.

behov av att försvara och bevara ett livsverk? Omöjligt att säga om en man för vilken det personliga och det offentliga så flöt ihop att en utomstående, kanske inte ens han själv, kunde säga vad som var vad.

Mats Wiklund

ARTHUR OCHS SULZBERGER 1926–2012

Arthur Ochs Sulzberger.

Arthur Ochs Sulzberger var en del av den amerikanska efterkrigsdominansen, dess uppgång och försvagning. Som utgivare av *New York Times* levde han i symbios med en

era och bidrog själv till att forma den. Det är betecknande att vad som fortfarande måste betraktas som världens mest inflytelserika tidning så tydligt speglar USA:s globala ställning. Ju mäktigare USA är, desto mer betyder *New York Times*. Och tvärtom.

Familjen Sulzberger är en dynasti som inte bara driver en tidning: den förvaltar en institution. I denna lilla krets är lojaliteten med dess värderingar och publicistiska hållning är total. Genom en komplicerad ägarkonstruktion kan familjen hålla utomstående aktörer ifrån verksamheten. En fjärde generation, något närmast unikt i tidningsvärlden, ger nu ut *New York Times*.

Det är naturligtvis ett blytungt ansvar, och när det föll på Arthur "Punch" Sulzberger vid 37 års ålder tvivlade åtskilliga, även han själv, om han skulle hålla måttet. Men den garerade och timida fasaden visade sig dölja en järnvilja och, viktigast av allt för en tidningsutgivare, respekt för det fria ordet och sin redaktions integritet även under de hårdaste påtryckningar från mäktiga utomstående intressen.

Den stora striden togs med president

Richard Nixon 1971 över publiceringen av *Pentagon Papers*, en hemligstämplad rapport om Vietnamkriget som bland annat visade hur politiker och militärer fört allmänheten bakom ljuset om kriget och dess utveckling. Den paranoide Nixon krävde ett omedelbart stopp av publiceringen, men Sulzberger stod på sig och hänvisade till den amerikanska författningen. Att Högsta domstolen gav honom rätt fick enorm principiell betydelse för amerikansk journalistik och tryckfrihetens räckvidd.

Are you keeping the paper straight? Läsare och kolleger vill försäkra sig om att *New York Times* som med förödande journalistiska resurser till sitt förfogande fortsätter att hålla på traditionerna och leva upp till sitt omöjliga men förpliktande motto *All the news that's fit to print!* Oron är begriplig. Publicistik sitter trångt när ekonomiska villkor förändrar annonsmarknaden. Idag skulle det vara omöjligt att starta en tidning med *New York Times* ambitionsnivå. Frågan är inte bara om någon ur en femte generation Sulzberger står till förfogande utan hur länge familjen har en institution att förvalta.

Mats Wiklund

Adam Cwejman

DOSSIER

Antirasismens förvillelser

Bekämpning av rasism och diskriminering uppfattas som någonting viktigt i nästan alla samhällen. Men har vi förstått utmaningarna rätt och är de många lösningarna tillämpbara på problemen? Det är frågor som sällan ställs men som förtjänar svar. Risken är annars att bekämpningen av rasismen blir ett tomt slag i luften eller att den skapar helt nya problem.

Adam Cwejman, gästredaktör

DE GODA INTENTIONERNAS ÅTERVÄNDSGRÄND

Hur rasism och diskriminering ska bemötas är en ödesfråga i många samhällen. Bör kvotering och utökade rättigheter för minoriteter vara en del av svaret? Hur ska man på bästa sätt bemöta och bekämpa diskrimineringen?

FOTOFRAJAHENNY/CORBIS/SCAPIX

Av Adam Cwejman

GODA AVSIKTER är inte alltid förenat med goda resultat. Om något bevisar denna tes är det kampen mot rasism och diskriminering. Det är sällan något fel på intentionerna. "Alla levande varelser är på jakt efter en bättre värld", skrev Karl Popper i en av sina sista böcker. Men goda intentioner räcker inte. Därför måste de antaganden som görs om rasismen och de faktiska konsekvenserna skärskådas.

I denna Dossier kritiserar tre skribenter från olika perspektiv de gängse uppfattningarna om vad som borde göras. Ingen av dem förnekar förekomsten av bigotta och intoleranta åsikter, tvärtom, men de undersöker om våra mål är förenliga med våra medel. Tre ämnen behandlas: minoriteters interaktion med majoritetssamhället, den positiva särbehandlingen och diskrimineringens natur.

Juristen Richard Thompson Ford visar att det finns en motsägelse inbyggd i omtanken om minoriteter i samhället. Han varnar för

den intolerans som kan uppstå inom minoritetsgrupper mot dem som väljer att följa majoritetssamhällets normer och levnadsmönster. Enligt Thompson Ford måste det existera en balans mellan värnandet om minoriteters rättigheter och möjligheterna att bli en del av majoritetssamhället.

Ekonomerna Walter E Williams är inne på ett annat spår. Han drar slutsatsen att diskriminering är en konsekvens av ofullständig information i mänskliga beslutsprocesser. Vi gör alla diskriminerande bedömningar baserade på fördomar. Skillnaden mellan bedömningarna, hävdar Williams, är att vissa anses moraliskt förkastliga medan andra accepteras. Det centrala är enligt Williams hur vi hanterar skadeverkningarna av diskrimineringen. Hans slutsats är att kostnader på arbetsmarknaden för arbetsgivare bidrar till att upprätthålla diskriminerande praktiker då dessa görs till "billiga" alternativ för presumtiva arbetsgivare.

Till sist erbjuds en överblick kring den positiva särbehandlingen globalt. Ekonomerna Thomas Sowell analyserar den utbredda övertron på kvotering och dess anspråk på att lösa ojämlikheter. Sowell menar istället att kvoteringen riskerar att skapa nya problem och motsättningar. Hans exempel från Indien, Malaysia och Sri Lanka sätter kvoteringsivern i ett nytt perspektiv. Om botemedlet mot ojämlikheter mellan etniska grupper snarare förvärrar än löser problemen, ska man då fortsätta att kräva kvotering baserad på grupptillhörighet?

Politik som försöker motverka rasism riskerar att förstärka rasistiska synsätt. Detta kan knappast ha varit avsikten, men visar på det inneboende problemet med många lösningar som lägger sig alltför nära problemets tankefigurer.

I många avseenden är diskussionen om rasism och diskriminering i Sverige en spegling av den amerikanska debatten. Trots att våra samhällen ser mycket olika ut är problemen ofta likartade. Men insikten måste troligtvis kompletteras med en förståelse för USA:s misslyckanden att motarbeta segregation och rasism. Ibland kan nämligen den politik som syftar till att åtgärda ett problem i själva verket förvärra situationen. ❀

Adam Cwejman

DOSSIER

Antirasismens förvillelser

TOLERANSENS MÖRKA SIDA

Kravet på mångkulturell tolerans kan också maskera en form av intolerans och okänslighet – intolerans mot oliktankande inom minoritetsgrupper och okänslighet för de gemensamma sociala normer som möjliggör ett samhällsliv präglat av harmoni och generositet.

Av Richard Thompson Ford

RASISM, RELIGIÖS TRÅNGSYNTHET och främlingsfientlighet är allvarliga problem i nästan varje samhälle. Och ibland bör lagar och bestämmelser som har införts med en dominerande kultur i tankarna omprövas eller mildras för att ta hänsyn till minoriteters eller nyttillkomna invandrargrupperns särskilda situation. Det är en utbredd övertygelse bland liberaler och människorättsaktivister att ett rättvist och tolerant samhälle måste tillmötesgå minoriteter genom att ta speciell hänsyn till deras särskilda religiösa ritualer och kulturella normer. Mot detta står de som kräver att minoritetsgrupper ska rätta sig efter regler som kanske återspeglar majoritetens kultur. Men kravet på mångkulturell tolerans kan också maskera olika former av intolerans och okänslighet – intolerans mot oliktankande inom minoritetsgrupper och okänslighet för de gemensamma sociala normer som möjliggör ett samhällsliv präglat av harmoni och generositet.

USA UTGÖR ETT LÄRORIKT EXEMPEL. Den amerikanska mångkulturalismen har gjort mycket för att främja tolerans och ömsesidig respekt i vårt mångskiftande samhälle. Men tanken att minoriteter har en särskild kultur som måste värnas och skyddas har också förstärkt och överdrivit skillnaderna mellan olika grupper och individer. Föreställningen om mångkulturella skillnader implicerar att medlemmar av minoriteter är som mest uppriktiga och genuina när de avviker från det breda samhällets beteendenormer och istället anammar de normer som stereotypiskt tillskrivs deras grupp. På liknande sätt kan lagar som ger utrymme för impopulära eller extrema religiösa seder, som rituella djuroffer eller iögonenfallande religiös klädsel, främja föreställningar om att dessa seder avgör djupet i en persons reli-

giösa engagemang. Undermeningen är inte sällan att de som inte utövar de mer extrema sederna är mindre fromma i sin tro. En muslimsk kvinna som bär slöja är i så fall mer genuint muslimsk än en kvinna som låter håret falla fritt ner till axlarna; en indier förlovad med en kvinna som hans föräldrar har valt är mer genuin än en som hittar sin partner på nätet.

DETTA KAN UPPMUNTRA medlemmar av minoriteter att rätta sig efter ganska strikta – och i vissa fall socialt destruktiva eller självdestruktiva – normer eller gruppstillhörigheter. Så kan till exempel svarta studenter i vissa amerikanska skolor som talar med de konventionella mellanamerikanska tonfall som hörs på Disney Channel, klär sig som modeller för Ralph Lauren eller – allra mest oroande – ägnar för mycket tid åt sina studier, av andra svarta studenter anklagas för att "uppträda som vita". Att föra den traditionella gruppkulturen vidare kan komma att ses inte bara som ett alternativ utan som en moralisk förpliktelse att sluta leden mot en fientlig och förtryckande majoritet. Därför är det ofta inte klart om ett beslut att anamma ett okonventionellt rasmässigt eller religiöst bruk återspeglar en uppriktig önskan hos en person eller istället är en följd av press från familj och jämnåriga att anpassa sig till en utifrån ålagd gruppnorm.

Pressen på att ge utrymme för gruppskillnader kan alltså utmynnas i en förstärkning av de aspekter av en grupps kultur som är mest impopulära och har minst förutsättningar att leda till framgång inom ekonomins och samhällets mittfåra. Detta är en allvarlig nackdel för ett samhälle som vill integrera minoriteter framgångsrikt. Ironiskt nog är denna snedvridning till förmån för minoriteters synliga kännetecken särskilt uttalad i miljöer där inpräntandet av gemensamma värden är normen, som i of-

fentliga skolor. Detta eftersom konformitet där är allmänt förväntad, vilket gör att undantagen blir desto synligare.

När den franska regeringen föresatte sig att genomdriva ett förbud mot slöjor och andra religiösa symboler i offentliga skolor var det till exempel många människorättsorganisationer och kommentatorer (inte minst amerikaner) som fördömde förslaget som en kränkning av religionsfriheten. Men det kan hävdas att alternativet skulle ha varit att äventyra de offentliga skolornas roll som en plats där republikens värderingar och jämlikhet mellan könen inte bara respekteras utan lärs ut. Ett harmoniskt samhälle behöver institutioner där gemensamma värderingar implementeras, och en stor del av ungdomars utbildningsprocess kräver att potentiellt splittrande eller störande beteende kontrolleras och att accepterandet av gemensamma normer och värderingar blir en vana.

KRAVET PÅ TILLMÖTESGÅENDE utgår i det typiska fallet från att regeringar, skolor, arbetsgivare och andra institutioner inte har något legitimt intresse av att upprätthålla gemensamma värden och normer, utan istället borde begränsa sin verksamhet till det som är objektivt nödvändigt och därför kulturellt neutralt: regeringen ska upprätthålla den allmänna ordningen men inte främja en viss samhällskultur, skolor ska hålla sig till att lära ut fakta och färdigheter, företag bör fokusera på att leverera varor och tjänster och maximera sina vinster. Men detta är en orimligt begränsad idé om vad som skapar framgångsrika samhällen och institutioner.

Den allmänna ordningen vilar i själva verket på en allmänhet som är överens om vissa gemensamma värderingar och därför lyder lagen frivilligt. God utbildning inbegriper skolning i demokratiska och yrkesmässiga etiska och beteendemässiga normer; fram- >>

PHOTO: REMI DE LA MALVIERE / GEMPAIX

Adam
Cwejman

DOSSIER

Antirasismens förvillelser

gångsrika företag vilar ofta på en stark företagskultur. Om minoriteters normer och seder som strider mot sådana nödvändiga institutionella kulturella normer uppmuntras genom särskilda hänsyn, kommer både minoritetsgrupperna och samhället som helhet att bli lidande.

DÄRMED INTE SAGT att samhället inte ska göra något för att säkerställa att minoriteter behandlas rättvist och integreras i samhällets breda institutioner. När en minoritets vanor blir föremål för orättvis särbehandling är det rimligt att anta att fientlighet och fördomsfullhet ligger bakom, om det inte finns starka belägg för motsatsen.

Simpla fördomar baserade på ras, religion och etnisk tillhörighet är ett ständigt problem i de flesta samhällen och kräver ett handfast upprätthållande av lagar samt en politik för att motverka diskriminering. Ett av de främsta skälen till att vara skeptisk mot en stark politik för mångkulturella hänsyn är i själva verket att den kan slå tillbaka och göra det svårare för minoriteter att integreras genom att förstärka de vanor som är minst förenliga med de breda institutionernas. Regeringar och företag bör göra särskilda ansträngningar för att hjälpa minoriteter att komma in i samhällslivet, till exempel riktade insatser för att nå ut till minoritetsgrupper liksom regelbundna uppföljningar för att utrota fördomar och följa utvecklingen i riktning mot ökad integration.

Krav på särskild hänsyn för minoriteters kulturella seder är i själva verket ofta försvarsreaktioner på utbredd diskriminering. För en minoritet som känner att den inte kommer att välkomnas oavsett vad dess medlemmar gör, ligger det nära till hands att vända sig inåt och försöka göra en dygd av sin isolering. Erfarenheten av utbredd diskriminering kan göra att man betvivlar samhällets engagemang för social och ekonomisk integration och att man därför värjer sig mot alla försök att främja kulturell assimilerings. Av samma skäl borde handfasta ansträngningar för att stoppa diskriminering och få in minoritetsgrupper i det breda samhället skapa en beredskap att anpassa sig till det breda samhällets normer. Denna senare hållning är den bästa vägen till ett harmoniskt mångkulturellt samhälle. ✱

Översättning: Jim Jakobsson

MARKNADEN GYNNAR MINORITETER

Politiker bör inte beakta ras som en faktor i lagstiftningsarbetet. Risker är att marknadsekonomin undergrävs med stora nackdelar för missgynnade minoriteter.

Av Walter E Williams

EN DEL AV de missuppfattningar och den ineffektivitet som präglar politiken i rasfrågor är ett resultat av förvirring och tvetydigt språkbruk. Ta till exempel termerna *diskriminering* och *fördom*. Ibland syftar de på ogillandet av en viss grupp; vid andra tillfällen avser termerna ett omdöme, en åsikt eller en stereotyp. Om vi kunde hitta fungerande definitioner skulle vi kunna få en bättre förståelse för de socioekonomiska krafter som är verksamma.

Att diskriminera är helt enkelt att välja. Alla val kräver med nödvändighet och samtidigt icke-val: att välja kräver diskriminering.

Vi ägnar en stor del av vårt liv åt att diskriminera för och mot valda aktiviteter, föremål och människor. Många av oss diskriminerar dem som har ett brottsligt förflutet, som säljan badar eller som uttrycker sig vulgärt. De flesta av oss väljer att dejta och gifta oss med en partner som tillhör vår egen ras eller etniska grupp, och därmed diskriminera part-

ner som förutom sin ras och etniska tillhörighet kanske skulle passa oss precis lika bra.

Det finns inga objektiva kriterier utifrån vilka en tredje part kan bedöma om vissa preferenser är "bättre" än andra. Så är det till exempel omöjligt att säga om en förkärlek för bordeauxviner är överlägsen den för bourgogne, eller om det är bättre att välja en svensk hustru än en norsk. Det finns också preferenser på den politiska arenan, som man kan se av det faktum att få kortvuxna män har blivit valda till president i USA. Det kan finnas en moralisk konsensus som fördömer vissa preferenser, inklusive rasmässiga preferenser, men att det finns en konsensus förändrar inte det faktum att det inte finns någon allmänt överenskommen måttstock för att avgöra om vissa preferenser är mer rättfärdiga än andra.

FÖRDOMAR BETRAKTAS VANLIGEN SOM miss-
tänksamhet, intolerans eller irrationellt hat
mot andra raser. En mer användbar tolkning
av fördomar kan man finna genom att

utgå från det bakomliggande latinska ordet, *praejudicium* ("för-dom"), med innebörden att "döma innan fakta är kända". Fördomsfulla handlingar kan alltså definieras som beslutsfattande på grundval av ofullständig information.

Beslutsfattande på grundval av ofullständig information är oundvikligt i en värld av knapphet, osäkerhet och komplexitet. Låt oss ta ett enkelt men målande exempel på hur beslut fattas på grundval av ofullständig information (och kanske en felaktig tolkning av fakta). Anta att en fullvuxen tiger plötsligt dök upp i ett rum. Man kan lugnt förutsäga att de flesta personer skulle försöka lämna rummet i största hast. En sådan reaktion på tigers närvaro lär inte vara grundad på ingående information om just denna tigers beteende. Snarare lär reaktionen grunda sig på vad man vet om tigrar som grupp. Människor tillskriver helt enkelt den enskilda tigern kända eller förmodade egenskaper hos gruppen, och lär inte söka ytterligare upplysningar innan de bestämmer sig för att fly fältet.

Vi försöker alla spara in på informationskostnaderna genom att låta dyrare former av information ersättas av mindre kostsamma former. Fysiska egenskaper är billiga. Att en person är kortväxt, amputerad, svart eller kvinnig ger vad vissa människor anser vara tillräcklig information för att förutsäga närvaron av någon annan egenskap som det kostar mer att komma fram till. Om vi till exempel ombads att peka ut personer med doktorsexamen i fysik bara genom att känna till deras ras och kön, skulle de flesta av oss anse det mer sannolikt att vita män hade en sådan examen än kvinnor eller svarta män. En sådan gissning säger oss inget om ras- eller könspreferenser hos den som gör urvalet.

VISSA METODER VID rekrytering och anställning sägs återspegla raspreferenser, men en alternativ förklaring kan hämtas från vår diskussion av fördomar. Företag måste ta reda

på den arbetssökandes produktivitet. Eftersom det är dyrt att skaffa sig information om tänkbara kandidater har företaget ett incitament att spara. Om ett företag tror att det finns en korrelation mellan utbildningsresultat, ras och en arbetssökandes produktivitet och läraktighet, kan man minska sina rekryteringskostnader redan genom att skicka rekryterare till övervägande vita skolor istället för till övervägande svarta skolor. Detta är inte att hävda att lämpliga kandidater inte kan återfinnas på svarta skolor, utan det är en fråga om sannolikhet.

Att konstatera att en urvalsprocess delvis sker på grundval av ras och att anta att motivet för detta återfinns i arbetsgivarens rasmässiga preferenser är inte bara vilseledande utan kan leda till ofruktbar politik. Om det förutsätts att raspreferenser motiverar arbetsgivaren, kan vi till exempel få se krav på antidiskrimineringslagar. Men om arbetsgivaren uppfattas använda ras som en indikation på produktivitet, kan politiken bli att skoladministratörer och studenter vid övervägande svarta skolor ska anstränga sig för att ge arbetsgivarna tillförlitlig information om vilka studenter som faktiskt uppfyller företagets förväntningar på produktivitet.

Beteendet hos arbetsgivare som använder fysiska egenskaper som indikation på andra egenskaper skiljer sig inte från beteendet hos bilförsäkringsbolag som sätter en högre premie för manliga förare under tjugofem eller livförsäkringsbolag som ger kvinnor lägre premier. I båda fallen fungerar personens fysiska egenskaper som indikation på någon annan egenskap som är svårare att upptäcka. Bilförsäkringsbolag har erfarenhet av högre försäkringskrav från unga manliga förare och ger dem därför en högre premie. Livförsäkringsbolag ser försäkringstagarens kön som en indikation på längre förväntad livslängd. Det vore vilseledande att förklara bilförsäkringsföretagets särbehandling

av unga män som ett ogillande av unga män eller hävda att livförsäkringsföretag tycker bättre om kvinnor än män.

POLITIK SOM RÖR RASFRÅGOR bör inte fokusera på raspreferenser. Långt mer fruktbar är en strävan att se till att inga beslut uppmuntar raspreferenser. Medan människor kan ha raspreferenser och faktiskt också har det, kommer de inte att ge utlopp åt dessa preferenser till vilket pris som helst. Lagar som kontrollerar löner, som lagstiftning om minimilön och lika lön för lika arbete, eller lagar för maxpriser, som lagar för hyreskontroll, sänker kostnaderna för att odla sina raspreferenser. För arbetsgivare som måste betala minimilön vem de än anställer, kostar det mindre att välja mer önskvärda anställda, eftersom mindre önskvärda anställda inte kan sänka sitt löneanbud. På samma sätt får fastighetsägare som begränsas av hyresreglering en lägre kostnad för att diskriminera mindre önskvärda hyresgäster, som inte kan konkurrera med de mer önskvärda genom att erbjuda sig att betala högre hyra.

Lönelagstiftning är ett av de mest effektiva vapnen i rasisternas arsenal. Under Sydafrikas apartheidepok var vita fackföreningsmedlemmar landets starkaste anhängare av minimilöner för svarta. Gruvarbetarfacket hävdade att "den verkliga poängen här är att vita har trängts undan av färgad arbetskraft. Det är inte för att en man är vit eller färgad, utan på grund av att den senare är billig [...] men när detta [minimilöner] införs tror vi att de flesta svårigheter när det gäller frågor om hudfärg kommer att försvinna av sig själv." George Beetge, ordförande i byggarbetsförbundet, resonerade så här: "Det finns inte längre några reserverade jobb i byggbranschen, och under dessa omständigheter stöder jag jobbtaxan (lika lön för lika arbete) som det näst bästa sättet att skydda våra vita hantverkare."

ÅR 1909 UTLYSTE lokomotiveldarnas fackförbund i USA en strejk med krav på fullständigt utestängande av svarta från järnvägarna. Skiljedomstolen avvisade utestängningen, men befallde att svarta eldare och ställdrängar skulle få samma lön som vita män som utförde samma arbete. Vita fackföreningsmän var förtjusta och sade: "Om företagen följer denna praxis, och incitamentet för att anställa negrer på så sätt avlägsnas, kommer strejken inte att ha varit förgäves."

Vare sig de motiveras av illvilja eller välvilja, skapar lagar som undergräver marknadskrafterna mycket stora nackdelar för missgynnade minoriteter. Omvänt kommer de flesta arbetsgivare att finna att större vinster är ett mer lockande alternativ än att odla personliga preferenser eller vara lojal mot den egna rasen. Detsamma kan sägas om konsumenterna i deras jakt på lägre priser. *

Översättning: Jim Jakobsson

Adam
Cwejman

DOSSIER

Antirasismens förvillelser

POSITIV SÄRBEHANDLING MOTVERKAR SITT SYFTE

Den faktiska frågan om vad som egentligen händer till följd av positiv särbehandling röner anmärkningsvärt lite uppmärksamhet. En granskning av den positiva särbehandlingens konsekvenser visar att de sällan har varit av godo.

Av Thomas Sowell

I WELLINGTON I NOVEMBER 2000 kunde en tidning rapportera, efter många år av positiv särbehandling av Nya Zeelands maoriska minoritet: "Förbluffande nog verkar det finnas få eller inga undersökningar som visar om skolundervisning enligt den gängse läroplanen, men på maori, har förbättrat barnens skolresultat." Tidningen tillägger: "Ingen vet, eftersom ingen verkar ställa frågan." Detta ointresse för empiriska konsekvenser är tyvärr inte begränsat till Nya Zeeland.

I USA, där man har försökt rättfärdiga många förmåner för olika grupper som motvikt till den diskriminering som annars skulle råda, visar sig sådan "diskriminering" ofta bestå i en statistisk "underrepresentation" inom attraktiva yrken eller institutioner. Det outtalade antagandet, som man envist håller fast vid, är att stora statistiska olikheter i demografisk "representation" inte skulle kunna förekomma utan diskriminering. Detta nyckelantagande prövas sällan mot data om skillnader mellan olika grupper ifråga om kvalifikationer. År 2001 fick till exempel över 16 000 asiatisk-amerikanska studenter över 700 poäng på den matematiska delen av inträdesprovet för högre utbildning (SAT), medan färre än 700 svarta studenter fick så höga poäng – trots att de var flera gånger så många som de asiatisk-amerikanska studenterna. Sådana data förbigås med fullständig tystnad – eller dränks av högröstade påståenden om att "dold" diskriminering förklarar bristen på svarta inom institutioner och yrken som kräver goda kunskaper i matematik.

FALSKA FÖRESTÄLLNINGAR är ingen liten sak, eftersom de leder till falska lösningar. På

medicinens område har det länge varit känt att även en felaktig kur som i sig själv är helt harmlös kan få katastrofala konsekvenser om den ersätter en verklig kur mot en dödlig sjukdom. Förespråkare för positiv särbehandling kan inte söka tröst för sina felaktiga antaganden i tanken att uppsåtet var gott.

Snedvridningarna när det gäller vilka som blir föremål för program för positiv särbehandling bör inte bara få oss att begrunda de faktiska konsekvenserna av sådana program. Därtill bör det leda till ifrågasättande av det grundantagande som idén om positiv särbehandling vilar på. Detta antagande är att en ojämn fördelning av inkomster och attraktiva jobb är ett tecken på diskriminerande avsikter mot de missgynnade, vilket måste motverkas genom en politik som ger dem företräde. Men när denna välmenande politik leder till samma snedvridningar som den är avsedd att motverka, är det svårt att undvika slutsatsen att något annat än avsikter måste vara inblandat. Inte heller kan beteendemässiga och andra skillnader mellan olika befolkningsgrupper godtyckligt bannlysas från diskussionen genom behändiga fraser som "stereotyper" eller "skuldbeläggning av offren". Att finna orsaker är inte att skuldbelägga, och huruvida de är offer eller inte är just vad frågan gäller.

ÄR DEN MALAJISKA majoriteten "offer" för den kinesiska minoriteten i Malaysia, är den nordnigerianska majoriteten offer för ibominoriteten, är den singalesiska majoriteten offer för den tamilska minoriteten på Sri Lanka och är ett stort antal lokala majoriteter offer för chettiar- eller marwariminoriteterna i olika delar av Indien? Är de vita majoriteterna i Kanada och USA offer för japanska minoriteter? Eller klarar sig dessa

minoriteter helt enkelt bättre i konkurrensen på marknaden och i skolor? Dogmen att statistiska olikheter bevisar diskriminering förutsätter en likhet i prestationer som är praktiskt taget omöjlig att finna i den verkliga världen.

Den måttliga nyttan av positiv särbehandling, som är koncentrerad till dem som redan är mer lyckligt lottade, och som har få eller inga fördelar för de verkligt missgynnade, har ofta skyllts på otillräckliga ansträngningar eller rentav svek från dem som lett programmen för positiv särbehandling. Därmed kan sådana programs misslyckanden eller brister tas som intäkt för reformer, snarare än ses som symtom på mer grundläggande missuppfattningar som kunde vara anledningen att upphöra med programmen.

Det finns en tendens att uppfatta företräde och kvoter för särskilda grupper som transfereringar eller understöd, av typen nollsummespel. Men på många sätt kan dessa transfereringar faktiskt vara negativsummeprocesser, där det som en grupp förlorar överstiger vad en annan vinner, så att resultatet blir sämre för samhället som helhet. Ta som exempel en grupp studenter där 80 procent av dem som kommit in på en högre utbildning lyckas ta examen, och anta att denna grupp mister platser till förmån för en grupp där bara 40 procent av studenterna tar examen. Då måste den första gruppen förlora 800 utexaminerade för att den andra gruppen ska vinna 400 utexaminerade. Därtill kommer att det bland mindre kvalificerade studenter i flera länder världen över har varit vanligt att specialisera sig på lättare och mindre välbetalda områden, liksom att prestera sämre akademiskt. Därför kan den första gruppen förlora 800 utexaminerade som överlag är koncentrerade inom matematik,

Det nyzeeländska rugbylaget Maori All Blacks, där ett krav är att samtliga spelare har maoriskt påbrå.

naturvetenskap och ingenjörsvetenskap, medan den andra gruppen vinner 400 examinerade som överlag är koncentrerade inom sociologi, pedagogik och etniska studier.

DÅ HAR VI ÄNNU INTE tagit hänsyn till den polarisering mellan olika grupper som gruppförträdaren och kvotering skapar och som kan ta sig många olika uttryck, däribland dödliga upplopp, som i Indien, eller öppet inbördeskrig, som i Sri Lanka. I kontrast till detta kan vinsterna för de missgynnade grupperna till följd av bättre utbildning och större färdigheter bli inte bara en nettofördel för samhället som helhet. De kan bli en källa till större respekt för gruppen bland andra, som upplever att gruppens medlemmar blir mer produktiva samhällsmedlemmar. I fallet med USA:s svarta befolkning har många av dess framsteg varit av detta slag, men förekomsten av positiv särbehandling och de enstaka skräckhistorier som den har gett upphov

till har inneburit att man ofta underskattat eller förbisett de svartas faktiska prestationer. Positiv särbehandling har gjort att man nästan helt har upphört att erkänna vad deras förmänta förmånstagare presterar, hur få påtagliga fördelar dessa grupper än har fått ta del av.

Även när det finns allvarliga moraliska frågor som har att göra med orättvis behandling, i det förflutna eller i nuet, av sådana grupper som de kastlösa i Indien eller de svarta i USA, har de föreslagna botemedlen snabbt spridit sig bortom gottgörelse av de oförrätter som använts för att rättfärdiga botemedlen. Den interna fördelningen av kompensatoriska förmåner har inte bara stått utom proportion – eller till och med i omvänd proportion – till omfattningen av de oförrätter som har drabbat de berörda grupperna. Därtill har sådana förmåner även spridit sig till andra grupper som ligger långt utanför den moraliska motiveringens räck-

vidd och är långt större än de avsedda förmånsgrupperna.

ORÄKNELIGA PRINCIPER, TEORIER, antaganden och påståenden har använts för att rättfärdiga program för positiv särbehandling – vissa globalt och vissa specifikt för särskilda länder eller grupper. Det anmärkningsvärda är hur sällan dessa idéer har prövats empiriskt eller ens har blivit klart definierade och logiskt granskade, än mindre avvägda mot de stora och ofta smärtsamma kostnader som de medför. Trots de svepande anspråken hos programmen för positiv särbehandling, visar en granskning av deras faktiska konsekvenser att det är svårt att finna stöd för dessa påståenden eller att ens säga att programmen har varit av godo – såvida man inte är beredd att säga att varje social gottgörelse, hur liten den än må vara, är värd alla kostnader och risker, hur stora de än må vara. ✧

Översättning: Jim Jakobsson

Livet – en skandal!

I slutet av 1880-talet vistades August Strindberg i Danmark och kom då i kontakt med en ung lärare med författarambitioner, Gustav Wied. Denne skulle sedermera bli en av Danmarks mest temperamentsfulla samtidsskildrare.

Av Knut Ahnlund

I november 1887 anlände August Strindberg med hustru och barn till Danmark. Han kom att vistas där halvtannat år, fram till våren 1889. Hans samliv med Siri och barnen var i upplösning men hölls krampaktigt samman av utsikten att i grannlandet få ett bättre utrymme för flera nyskrivna dramer än han haft i Sverige – och bättre möjligheter för Siri att spela i dem.

Han var 38 år den gången, hade åtalats och frikänts, var jagad och firad, berömd och beryktad, utfattig och slösande, moralisk och dubbelmoralisk, radikal och reaktionär. Han var inte okänd för köpenhamnarna, han fanns att beskåda som vaxfigur på Bernhard Olsens Skandinavisk Panoptikon, i restaurangen A Portas skyltfönster, tillsammans med Stanley, Pasteur, Boulanger och andra av tidens storheter.

Under dessa tumultens månader uppsöktes han av en skollärare som gärna ville bli skådespelare och allra helst författare. Han hette Gustav Wied och hade erfarenheter som liknade Strindbergs: av övergiven kristen tro, av uppväxt och familj, fadersmakt och kvinnomakt. De kom att umgås rätt livligt under de sista månaderna av Strindbergs vistelse i landet. Snart nog skulle också Wied debutera som orosstiftare, utmana sina landsmän med skandaler, succéer och fiaskon, i mångfaldiga genrer och tonarter, ett Strindbergskt mönster i rikedom och originalitet men på ett annat plan. Och han skulle erövrä en plats i Danmarks litterära liv som blev bestående.

Wieds aktiva författartid omfattar perioden från 1890 fram till världskrigets första år. Under det sekel som gått sedan dess har hans noteringar växlat på börsen – litterära kurser är svåra att mäta. Somliga av hans papper har tappat i värde, men andra har hållit sig eller stigit. Hans skämt och drift vetter mot både idyll, grotesk och tragedi. I sina bästa stunder var han inte bara storslaget kvick, han var tidens enda karikatyrer av rang. Hans styrka låg inte minst i att han såg samtidens människomyller på det avstånd som vanligen är förbehållet eftervärlden.

Han lösgjorde folklivsskildringen ur den sociala indignationens bojar, i berättelser där han tillät fattigt folk att ha ett inre liv, inte bara att vara fattiga (*Silhouetter*, *Barnlige Sjæle*). Hans diktning visar oss naturalismens övergång i en komikens symbolism. Han var både Ibsens och Strindbergs lär-

junge men hans bestående insats liknar inte deras. Hans mästerverk finns i flera genrer: ett par romanser, tre fyra satyrspel, bland dem den oförlikneliga *Dansemus*, och några självbiografier. En kortare sådan skrev han på begäran 1905. "Jeg er født, let og hurtigt, d. 6 marts 1868. Konfirmeret 1873. Boghandler 1874. Dumpet til studenteksamen 1880. På sagførerkontor 1881. Dumpet på ny 1882. Huslærer 1883. En dag på Blågårds seminarium 1884. Student 1885. Cand. Phil. 1886. Timelærer 1887. Digter 1889. Pebet ud 1890. I tugthuset 1891. Gift 1896. Avlet børn, dernæst bygget hus, og vil omsider dø elsket og savnet den 12 april 1927."

Några uppgifter blev här fel. Bland dem dödsdatum. Wied tog sitt liv i oktober 1914.

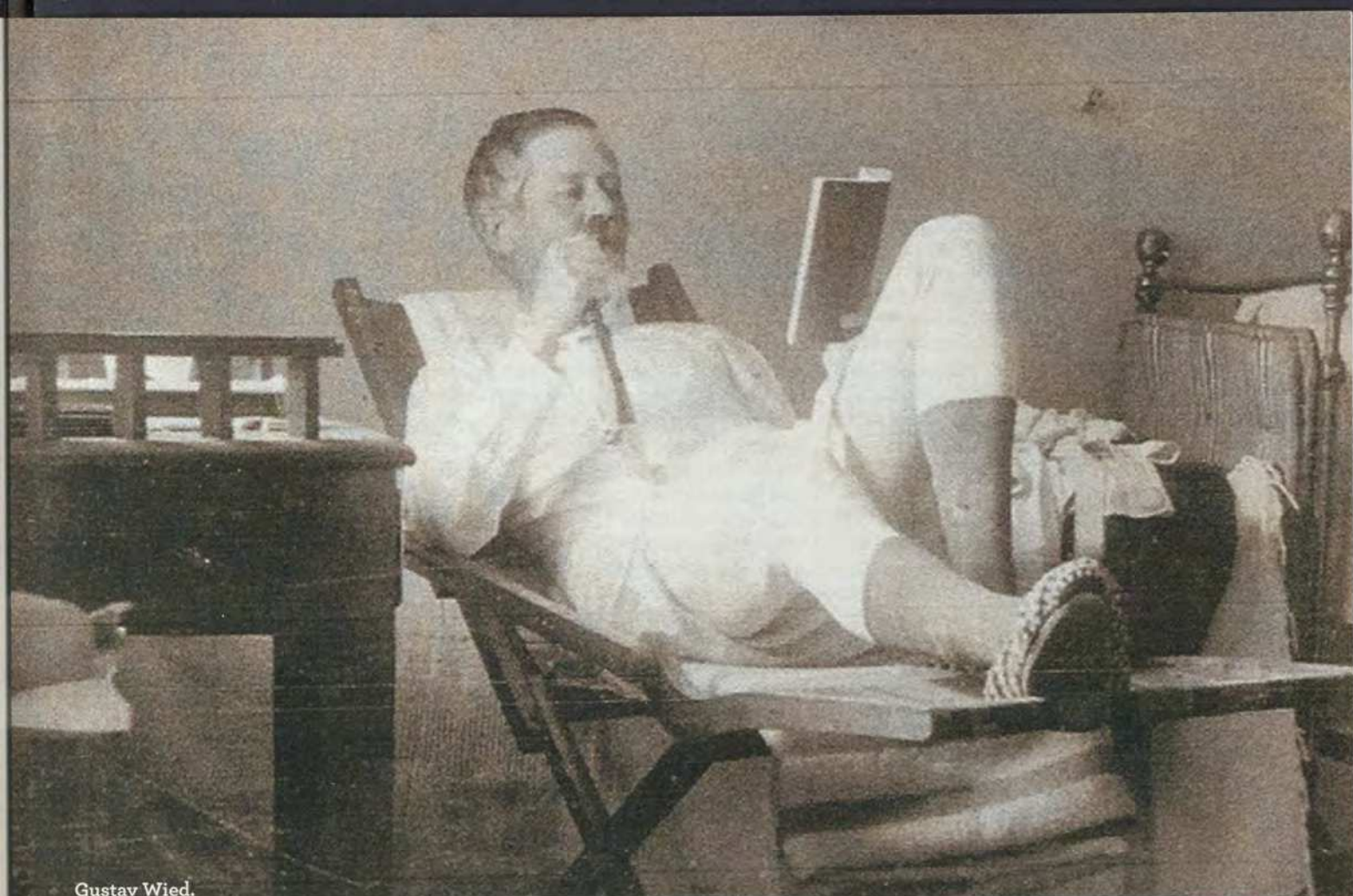
Av nordiska författare är han vid sidan av Strindberg kanske den vilkens timmar, dagar och år vi kommer allra närmast, från födelse till död. Så som detta liv nu tonar fram, med hjälp av hans penna och hans kamera, och med snart hundraårigt bistånd av skarpa spanare, ter det sig i sina detaljer övertydligt, i sin helhet gåtfullt.

Under de trägna läroåren, då han blev förbispungen av sina jämnåriga, var det höga ideal som besjälade honom: Sanning, Skönhet och Godhet. De lyste ner på de tusen dikter, noveller, sentenser och visdomsord som hans tappra flit avsatte, och som ingen ville ta sig an. Från barndomens troskyldiga kristendom färdades han mot en barsk naturalistisk livsåskådning präglad av utvecklingsläran – i novellen "Nonnen" skriver hans alter ego till Darwins vän och medtävlare Ernst Haeckel och frågar om man skulle kunna para en människa med en orangutang – skulle inte ett lyckat försök bli det slutgiltiga beviset på vår rätta härstamning? Läsarna av berättelsen uppfattade det som en vågad historia i desperat flanörstil. Det gjorde jag på min tid också, intill dess jag i en brevpåse på Det Kgl. Bibliotek hittade Haeckels svar! Det lød:

Min ärade herre, jag har fått ert brev. Det experiment som ni föreslår (vars utförande skulle möta stora svårigheter) skulle även om det lyckades inte ge det önskade beviset. Långt mer övertygande är (enligt min mening) ontogenetiska fakta. Högaktningsfullt, E. Haeckel.

Wied var mycket missnöjd med svaret. Han omfattade den nya livssynen med en glödande iver.

Knut Ahnlund är professor i litteraturvetenskap och före detta medlem av Svenska Akademien.

Gustav Wied.

Trots flera fromma Darwincitat var det djuret i människan, driftens allmakt och djungellagens giltighet som blev hans slutsumma.

Upptagenheten av dessa problem förde samman de två. Strindberg å sin sida hade kommit till liknande resultat men var just då inne i en fas där kampen mot kvinnorna dominerade allt. Den kortlivade men märkliga tidskriften *Ny Jord* från 1888, utgiven av Carl Behrens, sammanfattar på sina sammanlagt tusen sidor så gott som allt som rörde sig i tiden, essensen av dikt, spekulation och vetenskap. Där kom skedets största andar till tals: Schopenhauer, Darwin, Pasteur, Maupassant, Harald Høffding, Swinburne, och Knut Hamsun! – där inflöt anonymt de första kapitlen av *Svält!* Strindberg medverkade flitigt, och det året då han träffade Wied hade de båda lämnat bidrag, Strindberg med *Hjernomaskamp* och *Qvinnosaken enligt evolutionsteorin*, Wied med hyllnings- och hatdikten "Jeg tror kun på en Gud..." riktad till kvinnan i allmänhet och särskilt till – och mot – Nathalia Larsen, skådespelerska och författarinna, väninna till paret Strindberg. Det var ett poem helt i Strindbergs anda, hat och tillbedjan i samma andetag:

"Når Dine hvide armes marmorlænke/i mejslet Skønhed om min hals sig vinder/da vander sjælen sig i dybest ve/og jubler højlydt som en dødspint martyr;jeg skuer gudens underfulle billed/genennem en blodrød tågesky/af vanvidsfryd,/og glædeblandet sorg/og stille vemods tåreslørte lykke" – "Jeg kunde sætte dig i himlen op/og vælte mig i støvet for din fod."

Dikten bestyrkte Strindberg i den självinsikt han kommit fram till om sitt förhållande till Siri: "Växlande sinnesstämningar mellan hat och kärlek är icke vansinne!", skrev han till Ossian Ekbohrn i Sandhamn.

Qvinnosaken enligt evolutionsteorin var skriven i ett högt humör och är i sin förstockelse kusligt kvick och munter. Strindberg börjar med att angripa dem som han anser har annekterat orden liberal och liberalism, framkastar så åsikten att Darwins lära missbrukats i tjänst hos en missförstådd liberalism. Kvinnans frigörelse var, säger han, en olycka jämförbar med slaveriets avskaffande – som redan det var en katastrof: "Men nu var nern en ociviliserad och närmast den Europeiska förbrytar- eller idiottypen stående menniska, och därför skulle han icke ha haft medborgarrättigheter i Amerika, där idioten och förbrytaren saknade dem!" Utifrån denna måttstock förordar Strindberg speciella straffsatser för svarta, "ty kroppsstraff t.ex. känns för negrer varken så smärtsamt eller vanärande som för en civiliserad." Den korrekationsmetod som han anbefallde praktiserades just då flerstädes, kanske som mest energiskt i Belgiska Kongo, kung Leopolds privata egendom där infödda arbetare i gummiskogarna piskades till döds. Hur det gick till har senast skildrats i Mario Vargas Llosas dokumentroman om Roger Casement, *Keltens dröm*.

På grunder som dessa utvecklar Strindberg tanken att kvinnorörelsen strider mot evolutionsläran, ja, att den är elementärt naturstridig. Den barska texten har hämtat stöd ur en om möjligt ännu barskare, Arthur Schopenhauers "Om Kvinder", »

hämtat ur *Parerga und Paralipomena* 1860 men först på danska 28 år senare, och just i *Ny Jord!* Här är ett klarspråk som överbjuder till och med Strindbergs: kvinnan är ett stort barn, moraliskt, estetiskt och konstnärligt underlägsen mannen men hon har kompensation i sin elementära list och sin fördomsfrihet. "Som honmyran efter parningen förlorar de nu överflödiga vingarna, eftersom de nu är till skada, så förlorar kvinnan det mesta av sin skönhet efter en eller ett par barnsängar."

Det fanns således en rad gemensamma intressen mellan de två som nu blev vänner. De erfarenheter som Wied haft vid denna tid, de utvägar och yrken han prövat, gjorde att konstellationen från början blev fruktbar. Både han och Strindberg hade blivit kuggade i förhör och tentamina, båda hade uppvaktat mäktiga chefer, båda hade prövat att bli skådespelare, båda var "kvinnohatare", här hade Wied till och med försteget. Och båda blev snart passionerade och halvt professionella fotografer.

Och inte minst: Wieds förhållande till fadern liknade Strindbergs. Ett replikskifte vid ett familjesamkväm kring det Wiedska matbordet kunde ha ägt rum i ångbåtskommissionären Carl Oscar Strindbergs hem. Gustav blandar sig i brödernas diskussion med fadern men denne biter av honom. Gustav protesterar stillsamt: "Jeg har vel også ret at ha' en mening" men får svaret: "Ikke så længe du spiser nådsensbrød i mit hus!"

När drömmarna om framgång kom inom blygsamt räckhåll fann Gustav Wied dem vara gyckelbilder. Döden som förr lockat honom på avstånd följde honom nu med sin allt större slagskugga från en allt snedare sol. Strindberg talade livet igenom om sitt förestående självmord. Det gjorde Wied också, han iscensatte flera gånger sitt självmord litterärt men höll ut länge i hopp om nya litterära segrar. De kom alltmer sällan och ett teaterfiasko utlöste självmordet.

För att distraheras från dödens lockelser hade han nyfikenheten på hur det såg ut i denna omöjliga världs skrymslen och vrår. Och så ett absolut gehör för vårt sätt att värja oss, vårt tals och våra tankars krumbukter. Han var enastående produktiv på komiska reaktioner, men dessa gåvor var djupt inkapslade; de kom i dagen efter en utdragen och famlande ungdomstid. Några avgörande jordskred markerade förvandlingen – tyen förvandling kan man tala om och Strindberg var meddelaktig i den. Till sist vände Wied på fjärdingen, och den förbrukade patetiken fick nu göra dagsverke i komikens tjänst. Detta var ett befriande och påfresande företag.

Upptakten till detta författarskap var två skandaler, den ena offentlig, den andra privat. Båda inträffade just före mötet med Strindberg, och båda hade ett Strindbergskt tycke.

I januari 1887 höll Danmarks kyrkominister, storgodsägaren och kammarrherren Jacob Scavenius valtal i Storeheddinge. För bönderna som församlats i den stora ladan yttrade han sin förvåning över att kristet folk som höll på äktenskapet kunde alliera sig med dem som gjorde narr

av allt sådant. (Han syftade på bondevänternas allians med Viggo Hørup, bröderna Brandes och de radikala.) En smörgrosshandlare Ingemann Petersen hade kommit från Köpenhamn och lyssnade ivrigt. En vecka senare vid själva valhandlingen reste han sig upp, åskade tystnad och frågade om inte det var att göra narr av äktenskapet, förhåna Gud och människor, när han, kyrkans översta tjänare, gick på horhus? När förvirringen lagt sig avfördes interpellanten i arrest. Skandalen flög mellan husen, saken kom in i riksdagen och bondeledaren Christen Berg slog klubban i bordet när man nådde fram till det onämnbara ordet. Till råga på olyckan utgav smörgrosshandlaren från fängelset en pamflett där han ingående redogjorde för hur han två år tidigare utspionerat ministern och hans vägar. De ledde från Compagnistræde och Læderstræde till ett beryktat fruntimmer i Knabrostræde nr. 24. På skuggan på rullgardinen i första våningen kunde moralens väktare se att ministern trädde in där. Snart hörde han ljudet av en champagnekork som knallade.

Det här är ingen österländsk skämtsaga, det hände under "provisoriet" i Danmark då högern regerade landet efter att ha suspenderat riksdagen. Kammarherre Scavenius, en stark och begåvad herre med ett aldrig sviktande självförtroende, hade naturligtvis besökt Charlotte Amalie men tog saken med största ro, anlade sak mot smörhandlaren och fick honom dömd till några hundra kronors böter. Pamfletterna haglade, skillingtryck, inlägg från enkelt folk, och framför allt prästerliga beskärmselser över skandalmakarens oförsynthet. Och där fanns också *Nogle aførismere i Anledning af Interpellationen i Storeheddinge* av Peter Idealist.

Peter Idealist var Gustav Wied. Den 29-årige läraren och före detta bokhandlarlärlingen som här förklarade kyrkan och prästerna ett heligt krig kände sig som Søren Kierkegaards efterföljare, och då han utgav sin 15-öresstridsskrift axlade han så gott han kunde den store ensammes mantel från kampen mot de tusen levebrödsprästerna 30 år tidigare. Han befann sig alltså snarast på sedlighetsspionens sida, men det blev en kort visit. Den pseudonym han anlagt täckte hela hans dittillsvarande liv och verksamhet men i fortsättningen skulle det bli annorlunda. Snart skulle hans namn förknippas med sådant som inte räknades till idealen.

Pamfletten glömdes, och dess författare gömde idealisten under satyrens mask. Härnäst låter han löjet spela. Härnäst betraktar han livet från en vinkel där allt framstår i komisk förkortning, ett dockspel där marionetterna på scenen dansar efter en positivisa som spelas någonstans i fjärran, av den stora druckna faunen som sitter i säkerhet på ett eller annat ställe utanför det hela och som håller trådarna i sin hand.

Historien om den galante ministern och den nitälskande smörhandlaren skulle långt senare återkomma som ett gäckande eko i det väldiga satyr-

spelet *Dansemus* – om livet i konungariket Rugmelien på kung Rasmus XXIII:s tid och om de lätta sederna i huvudstaden Absalonia, en världsteater i miniformat – utan tvekan ett av de stora verken i dansk diktning. Här är humöret högt intill våldsamhet, verkligheten ibland perforerad av spökfarsens ljusstrålar.

Den andra skandalen, den privata, slog ner nästan exakt samtidigt med den offentliga. Gustav Wied var bondson från det frodiga Lolland, född på en gård nära Nakskov, i mitten av en talrik syskonskara. Faderns tyranni mildrades genom moderns ömhet och Wied har senare hävdat att barndomens ljusupplevelse var så stark att han blev bländad och sedan såg livet i svart. Men då han mötte Strindberg såg han inte saken så.

När Gustav just var vuxen måste familjen uppge lantbruket på Holmegård, man flyttade till Köpenhamn. Några av hans bröder visade tidigt asociala drag. Einar, hans närmast jämnåriga bror som varit den djärve, "vildkatten", hade redan mot 1880-talets slut hunnit med svåra och aparta öden. När Gustav en dag befann sig i köket inträdde en liten mager illa klädd person med ett par oroligt flackande gråblå ögon och räckte fram en barkad väderbiten näve översållad med tatueringar: "Jag är din bror Einar. God dag!" Gustav kände knappt igen honom.

Brodern kom närmast från Sydafrika där han deltagit i zulukrigen och där han för fem kor köpt sig en infödd hustru och med henne fått en blåögd son. Han hade nu lämnat dem för att hämta sitt fädernearv i Danmark. Han var övertygad om att han var son, inte till August Wied utan till en greve Reventlov som lämnat ett större arv till honom. Nu ville han gå igenom Branderslevs kyrkoböcker för att bekräfta saken. Han pinade och plågade mor Trine för att få henne att erkänna.

Det var ju ett Strindbergsdrama så gott som något, men det var Wied som skrev det. Det hette *En Hjemkomst* och var ett sorgespel, färdigt 1887. Två brännande ämnen är här korslagda: faders-sonerkonflikten och själssjukdomens motiv. Axel, den hemvändande sonen, kommer "med to tomme næver og en uhonoreret fordring", han talar ställvis flytande ibsenska. Men denna fordran hinner han inte inkassera, sjukdomen hinner upp honom, i slutet är han Oswalds gengångare, ropar inte efter solen men efter sin egen hjärna. När han skall avhämtas till sinnessjukhuset kastar han sig ut genom fönstret.

Dramats självupplevda bakgrund låter sig väl förenas med starka litterära och framför allt Strindbergska impulser. Wied skriver om detta: "Under mine Ferieophold på Brahesholm gjorde jeg Bekendtskab med Frøken Natalie Larsen, som senere var den, der bragte mig sammen med August Strindberg og således gav Anledning till en hel Revolution af min Livsførelse."

När Strindberg i december 1887 med familj kom till Danmark hade de två inte träffats. Men Wied hade översatt *Fadren* och hade utbett sig att få ut-

ge dramat och göra uppläsningar ur det. Strindberg svarade att Axel Lundegård fått de danska rättigheterna men att Wied gärna fick läsa upp för publik. Men evenemanget översteg hans krafter och det blev ingenting av det. Ett år senare, i december 1888, återkom Wied, och nu gällde det Strindbergs *Fordringsägare*, på danska med titeln *Creditorer*, ett utmärkt drama om hjärntvätt, intressantare än de enligt min mening permanent övervärderade *Fadren* och *Dödsdansen*. Wied ville föredra det i det nystiftade radikala Studentersamfundet. Men nu hade mästarens planer på "Försöksteatern" avancerat så långt att han inte ville ha stycket "divulgerat" i förtid. Dock, Strindberg tillade: "Däremot talade Frøken Larsen om ett stycke som Ni hade skrivit och som kunde uppföras av mig. Vill Ni sända mig det till läsning?" (10/12 1888)

Nathalia Larsen var en flitig och beställsam hjälperska i teaterplanerna, och talangfull som både människa och författare. Hon hade inte bara översatt *Fordringsägare* till danska, hon gjorde också egna små "proverber". Hon hade dessutom en medlande roll mellan August och Siri. Hennes stormiga förbindelse med Wied var vid denna tid nära en legalisering, det framgår av Strindbergs nästa brev: "Såsom jag av Edra uttalanden har anledning förmoda att Ni snart inträder i den äkta tyrannens stånd (och idiotens) hoppas jag vi kunna uppskjuta diskussionen till dess Ni fått nya synpunkter."

Stycket som efterlystes var alltså *En Hjemkomst*, och det var i detta tecken som de möttes, den store diktaren som prövat ryktbarhetens växlande konjunkturer, och den frenetiskt diktande timlä-raren som så brinnande längtade ut ur anonymiteten. Strindberg läste pjäsen, tyckte delvis om den men hade ett par reservationer. Wieds skildring av en sons fadersuppror var ju i stil med mästarens egen, men denna konflikt var nu mindre aktuell för Strindberg än hans krig mot kvinnan:

Ni hörde jag förvånades över att sonen kastade sitt hat på fadern och ej på den brottsliga modern. Derpå svarade Ni (som ungarl naturligtvis) att fadern misshandlat modern. Antagom detta, men varför misshandlade fadern modern? Prima causa är för oss män det viktigaste. Ser Ni, det finns inte i hela djurriket en hane som misshandlar en hona. Med en liten hynda på en halv aln kan Ni passera 20 slagtarhundar utan att bli rörd. Ergo: Varför super Jeppe? Eller när irländarna (Och Herr Lange) kasta påtända petroleumslampor på sina hustrur – då kan Ni veta! Dessutom: en missnöjd hustru har skilsmässan att tillgå, men äktenskapsbrott är ett brott; antydande en simpel förbrytarnatur, och det är inte ovanligt att följden sedermera förfalskas till att vara grunden.

Wied gav sig emellertid inte. Strindberg upptäckte snart att hans yngre vän var en själsfrände när det gällde den allt överskuggande frågan: kvinnan. Han hade ju mer än en gång frågat sig om inte hans misstänksamhet var patologisk, och här kom honom den nye danske vännen till hjälp. Wied »

hade redan vid den tiden då de möttes sin filosofi utbildad, bland annat i en citatsamling från all världens misogynia andar. Hans ganska milda och muntra variant av kvinnoföraktet utgör ännu efter mer än hundra år stommen i danskarnas populära bild av sin omhuldade satyr. ("Børn er lykkelige, og dyr, og kvinder, men vi mennesker er det ikke".) Konstellationen rymmer några paradoxer: i praktiken var Wied en vän av damerna och omgav sig med en ansenlig krets av kvinnliga kamratvänner. Hans äktenskap med Alice Tutein, dottern till en beryktad och erotiskt totalt hämningslös godsägare och riksdagsman, blev sedermera den enda lyckliga enklaiven i hans liv. Boken om svärfadern, *Fædrene æde Druer* (1908) – Strindbergs i sin hantering av ämnen som den gången var tabu – blev skandalomsusad i Danmark, med återskall i Sverige – vid Wieds bortgång några år senare uppkallade den Fredrik Böök till en runa som i sin hatbild av den döde till och med överbjöd romanens egna kusligheter.

Strindberg blev ju under sin Danmarksvistelse trakasserad av makterna – ekonomiska vanskligheter, det nervslitande teaterföretaget och äktenskapets sista svåra fas – man kan häpna över att han nu skrev fyra av sina mest vitala arbeten, två ljusa och två mörka.

Wied försökte främja vännens teaterplaner genom att rockera om med pjäser och scener när censuren sträckte fram sina långa fingrar. Han lyckades få fram *Fröken Julie* på Studentersamfundets lokaler som privat föreställning den 14 och 15 mars 1889. Han sökte också dämpa Strindbergs svartsjuka på den unge skådespelaren Schiwe – dock med ringa framgång. Han hade ju liksom Strindberg haft skådespelardrömmar, de vaknade nu på nytt. Han påtog sig Adolfs roll i *Creditorer* men greps av skälva under repetitionerna och ville dra sig undan. Strindberg besvor honom: "Om jag härmed dikterar Er ett förtroendevotum, kan det ej förstås Er att hjälpa fram mitt företag och därmed rädda oss alla från skam och finansiella svårigheter?" Wied gav med sig och uppträdde. På premiären den 2 mars klarade han sig hjälpligt igenom rollen, spelade med svag stämning men med stark mimik och fick bryska uppmaningar att tala ur skåget. Han var själv nöjd, och det var också Strindberg: "Om ditt originella och utmärkte spel har jag skrivit till de båda damerna, men ha de ej framfört till dig – så förlåt mig." (8/3 1889) Presskritiken var, om man undantar *Politiken*, vass. Man kallade hans prestation för *kadaverkunst*, en dålig kopia av Herman Bang, och han uppmanades att ta anställning på cirkus som buktalare. Men ännu 1912 mindes Strindberg hans "överlägsna spel".

Det har hävdats att Wieds egentliga avsikt med samarbetet var att han ville föra fram sitt sorgespel till scenen. Men den personliga kontakten var ett äventyr som var sin egen belöning.

Efter genomgångna lidanden försökte Wied aktualisera Strindbergs halva löfte att skriva ett förord till *En Hjemkomst*. Men tillfället var nu försuttet och Strindberg kompromissade inte. "Förord skriver jag inte, ty det skall vara berömmande, men du vet att jag finner ditt stycke dumt, såvida ej hjältens

vansinne yttrar sig i att han hatar fadern, därför att modern gjort horsbrott. Men så har du aldrig förklarat saken. I det ligger dock reson." (31/3 1889)

Man kan fråga sig om inte Strindberg här mellan raderna föreslår ett *paktum turpe*: med några ändringar kunde otvivelaktigt en nyläsning av dramat åstadkommas. Wied ändrade självfallet intet. Utbytet av hans nit för försöksteatern var magert: Strindberg gav honom lov att under skådespelets titel utsätta: "Antagen till spelning vid Förs. Teat." "Är det icke en rekommendation så vet jag icke vad jag skall göra", skrev Strindberg i samma brev.

I Wieds manuskript till dramat som finns på Det Kgl. Bibliotek skrev Strindberg egenhändigt in ett förslag till rollbesättning. Huvudpersonen, den hemvände sonen, skulle spelas av författaren själv.

Men försöksteatern föll just i dessa dagar samman och Wied som nu tryckte sitt stycke förstod att en sådan underrubrik skulle utmana löjet och aktualisera hans föga framgångsrika insats som skådespelare. Han betalade själv utgivningen 1889. Dramat lär ha spelats en gång i Glostrups nykterhetsförening.

En betydande del av här nämnda äventyr finns inbyggda i det bokslut som Wied 1895 gjorde i *Ungdomshistorier*. Det är 25 sammanhängande noveller, några av dem briljanta i sitt muntert desperata överdåd. De har hämtat näring ur *Tjenstekvinnans son*, men det höga humöret liknar också *Giftas*. Det finns några longörer här och var, men i gengäld desto fler fullträffar. Skildringen är upprymd, piskad av självpersiflage, mättad med barocka scener, grymma utfall och milda gripande öden. Nathalia Larsen mäts här skäppan full. Wied tecknar henne som en kärlekens megära, en omäktlig mansslukerska. Jag tror man kan hävda att hans skildring av henne har flera oridderliga drag. Den räkenskap han där gjorde med henne och med Kvinnan blev, *mutatis mutandis*, också en dāres försvarstal. Deras brevväxling som tar stor plats i "romanen" är helt tagen ur verkligheten. Man tänke sig ett Strindbergskt äktenskaps-inferno nedtaget – eller lyft upp! – till ett halvkomiskt plan. Nathalia tycks rimligt nog ha menat att bakom Wieds alla utfall mot kvinnan fanns Strindberg. Hans alter ego Gunnar Warberg svarar henne: "Kære Du, lad mig dog nu engang blive fri for at høre denne infame beskyldning, at det er Strindberg, der har smittet mig! Jeg kan bevise af mine optegnelser, at jeg har dømt, som jeg dømmer, år før jeg nogen sinde havde læst en tøddel af Strindberg – endsige drukket Dus med ham!"

Boken rymmer en rad Köpenhamnsbilder vilkas starka dofter och dagar tiden snarast förstärkt. Några av novellerna är i den ljusare Strindbergsstilen. Läs berättelsen om magister Gunnar Warberg och hans elever, småtrollen i skolan på Amager! Läs sedan de samtidigt tillkomna skolscenerna i Thomas Manns *Buddenbrooks*. Så bleka och stereotypa dessa senare ter sig!

Mästerstycket är nog novell nummer 16, en värdig Giftashistoria. Den berättar om Gunnars söndagslunch hemma hos ungdomsvännen Julius Hein, numera advokat och villaboende, tidiga-

”

Hans äktenskap med Alice Tutein, dottern till en beryktad och erotiskt totalt hämningslös godsägare och riksdagsman, blev sedermera den enda lyckliga enklaiven i hans liv.

Presskritiken var, om man undantar Politiken, vass. Man kallade hans prestation för kadaverkunst, en dålig kopia av Herman Bang, och han uppmanades att ta anställning på cirkus som buktalare.

re en modigt radikal utmanare, nu försänkt i ett barnrikt äktenskaps trivialiteter och inbegripen i dagliga småfäktningar med den strama hustrun. Före maten språkas vännerna vid kring de ljusa studentminnena. Hein talar kvinnans sak i polemik mot Gunnars antifeministiska åsikter men blir strax därefter korrigerad av omilda realiteter: den långt försenade måltiden visar sig vara helt otillräcklig och får omsider på den svultne husfaderns anmodan kompletteras med en stek som frungömt undan i skafferiet men nu motvilligt hal- lar fram. Ett antal svärföräldrar inklusive mostrar och fastrar anländer och Gunnar flyr skamlöst i skydd av barnskrik bort från hela sammelsuriet.

Finalen på *Ungdomshistorier* skildrar de repres- salier som samhället vidtog mot författaren. I den nya lilla radikala dagstidningen *Kjøbenhavn* publi- cerade han en novell som ansågs som otuktig men som för honom själv var en moralisk protesthand- ling och en varning. Det var ett barndomsminne från gården på Lolland, en lysten barnsköterska förgriper sig på elvaåringen. Wied hade här sä- kert hämtat mod och inspiration från Strindberg och flera av hans vänner på tidningen hade i för- väg varnat honom. Den årslånga rättsliga proces- sen grep lika starkt in i hans liv som Giftasåtalet gjort i Strindbergs. Det blev omsider fjorton da- gars fängelse. Wied tog rätt illa vid sig men fick applåder från många håll. I *Ungdomshistorier* har han framställt sig själv åtskilligt starkare än han var då det begav sig, där tar Gunnar Warberg emot förtroenden från sina betryckta fängvaktare och lovar att hjälpa dem.

Sista natten konfronteras Gunnar med sitt för- gångna liv, i mardrömmar och hallucinationer där idyll och fasa, gott och ont tumlar om med varand- ra. Och i droskan hem förkroppsligas dessa demon- nier i en liten pyssling som dyker fram ur intet och visar honom den enda utvägen: att inte ta tillvaron på allvar, att skratta åt den: "– Ja nu... er det alt- så... at vi skal til... at gøre i... skønhed... godhed... og sandhed... Gunnar Warberg!"

Om denne gnom till sist var en fiende eller en vän, därom blev Gustav Wied aldrig på det klara under hela det återstående livet.

De två vännernas samvaro i slutet av 1880-talet fick ett sent men effektfullt ef- terspel 18 år senare. Personligen möttes de aldrig mer men deras dramer kom nästan att stöta mot varandra.

Det hände i Stockholm hösten 1907, då öppnade den unge August Falck Intima teatern i en lagerlo- kal vid Norra Bantorget. En rad av de Strindbergs- pjäser som gavs där av den flitiga ensemblen hade aldrig visats tidigare, däribland kammarspelen.

Men bara ett stenkast därifrån slog teaterkung- en Albert Ranft upp den stora Vasateaterns portar för premiären på Gustav Wieds 2x2=5. Den hade då varit ute på ett årslångt triumftåg genom Euro- pa där den dragit fulla hus. Det var året för *Svarta fanor*, men det blev ändå Wied som drog på sig in- dignationen. Ett rykte spred sig att hans pjäs var osedlig och drev gäck med äktenskapet. Det var inte helt osant.

Den skildrar med ett genomgående högt humör

scener ur konstnärernas, demimondens och bor- gerlighetens värld, inte minst hur dessa världar tar sig ut när de konfronteras med varandra. Köpen- hamn var sannolikt när det gällde det sjätte bu- dets efterlevnad en mer kontinental metropol än Stockholm. Stycket var nog inte särskilt överdri- vet i sin framställning av dubbelmoralen och de relativt toleranta spelreglerna, jag skulle tro att det gick till ungefär så.

Men kyrkoherden i Gustav Vasa försam- ling Hans Emil Hallberg, under vilkens revir teatern lydde, anlade i dagspres- sen sak mot pjäsen. (*Stockholms Dagblad* 21/1 1908) Han varnade allmänheten för "denna ytterst skab- rösa pjäs, som under den oskyldiga täckmanteln *Två gånger två är fem* både stank och förpestade. Att en dylik pjäs kan förekomma under den tea- terledning som för närvarande regerar de fles- ta Stockholmsscenerna ger vid handen att bock- en redan är satt till trädgårdsmästare, så att man kan vänta sig framkomsten av ogräs och giftplan- tor både här och där." Kyrkoherdens fördömelse gick helt och hållet ut över den duktige och drif- tige Albert Ranft som svarade och strax åter fick svar på tal. Gustav Wieds namn nämndes aldrig, tystnadens förakt tycks sväva över målsmannen till all denna förskräckelse.

Ranke *Viljer* är som en återuppstånd, eller drömd Strindbergspjäs från den tid då mästarens krig mot kvinnan bara var en elegant förpostfäkt- ning, innan den bitska munterheten från de tidi- ga Giftasåren gått förlorad i vredens och svartsju- kans dy. Det är så att säga den komedi som Strind- berg aldrig kom att skriva.

Huvudpersonen Povl Abel är en nygift lära- re och radikal författare som trivs bara måttligt inom det äkta ståndet. Han åtalas för en "otuktig", i själva verket högst moralisk bok, frestas sedan av lockande anbud att lämna kallet som samhälls- kritiker och ansluta sig till etablissemangen, som chefför den konservativa tidningen. Hans familje- lycka har blivit illa tilltygad genom hans radika- lism, och efter några utflykter till gamla försänk- ningar inom bohemvärlden och ett par veckor i fängelset försonas han med hustrun som trött- nat på den magra kakan. Äktenskapet som knakat under hans lärarslits torftighet återupptas under de lyckliga auspicier som garanteras av goda och säkra inkomster.

Dessa vassa poänger gick förlorade under den sedliga indignationens tryck. Att komedin dess- utom var kvick och skarp i varje replik och berät- tade något viktigt om hur övertygelser kan vara till salu, det blev mindre omtalat. Gustav Wied blev föremål för en mindre moralisk folkstorm i Stockholm: Den 14 mars 1909 hölls ett opinions- möte på Musikaliska Akademien. Kyrkoherden Hallberg fortsatte här sin kampanj, han fick till och med sista ordet. Det kom på tryck samma år i en skriftserie av Svenska riksförbundet mot osed- lighet i litteratur, press och bild.

Kyrkoherden Hallberg var i övrigt en liberal, ja, en radikal präst. Jag kan bevittna det från en sjuårig daglig samvaro med honom från 1933 och framåt. Han var min Morfar. ☆

Under 2012 har Kaj Schueler dock lämnat tidningen, liksom ett stort antal andra fast anställda, och efterträtts av den smarte men hänsynslöse och på kulturområdet föga meriterade redaktionschefen Martin Jönsson.

Svenska Dagbladets kultursidor har nyligen sagt upp samarbetet med en stor del av sina gamla skribenter. Undan för undan drar man ner på de intellektuella ambitionerna för att istället fylla kultursidorna med mode, filmstjärnor och livsstilsreportage.

En kultursidas förfall

Av Lars Lönnroth

Den 6 november 2012 – årsdagen för slaget vid Lützen – skickade Svenska Dagbladets nye kulturchef, Martin Jönsson, och dess nya litteraturredaktör, Lina Kalmtæg, ett brev till mig och ett flertal andra kulturskribenter i tidningen, härbland några av de mest kända och väletablerade. Vi underrättades där om att vi inte längre var välkomna att skriva litteraturkritik i tidningen, eftersom nya tider stundade och antalet frilansande kulturskribenter var för stort. Kulturredaktionen önskade sig "en mindre grupp, som vi kommer att arbeta med, för en delvis annorlunda litteraturbevakning".

Vad som hänt var att tidningsledningens av besparingsskäl beslutat minska budgeten för bokrecensioner och inrikta kultursidorna tydligare mot så kallad "livsstil", mediefrågor och mer lättviktigt gods. I konsekvens härmed vill man dra ner på recenseringen av akademisk facklitteratur, klassikerutgåvor och mer krävande skönlitteratur för att istället koncentrera sig på det mer lättillgängliga och populära. Fastän andra skäl anges är det främst därför man vill bli av med flertalet tunga kritiker och akademiker som annars befaras kunna protestera. Istället vill man satsa på yngre, mer journalistiska och lättmanövrerade förmågor som kan pressas att lojalt acceptera nyordningen. Brevets båda undertecknare hör själva till den kategorin.

AVSKEDANDET AV Svenska Dagbladets kulturskribenter är inte unikt utan en typisk följd av den internationella tidningskrisen. För att klara sig i konkurrens med internet och andra elektroniska medier anser sig tidningsledare tvungna – fast knappast med rätta – att dra ned på de intellektuella ambitionerna för att satsa på en bredare pu-

blik. Detta medför att krävande kulturskribenter sparkas eller marginaliseras och ersätts av reportrar som förväntas "journalistisera" eller rentav "metrofiera" kulturmaterial till livsstilsreportage och annan snabbmat som lätt kan konsumeras på tunnelbanan eller i bussen. Det som nu sker i Svenska Dagbladet har länge varit på gång i Dagens Nyheter, Göteborgs-Posten och tidningar världen över.

Samtidigt kan det inträffade tolkas som slutfasen i en lång klasskamp mellan två olika kategorier av medarbetare i dagspressen. Den ena består av journalistutbildade reportrar med förankring i medievärldens nyhets- och feature-redaktioner – traditionellt en "underklass" som nu har tagit makten över kultursidorna. Den andra kategorin består av kulturskribenter med förankring i universitetsvärlden och/eller den litterära parnassen – traditionellt en "överklass" som dock nu är på väg att motas bort från dagspressen.

NÄR JAG SOM UNG litteraturforskare i slutet av 1950-talet började skriva tidningsartiklar, var det ännu självklart att inte bara kulturchefer utan också chefredaktörer borde ha starka akademiska meriter. Professor Tingssten regerade på Dagens Nyheter, professor Böök var Svenska Dagbladets mest berömda kulturskribent, och Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning dominerades av akademiker som upprätthöll folkbildartraditionen från sin legendariske chefredaktör, professor Torgny Segerstedt. Till och med en kvällstidning som Expressen hade i början en licentiat i klassiska språk, Ivar Harrie, som chefredaktör. Också Sveriges Radio och Sveriges Television leddes i stor utsträckning av folkbildande professorer, docenter och licentiat i humanistiska ämnen.

Gradvis men ganska långsamt förändrades det mönstret under 1960- och 70-talen. Journalisterna fick mer att säga till om i

pressen och i andra medier, men de främsta chefsposterna i kvalitetstidningar som *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* förbehölls ännu intellektuella akademiker. Tingstens efterträdare, Olof Lagercrantz, var själv filosofie doktor, känd författare och litteraturforskare, om än en utpräglat antiakademisk sådan. Under den vänster-radikala strömkantringens tid på 1970-talet rensade han med liv och lust ut borgerliga akademiker från DN:s kultursida. Dock ersatte han dem inte med journalister utan med vänstersinnade författare och kritiker från den icke-akademiska kulturvärlden – skribenter som också de i regel var akademiskt meriterade, hade skrivit flera böcker, var väl etablerade i offentligheten och minst lika intellektuellt exklusiva som sina utrensade föregångare. Lagercrantz efterträdare som chefredaktör med ansvar för kulturen blev Per Wästberg, känd romanförfattare, debattör och sedermera ledamot av Svenska Akademien.

FÖRST PÅ 1980-TALET inleddes en försiktig journalistifiering av dagspressens kulturmaterial under ledning av chefredaktörer som Arne Ruth på *Dagens Nyheter* och Bertil Torekull på *Svenska Dagbladet* – båda hade, typiskt nog, sina rötter i journalistiken men hade samtidigt respekt för skribenter från universiteten och akademier. Mot slutet av 1990-talet slogs kulturen samman med nöjesjournalistiken i båda tidningarna, varvid också ett antal reportrar överfördes från allmänna reportaget till den numera sammanslagna Kultur & Nöjesbilagan. Förändringen motiverades delvis med ekonomiska argument men också med folkbildningsargument, och de intellektuella ambitionerna sänktes inte. Den publik man vände sig till var fortfarande det bildade borgerskapet, och det var ännu inte tal om att skära ner kulturmaterial eller ersätta det med livsstilsreportage eller krönikor om mediefrågor.

Den verkliga nedgången för kultursidorna började först på allvar kring millennieskiftet men genomdrevs då efter ungefär samma mönster i alla de stora dagstidningarna, sedan allt fler tidningsläsare slutat prenumerera på papperstidningar och övergått till att istället läsa dem gratis i elektroniska versioner på nätet. *Svenska Dagbladets* kultursidor klarade sig länge bäst, trots tidningens dåliga ekonomi, huvudsakligen tack vare trofasta kulturmedarbetare och dito läsare ur det äldre bildade borgerskapet. Men snart krävde tidningens nya ägare, Schibsted, drastiska nedskärningar och en rejäl omläggning av kursen. De utpräglade intellektuella cheferna Mats Svegfors och Peter Luthersson avgick och ersattes av mer kommersiellt inriktade chefer från journalistsidan. Flera av de bästa kulturmedarbetarna – inklusive flera kunniga kultur-

reportrar – försvann redan då, och sedan har det gått raskt utför. Kulturbilagan har alltså kommit att likna traditionella damtidningar med texter om mode, filmstjärnor och liknande.

SÅ LÄNGE DEN AMBITIÖSE Kaj Schueler ännu fanns kvar som litteraturredaktör och senare kulturchef på SvD kunde man ändå räkna med fortsatt hög standard på bokrecensioner och artiklar, numera ofta skrivna av unga och begåvade men grovt underbetalda frilansare utan fasta inkomster. Under 2012 har Schueler dock lämnat tidningen, liksom ett stort antal andra fast anställda, och efterträtt av den smarte men hänsynslöse och på kulturområdet föga meriterade redaktionschefen Martin Jönsson. Knappt hade han sett Schueler lämna tidningshuset förrän han avskedade de gamla kulturskribenterna och genomdrev, i samförstånd med Kalmteq och tidningsledningen, en mer "journalistisk" nyordning av samma typ som tidigare införts på *Dagens Nyheter* och *Göteborgs-Posten*.

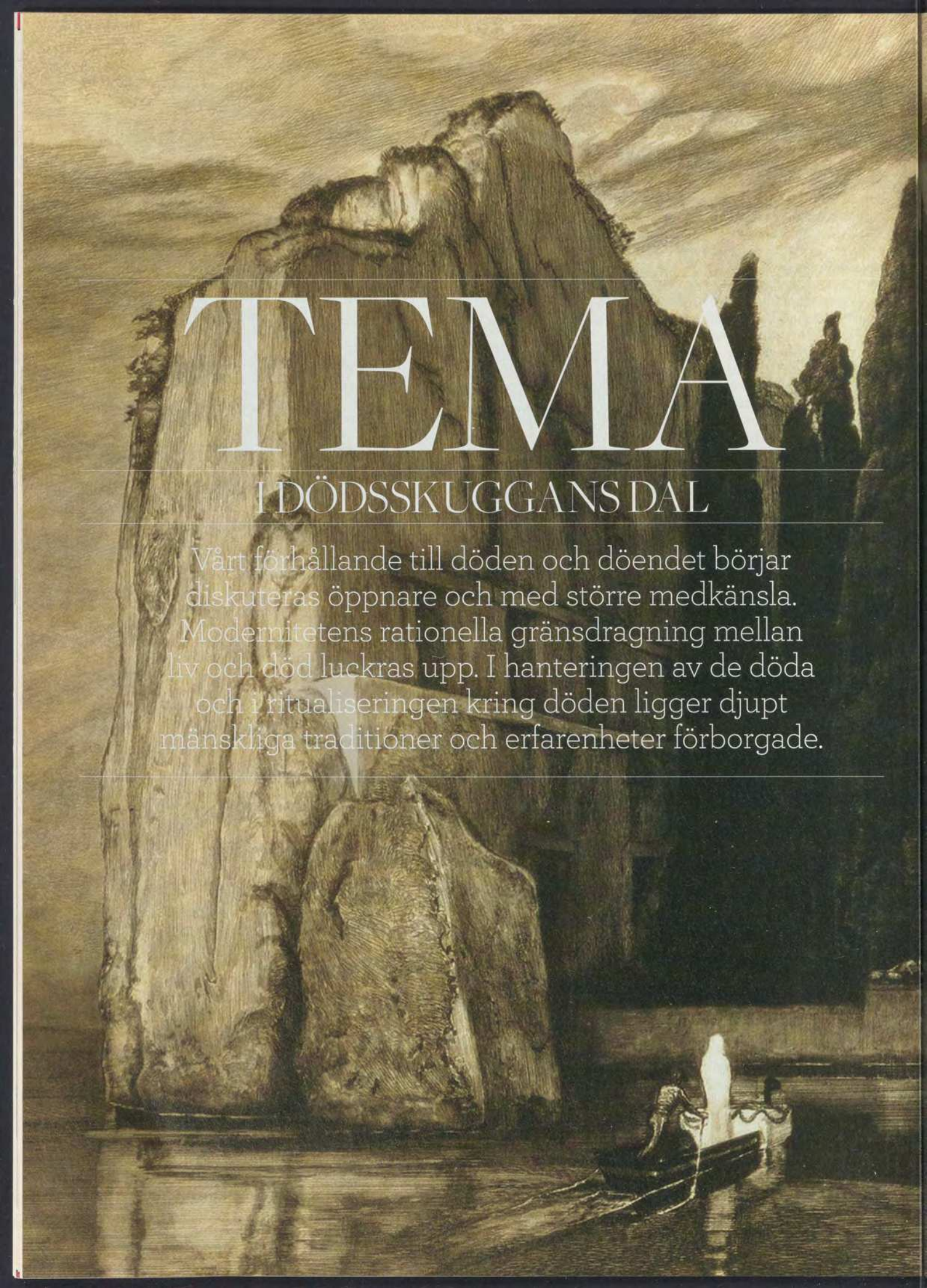
Vilka följder kommer då detta att få för tidningens prenumeranter? Eftersom unga och hungriga frilansare är billiga i drift, är det kanske på kort sikt möjligt att spara en del pengar och möjligen vinna en och annan ny läsare ur den yngre generation som man hoppas skall uppskatta tidningens nya och mer livsstilsinriktade linje med större tonvikt på mode, inredning, resor, underhållning och bästsäljare. Men samtidigt är det

risk för att det bildade borgerskap, som hittills varit trofasta läsare, nu kommer att säga upp prenumerationen. Sannolikheten är också stor för att flertalet yngre läsare av det livsstilsinriktade slaget i fortsättningen kommer att strunta helt i papperstidningar och istället hämta sin information från internet och andra elektroniska medier. Den utvecklingen är redan långt gånge. Kräsna akademiska läsare kommer å andra sidan att söka sig till intellektuella tidskrifter.

Starka kulturskribenter med gott renommé kommer också med stor sannolikhet att klara sig bra i framtiden, även om dagstidningar som *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* inte längre har råd att betala dem vad deras texter är värda. Redan nu har flera av dem upprättat egna hemsidor på internet och bloggar med vars hjälp de kan nå ut till läsarna. Sannolikt kan de också i det långa loppet räkna med hyggliga inkomster både från akademier, kulturstiftelser och den intellektuellt ambitiösa delen av bokmarknaden.

Dagstidningsjournalisternas nyvunna triumf över kultursidorna kommer nog därför att visa sig vara en pyrrhusseger. Antagligen är det just bland dem, och bland yngre frilansare, som arbetslösheten kommer att breda ut sig mest, inte bland kvalificerade litteraturkritiker eller andra skribenter med det som i kulturvärlden gäller som "starka varumärken".

Lars Lönnroth är professor emeritus i litteraturvetenskap och var kulturchef på Svenska Dagbladet 1991–93.

The background is a dark, atmospheric painting. It depicts a massive, craggy mountain peak that dominates the left and center of the frame. The sky is filled with heavy, dark clouds, creating a somber and mysterious mood. In the lower right foreground, a small, dark boat is on the water. Inside the boat, a bright, glowing light source, possibly a candle or a small fire, illuminates the scene. The overall color palette is muted, consisting of various shades of brown, grey, and black, with the white text providing a sharp contrast.

TEMA

I DÖDSSKUGGANS DAL

Vårt förhållande till döden och döendet börjar diskuteras öppnare och med större medkänsla. Modernitetens rationella gränsdragning mellan liv och död luckras upp. I hanteringen av de döda och i ritualiseringen kring döden ligger djupt mänskliga traditioner och erfarenheter förborgade.

Hanteringen av döda

Hur döden uppfattas säger mycket om det samhälle där vi lever. Dagens begravningsritualer vittnar såväl om voyeuristiska böjelser som om ångest för förfall och glömska.

Av Karin Johannisson

Bilder av döden hör till vår tids favoriter, lika närvarande som i ett medeltida pestdrama, barockens apokalypter, kalla krigets skyddsrum eller 1980-talets aidsscenario. Döden har allt: ett drama, ett öde och en berättelse, ett budskap om skräck, sorg, förlust och oändlig ensamhet. Idag tycks döden modernare än någonsin.

Film, videokonst och utställningar visar upp döden med allt längre tänjda gränser. Den neurotiskt produktiva deckargenren tycks till för att lindra dödsångesten genom att fiktionalisera döden. Samtidigt tilldelas obducenten – som gräver i dödens sakligaste detaljer – en motsägelsefull hjälteroll. I privatsfären och barnkammaren är dödens symboler dekoration och spel. Leksaker, tapeter och t-tröjor med dödskallemotiv är storsäljare och till halloween äts skallar och skelett som godis i en uppsluppen pseudokannibalistisk rit.

Gränsen mellan de levande och döda tycks egendomligt uppbruten. En förbluffande stor andel av Sveriges befolkning tror på andevärlden, kändisar vittnar om möten med spöken, och medierna rapporterar ivrigt. För några år sedan kultförklarades HBO-serien *Six Feet Under* om begravningsentreprenörsfamiljen Fisher. Här var den döda kroppen förvandlad till en egen oberäknelig aktör. I familjevidlans källare renoverades lik som kantstötta objekt för att föras upp i ljuset lagade och sminkade till den öppna kistans känsloladdade möten. Dödens hot om den stora osynligheten tycktes upphävd. Här står jaget i händelsernas absoluta centrum. Begravningsritualen är en fest just för mig. Man spelar mina älsklingslåtar, lovprisar mig och smeker ömt min kalla men välpuddrade kind. Och efteråt finns chansen att minnet av mig materialiseras som flashar, hallucinationer eller drömmar där jag återvänder hel och oförstörd till de levande.

Döda kroppar kan alltså framställas som öppna för både våra voyeuristiska böjelser och vår ångest för förfall och glömska. Men de kan också – estetiskt exponerade eller renande till vitt skelett – accepteras som mänskliga.

Överallt framträder de i offentligheten – som i suggestiva fotosviter av Andres Serrano (*The Morgue*) och konstinstallationer av Damien Hirst, i hyperrealistiska obduktionsbilder på nätet eller i Mary Roachs spektakulära likbok *Kroppens sällsamma liv efter döden*. Doktor Günther von Hagens världssensation *Body Worlds*, ett utställningskoncept där döda människokroppar preparerats för att visas upp för publik, har nått ända till Södertälje (visas på Tom Tits Experiment till den 8 januari 2013). Kropparna har tömts på vätska som ersatts med en plastmassa som gjort dem böjliga som gummi eller våt lera, därefter delats sönder och hopfogats på nytt. Effekten är stark: skinnfladda, riktiga människokroppar, arrangerade i olika poser. Besökaren kan cirkulera runt dem och studera varje detalj i deras oerhörda nakenhet. Det påstås att många är villiga att donera sin kropp till doktor von Hagen för att på så sätt få återuppstå efter döden.

Om det är sant är det onekligen en illustration till att den senmoderna individens föreställning om synlighet – att jag finns bara om jag syns – också nått fram till döden. Har ingen lagt märke till mig förr, så kanske det åtminstone kan ske när jag är död.

Ett lika sensationellt men snyggare sätt att besöka den döda kroppen är att gå till *The Visible Human Project*, en nätbaserad anatomisk atlas. Den utnyttjar superdatorernas möjlighet att hantera mycket stora visuella datamängder och skapar en komplett, anatomiskt detaljerad tredimensionell gestaltning av verkliga kroppar. Den första

I DÖDSSKUGGANS DAL

Albert Edelfelt, *Ett barns likfärd*, 1879.

kroppen som har preparerats på detta sätt tillhörde (i enlighet med en lång anatomisk tradition) en avrättad mördare, Joseph Jernigan, död genom en giftspruta 1993 i ett Texasfängelse efter att ha donerat sin kropp till vetenskapen. Kroppen fotograferades och scannades, frystes ner i gelatin och delades därefter i sektioner och tusentals skikt som fotograferades digitalt. Utplånad i verkligheten återskapas kroppen på så sätt magiskt i det virtuella rummet.

Genom den medicinska vetenskapens nya visualiseringstekniker kan vi också se döden – till och med vår egen – på bild som skuggade fält eller utflytningar i en angripen hjärna, lunga eller livmoder. Anders Paulruds självbiografiska *Fjärilen i min hjärna* (2008) är bara ett exempel på hur teknifierade bilder av döden smälts samman med den egna blicken. Här är min död. Just så här ser den alltså ut. Som litterärt tema finns döden överallt i patografier (sjukdomsberättelser), biografier, skönlitteratur, dagböcker och bloggar.

Vad ska vi med all denna synlighet? Frågan är om den utgör en egen dödsbesvärjelse. Att synliggöra fienden för att kunna oskadliggöra honom är en klassisk psykoanalytisk teknik. Kanske är det vetenskapens löften som gör att vi vågar exponera oss för ångesten. I den stora framstegsberättelsen kan också döden framstå som möjlig att besegra. Medan Frankensteins monster – hopfogat av återanvända likdelar – aldrig lyckas bli en hel kropp utan sömmar och skarvar, är den moderna molekylärbiologins dna-kropp ett system sammankopplat av dechifferbara koder. Det innebär att den kan göras om. Driven till sin spets är tanken svindlande, en kropp som kan laga, skapa och förnya sig själv.

Men kanske handlar synligheten tvärtom om förlust? Modernitetens rationalisering och förfrämligande av döden skapar längtan efter berättelser som återför den till en konkret och begriplig dimension.

Det intressanta är att man därmed återbördar den till den gränzon där den länge befann sig. I det moderna är gränsen mellan liv och död absolut. Men historiskt sett har inte ens den medicinska vetenskapen alltid framställt denna gräns som definitiv. Den döda kroppen har exponerats i ett dubbelperspektiv som samtidigt är naturvetenskapligt och humanistiskt. Renässansens och barockens föreställningsvärldar snurrade besatt just kring gränsen mellan det levande och döda. I de berömda illustrationerna till Andreas Vesalius anatomiska planschverk *Om människokroppens byggnad* (1543) är skeletten och de fladda muskel-mannekängerna fortfarande sårbara, kännande individer. De sörjer sin förlust av levande existens genom att läsa, grubbla eller spela schack. Döda gestalter vilar i melanholiska poser på kuddbeströdda bäddar eller kalla stensängar. Också i 1700-talets anatomiska läroböcker kan de döda avbildas som levande, till exempel som skelett, hungrigt läsandet i en bok. Ett humanistiskt perspektiv lyfter bildernas primära pedagogiska syfte (till exempel att illustrera handens fingerleder eller knäledens viking). In i det sista suktar människan efter den åtråvärda kunskapen, ett slags smygläsning när den stora sömnen för länge sedan borde ha infunnit sig. Det är skelett som väcker ömhet i sitt glupska kvarhållande av livet.

Ännu vid 1700-talets slut kallades också kroppen på dissektionsbordet för *subjekt*. Det är först den moderna vetenskapen som omdefinierar den döda kroppen till *objekt*, ett stycke biologisk materia. »

Ett så kallat post mortem-fotografi från slutet av 1800-talet.

Alltså: nuets besatthet vid döden tycks handla om ett slags återvändande – men till vad? Före det moderna, och i all kristen tro, är jordevandringen bara ett kort ögonblick i det eviga livet. *Ars moriendi*-tekniker (konsten att dö) och en bildrik och levande paradistro har varit dödens bundsförvanter. Himlen var en plats att längta till och dödsbruken en serie sammanhängande rituella handlingar – tvättning, påklädning, kistläggning, kistsmyckning, begravning, gravsmyckning – som markerade arten just av passagerit. De gestaltade den gradvisa flykten till de himmelska ängderna.

Varje steg var viktigt. Tvättning, rakning och kamning tjänade flera syften, i första hand symboliska; den döda skulle vara ren både kroppsligt och själsligt i sitt nya liv. Men kroppen skulle också vara fin till den sista jordiska festen. En man kunde kläs i sin bröllopskjorta, en kvinna i bruddräkt med slöja och krona, man dekorerade med remsor eller rosor av glanspapper. De döda barnen smyckades med särskild omsorg, ibland i "sky" (tyll). Den döda låg i öppen kista. Med fototeknikens introduktion blev fotografering av den döda regel flera decennier in på 1900-talet.

Just för att begravningen var en övergångsrit var den inte demokratisk. Alla fick inte komma till himlen. Några – brottslingar och självmördare – tilläts inte att begravas i vigd jord. Begravning "i stillhet" var en förödmjukelse som innebar att ingen klockringning/själaringning fick förekomma. Med 1800-talets modernisering, och övergången från bondesamhälle till industrisamhälle, tas denna sociala gradering över av det sekulära samhället. Klasskillnader

skärpte nivåerna i begravningsriterna: fattigbegravning, "hederlig" arbetarbegravning (oftast utomhus) och rikemansbegravning (inne i kyrkan). Klockringningens tidpunkt och längd markerade den dödas betydelse, liksom likvagnens praktfullhet; ännu på 1950-talet kunde den dras av hästar med skyggglappar i svart och silver och kusk i silverbrämmande mantel. Den dödes eftermäle – nekrologerna – har i högsta grad varit markörer för klass, kön och prominens.

Vid 1800-talets slut hade hanteringen av den döda också övergått från lokal rit till en tjänst att köpa mot betalning. De första begravningsbyråerna uppstår med begravningsentreprenör, fabriksstillverkad kista och profanerade rutiner. De kommersialiserade tillbehören blir efterhand allt fler: kort med kors och sorgkant, sorgband, sorgflor, begravningsmåltid och strikta regler för begravningskläd-sel. Samtidigt skärps regelsystemet för korrekt sorge- och begravningsbeteende. Också känslorna disciplineras. En man bör visa behärskning, kvinnor gråta diskret utan jämmer och rinnande snor, och barnen hållas undan.

"Döda kroppar avskiljs på så sätt tydligare från de levandes sfär", skriver Eva Åhrén i *Döden, kroppen och moderniteten* (2002). Den synligaste skillnaden var förenklingen, att de rituella handlingarna blev färre och mindre differentierade. Förändringen handlade delvis om ett slags folkhemsk jämlikhet. Inga pråliga skillnader i begravningsskick, utan massproducerad kista och standardiserad svepning och kistdekoration. På kyrkogården inga skrytiga gravstenar i jätteformat, utan en demokratisk höjd på högst 60 centimeter.

När döden i det moderna samhället rationaliserades, hygieniserades och kommersialiserades innebar det inte en minskad respekt. De moderna begravningsbruken var meningsskapande på sitt sätt: döden som saklig, jämlik och hygienisk (ingen vill återvända till döda kroppars lukt och sönderfall). Men den är också just rationaliserad, förfråmligad. Många begravningsplatser som anlades kring 1900-talets mitt tycktes vilja kamouflera döden genom att förvandlas till stela parker med identiska gravar i snörräta rader.

Den moderniseringsprocess avslutades med folkhemmet. Kring sekelskiftet 2000 påbörjas vad jag vill kalla återtagandet av döden. Detta sker parallellt med att transplantationsdebatt, dödshjälpsdebatt, palliativ vård, hospiceverksamhet och inte minst aids återigen fört oss närmare dödens realiteter. Den nya döden speglar samhällets ökade differentiering, individualisering och kommersialisering, men också existentialisering. Flera tecken pekar på det.

Det gäller till exempel de nya ritualer kring den döda kroppen som växt fram under senare år. Idag lär döda transporteras i en växande ström – tillbaka till hemländer, hembyar och hemmajord. Kroppen har tagit över själens dröm om att efter döden få komma hem. Det blir allt viktigare var och hur vi begravs. Intill vem, tillsammans med vem? Med föräldrarna, den första hustrun, senaste mannen eller med barnbarnet som dog redan vid födseln? Kanske i en kollektiv ämbetsmannagrav (som en gång var till för samhällets bemärkta utan familj) eller i en minneslund? Kanske strödd över ett blått hav eller under en drömsk hängpil?

Kyrkogården är inte självklart en främmande plats, ett dödens rum som inte har med mig att göra. I Per Olov Enquists *Boken om Blanche och Marie* besöker Marie Curie sin man Pierres grav. Chockartat inser hon att en annan kista har ställts ovanpå hans. Hon ska alltså själv inte få ligga kista mot kista med sin man. "Det var nästan obscen ... orimligt, det fick inte vara så ... En annan främmande kropp ... täckte hennes älskade, så att hon aldrig skulle kunna vila vid hans sida." Det är en scen av stor längtan. Kista mot kista – nästan som kind mot kind. Men vad handlar den om? Inte om själarnas återförening efter döden utan om kropparnas, om än förmultnade till ben.

I DÖDSSKUGGANS DAL

Allhelgonahelgens gravljustradition har blivit en del av vårt rituella år. Vi hälsar till de döda. Ger dem ljus, värme och lite närhet. Många har upplevt kyrkogårdens särskilda stämning en allhelgonakväll: skugglika rörelser i mörkret, låga röster, anonym gemenskap vid minneslundens hav av lågor. Allt insvept i en diffus känsla av meningsfullhet.

I en individualiserad kultur måste också den individuella döden bli mer synlig. Det kan gälla en personligt utformad gravplats och gravsmäckning. Gravskicket ändras. Ansökningarna om att få sprida anhörigas aska till havs har måndubblats liksom olika former av askgravar (kombinationer mellan urngrav och minneslund). Intresset för kyrkogårdsvandringar och kyrkogårdsturism växer. (Själv har jag alltid gillat kyrkogårdar, ambitiöst stått vid Prousts, Camus, Brechts, Chopins, Piafs, Jim Morrisons och många andras gravar och ibland knyckt en och annan blomma.) Framtidens begravningsplatser planeras på nya sätt – inte som rum bara för de döda utan också för de levande med slingrande cykelbanor och öppna ytor för picknick, yoga och lek. Trenden, säger en landskapsarkitekt, är att göra kyrkogården till ljusare, trevligare och mer upplevelserika rum. De ska inte vara omgivna av murar utan kännas inbjudande (och redan kan exempelvis den folkliga Stampens kyrkogård i Göteborgen varm sommar dag mer likna en plats för avklädda soldyrkare än för döda).

Den traditionella begravningen har också förändrats. Begravningsritualen blir personligare, med djärva musikval (den dödas favoriter) och designade, konstnärligt utformade kistor. Idag erbjuder kistdekoratörer motivkretsar som "hav", "grönska", "klassisk" och "kurbits". Än mer personliga val har varit kista i AIK:s färger och emblem, en annan i den patentskyddade färgen "Ferrarirott". Ett möjligt val är likaså kistan "Angelbox" i rosa med silvriga änglavingar. Modellen finns också att få i färger na vitt och svart med vingar i guld och lanseras som "ett hoppfullt alternativ till likkistan", en kista som speglar den dödas personlighet.

Sveriges Begravningsbyråers förbund har numera utvidgat konceptet under rubriken *Never Ending Story* som betonar att allt inte måste vara "nattsvart som har med begravningar att göra. Vi tycker att det ska vara helt ok att ha ett sista party (som kanske rentav är det första, i början på något nytt)." Man lanserar i dagarna nyheten Angelbox Gold, ännu lite lyxigare än tidigare modeller och erbjuder hela begravnings-kit anpassade till den dödas personlighetstyp, som "Globetrottern", "Idrottaren", "Gourmieten", "Motorfantasten" eller "Livsökaren". I erbjudandet ingår bland annat kista (Angelbox), urna (Angeldust), gravsten (Angelheart) samt symbol- och textförslag för dödsannonsen. Det är ett designkoncept som bygger på populärkulturens alla klichéer, på oblyg exploatering av livet-efter-döden-myter, men också på ett slags kvarhållande. Du har lämnat oss. Men du finns.

Nätet har på samma sätt skapat ett expanderande scenrum för döden. Med adresser som *fuckyoudoden* eller *livetefterdöden* exploderar bloggar om individuella dödar och individuellt döende – känslor, samma inlägg som gillas, kommenteras och besvaras med ett flöde av empati. Döden blir återigen ett existentiellt drama som kräver andras medkänsla, som upprättar kontakt och som, bortom kommersialiseringen, insisterar på gemenskap, mening och sammanhang.

Tecken finns alltså på öppnade, eller åtminstone uppluckrade gränser mellan de levande och de döda. Modernitetens rationalisering tycks dra sig bakåt. (Men det finns också rapporter om hyperrationalisering: anhöriga som bekymrat bläddrar i överfulla kalendrar för att hitta ett begravningsdatum då de kan komma ifrån, helst en fredag.) Till och med alla de ekivoka skrönorna om urnor som förvarades och transporterades lättsinnigt och uppsluppet verkar höra det sakliga 1900-talet till. Kroppen blir allt viktigare också som död. I själva verket är det en logisk konsekvens av dess allmänna uppgradering. Identitet och kropp sammanfaller. Jag är min kropp. Kroppen är jag.

Tunga katastrofer som Estonia, tsunamin och diskoteksbranden i Göteborg har utan tvekan skärpt vår relation till den döda kroppen. Särskilt Estonia och tsunamin lyfte fram en urgammal princip som har med hemhörighet att göra. Det handlade dels om rätten att vila i hemmaplatsens jord, dels om de närståendes rätt att "få hem", "ta hem" sina döda. Hettan i debatten illustrerade att "hemma" nästan alltid berör frågor om identitet och tillhörighet. Hemma är inte bara en plats, utan ett sammanhang och en livsmiljö; att återbörda de döda är att återföra dem i gemenskapen. Hemlöshet, att inte höra hemma, tillhör det mest oroande vi kan föreställa oss. Att föra hem blir de efterlevandes tröst.

Vi tycks alltså intel längre självklart tänka på döden som ett abrupt avskiljande. 1900-talets rationella synsätt utmanas av något nytt som knyter an till övergångens och inlemmandets riter. Då, i moderniseringens glansdagar, ersattes gamla traditioner av distansering: snabbaste möjliga borttransport av liket till bårhusets kylrum och den sista hanteringen överlämnad på en anonym begravningsentreprenör.

Exit.

Om döden – särskilt den oväntade och unga – skakar om en social ordning, och rituella handlingars syfte är att upprätta en ny meningsfull ordning, så säger sätten att betrakta den alltid något om den kultur och det samhälle vi lever i. "Tack alla Ni", skriver han som just lämnat livet i sitt sista blogginlägg. "Var nu rädda om er därute och ta hand om varandra. Och glöm inte: *Carpe Diem*."

Karin Johannisson är professor i idé- och lärdoms historia vid Uppsala universitet. Hennes senaste bok är *Melankoliska rum* (2010).

Gravmonument på kyrkogården Staglieno i Genua.

Meningslöst att frukta döden

Frukten är beroende av rädsla för att något dåligt ska komma att hända samt av att det är sannolikt, men inte helt säkert, att det dåliga kommer att ske. Utifrån dessa kriterier finns det få skäl att frukta döden.

Av Shelly Kagan

Det är naturligt att tänka sig att det faktum att vi skall dö påverkar hur vi lever. De flesta av oss tror nog att döden är så central för vår existens att den måste ha ett genomgripande inflytande på hur vi lever. Franz Kafka sade att "livets mening är att det tar slut". Det är en subtil och kryptisk formulering, i Kafkas typiska stil, men idén tror jag är ganska vanlig. Det faktum att jag kommer att dö är ett djupt och fundamentalt faktum om mitt liv, något som borde ha en betydande inverkan på hur jag lever. Men exakt vad är denna inverkan tänkt att vara? På vilket sätt bör insikten om att jag kommer att dö påverka hur jag lever?

När man funderar på den här frågan räcker det inte med att se på hur insikten om vår dödlighet *faktiskt* påverkar oss. Det skulle till exempel kunna vara så – som hos Tolstoj – att om man dröjde vid tanken på sin dödlighet så skulle man skrika oupphörligt ända tills man dog. Men detta faktum, om det vore ett faktum, skulle inte vara en välmotiverad reaktion. Det är kanske bara ett kausalt faktum om hur vi är skapta. Den fråga jag vill ställa är snarare hur det är *motiverat* att reagera?

Den allra första typen av "beteende" som jag vill att vi skall tänka på är strängt taget inte alls en form av beteende. Jag tänker på vår känslomässiga reaktion, eftersom en av de vanligaste reaktionerna på döden, antar jag, är *frukten* för döden. I många fall kan "frukten" eller "rädsla" rentav vara alltför svaga ord. En extremt stark form av frukten – dödskräck – är en mycket vanlig känslomässig reaktion på döden, antar jag. Vi måste alltså fråga oss: Är frukten för döden en rationellt *motiverad* reaktion?

Nyckelordet här är "motiverad". Jag vill inte alls förneka det empiriska faktum att många människor är rädda för döden. Hur vanlig den reaktionen är och hur stark denna frukten är vore något för psykologer eller sociologer att undersöka. Men vad jag vill veta är om frukten för döden är en *motiverad* reaktion, en *rimlig* känsla.

Låt oss alltså fråga vad som motiverar frukten. När vi blivit klara över de relevanta villkoren, kan vi fortsätta med att fråga om det är

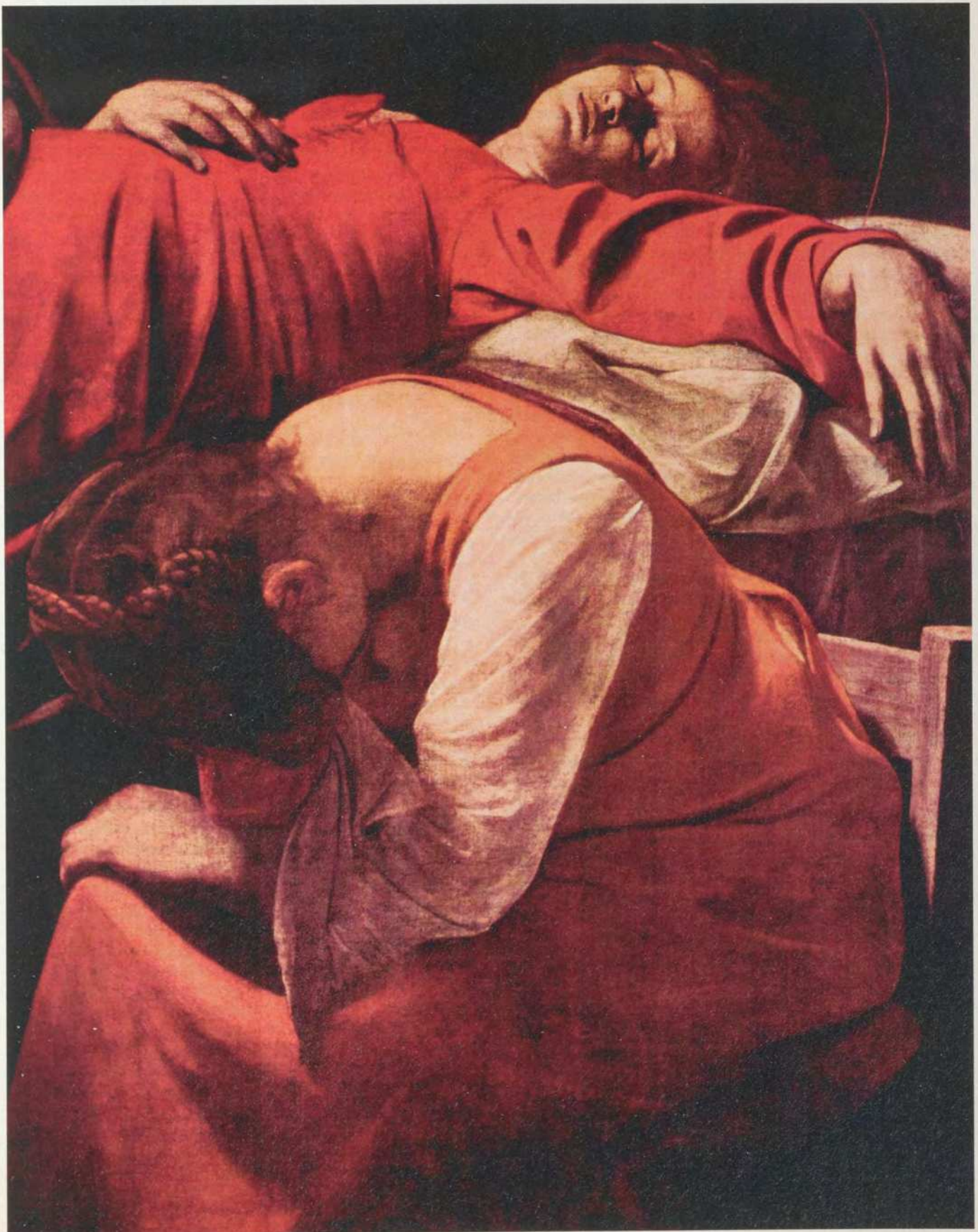
motiverat att känna frukten för döden. Men först måste vi veta hur de relevanta kraven ser ut. När jag tänker på den här frågan är det tre villkor som faller mig in. Det första är detta: För att det skall vara meningsfullt att känna frukten, måste det man är rädd för vara *dåligt*.

Jag föreställer mig att detta första villkor är ganska okontroversiellt. Om någon skulle säga till mig: "Jag är rädd att någon kommer att ge mig en glasstrut efter jobbet idag", så skulle jag återigen betrakta personen oförstående. Jag skulle fråga: "Varför är du rädd för det?" Nu är ett begripligt svar förstås ingen omöjlighet här. Om personen förklarar: "Jag försöker gå ned i vikt, men jag har så dålig karaktär att om någon ger mig en glasstrut så kommer jag att äta den direkt, och det kommer att förstöra min diet för den här veckan", så skulle jag förstå. Ur en bantares perspektiv kan en glasstrut vara något dåligt, och därmed skulle vårt första villkor för motiverad frukten vara uppfyllt. Men om man inte har någon sådan förklaring att komma med, om man är som de flesta av oss och en glasstrut är en ganska bra sak, en källa till en viss flyktig men i alla fall genuin njutning, så förstår jag inte hur du rimligen kan vara rädd för att få en glasstrut. Det är inte *meningsfullt*.

För att det skall vara motiverat att vara rädd för något måste det vara dåligt. Det är en av anledningarna till att vi ibland tittar misstroget på människor med olika fobier – rädsla för spindlar eller damm eller kaniner. Vi frågar oss, hur kan detta vara meningsfullt? Här har vi en söt liten kanin; den är inte farlig. Rädsla för den här kaninen är omotiverad. Visserligen finns det giftiga spindlar, men faktum är att de spindlar som vi stöter på här i förorten till Connecticut inte är giftiga. Så rädsla för spindlar verkar inte heller vara motiverat. Än en gång, det handlar inte om att människor inte skulle kunna ha den här typen av känslomässig reaktion på spindlar eller kaniner; det handlar om att det inte är meningsfullt.

Det första villkoret för motiverad frukten är alltså att föremålet för din frukten måste vara dåligt. Jag kan känna rimlig frukten för »

I DÖDSSKUGGANS DAL

Caravaggio, *Jungfru Marie död*, 1606.

att få en migränattack, om jag ofta får migrän. Jag kan inte rimligen frukta det behagliga betraktandet av en vacker solnedgång. Det andra villkoret är att det måste finnas en icke försumbar risk för att det dåliga inträffar, för att det dåliga föremålet kommer i din väg. Det räcker inte att det är en logisk möjlighet för att fruktan skall vara en rimlig reaktion. Så är det till exempel inget logiskt motsägelsefullt eller otänkbart över möjligheten att du kommer att dö genom att slitas i stycken av sibiriska tigrar. Det är inte en omöjlig händelse. Det är bara det att det är så osannolikt – det är en så försumbar liten risk för att det skall hända – att om du skulle säga mig att du faktiskt är rädd för att du kommer att dödas på det sättet, så kunde jag bara säga att en sådan rädsla inte är meningsfull, den är inte motiverad.

Även i det här fallet kan vi berätta särskilda historier där saker och ting kanske förhåller sig annorlunda. Anta att du förklarar för mig att när du inte är upptagen med att läsa filosofiska böcker om döden så arbetar du som djurtämjare. Eller kanske planerar du att arbeta på cirkus där du kommer att träna sådana tigrar. Då måste jag förstås ändra mig. Det finns verkligen en icke försumbar risk för att du kommer att slitas i stycken och dödas av tigrar. Jag förstår alltså din fruktan, den är meningsfull. Men för oss andra antar jag att risken för att dödas av tigrar ligger så nära noll att den är försumbar. Rädslan för att bli uppäten av tigrar eller rivas till döds av tigrar är alltså inte meningsfull.

När man väl förstått poängen är det lätt att ge fler exempel. Anta att jag är rädd för att kidnappas av rymdvarelser från Alpha Centauri, som kommer att föra bort mig till sitt laboratorium och sticka och peta i mig innan de dissekerar mig levande. Ja, jag antar att det finns en viss möjlighet för det; det är inte logiskt omöjligt. Men återigen, risken för att det skall hända är så försvinnande liten att om jag verkligen vore rädd att detta skulle hända, skulle du med rätta påpeka för mig att en sådan rädsla inte är motiverad. Den är inte rationell.

Om fruktan skall vara motiverad måste det alltså finnas en tillräckligt stor risk för att det dåliga faktiskt inträffar. Vi skulle säkert kunna diskutera hur stor risken måste vara för att vara tillräckligt stor, men vi borde åtminstone kunna enas om att när det handlar om en försvinnande liten risk, så är fruktan inte meningsfullt. Detta är alltså villkor nummer två.

Villkor nummer tre är lite mer kontroversiellt, skulle jag tro, men likväl ter det sig korrekt i mina ögon. För att fruktan skall vara motiverad måste det finnas en viss osäkerhet om det dåliga faktiskt kommer att inträffa. Det är inte klart hur stor osäkerhet som krävs; men det måste åtminstone finnas en viss osäkerhet i fråga om det dåliga verkligen kommer att inträffa, eller också om hur dåligt det kommer att vara. För att se poängen med detta tredje villkor måste vi tänka oss ett fall där något dåligt kommer att inträffa och det faktiskt är helt säkert att det kommer att inträffa. I själva verket vet du precis hur dåligt det kommer att vara. Jag hävdar nu att under sådana omständigheter är fruktan inte en motiverad känslomässig reaktion, trots att de två första villkoren är uppfyllda.

Anta att det som händer är följande. Varje dag kommer du till kontoret med en lunchpås som du ställer in i kontorets kylskåp. Till sammans med din lunch tar du med en efterrätt, låt oss säga en kaka. Och varje dag klockan ett när du går för att hämta din lunch i kylen, så tittar du i påsen och ser att någon har stulit din kaka! Det är förstås något dåligt som har inträffat. Jag medger att det inte är det värsta som kan hända här i världen, men det är en dålig sak att någon stjäl ens kaka. Dessutom är det en mer än försumbar risk för att din kaka kommer att stjälas även i morgon. De två första villkoren är alltså uppfyllda. Men i själva verket finns det inte bara en mer än försumbar risk för att din kaka kommer att stjälas på nytt i morgon, det

är i stort sett garanterat. Det händer dag efter dag efter dag. Det dåliga kommer alltså med säkerhet att hända, och du vet precis hur dåligt det är (eftersom ingenting mer än din kaka någonsin saknas). Nu hävdar jag alltså att *fruktan*, i ett fall som detta, inte är meningsfull.

Det finns förstås andra negativa känslor som troligen är meningsfulla, till exempel ilska och harm. Vad menar den hårtjuven, vem han eller hon nu än är, med att hålla på och stjäla din kaka? Det har de ingen rätt att göra! Du kan vara arg, du kan vara harmsen. Du kan vara *ledsen* över att du inte får någon efterrätt, dag efter dag efter dag. Men du borde inte vara *rädd*, för det finns inget här som det är meningsfullt för dig att vara rädd för. Det är inte meningsfullt att vara rädd när man med säkerhet vet att det dåliga kommer och hur dåligt det är.

Om tjuven däremot slår till slumpvis och stjälar olika personers efterrätter från olika påsar på olika dagar under veckan, och man aldrig vet vem han eller hon kommer att stjäla från nästa gång, så är det rimligt att frukta att man kommer att vara den person vars efterrätt blir stulen imorgon. Eller om man tycker att kakstöld är ett alltför löjligt exempel, så kan man föreställa sig att det som händer är att någon bryter sig in i lägenheter i grannskapet och stjälar bärbara datorer. Även här är fruktan meningsfull; du kan rimligen frukta att de kommer att stjäla din dator nästa gång. Här är alltså alla tre villkoren uppfyllda: det finns något dåligt som fruktas, det finns en icke försumbar risk för att detta dåliga skall inträffa, men risken ifråga uppgår likväl inte till visshet.

Efterhand som man blir äldre ökar förstås hela tiden risken för att dö inom en given tidsperiod, men även här kan rädslan för att man snart kommer att dö lätt vara oproportionerligt stor. Till och med en åttioårig kvinna har mer än 90 procents chans att leva åtminstone ett år till.

Antag å andra sidan att vi har en situation som man skulle kunna se på film, där tjuven är en sådan mestare i sitt hantverk att hon känner

stolthet över sitt arbete och tillkännager sina stötar på förhand. Hon kan till exempel sätta in en annons i *New York Times* som lyder: "På onsdag den 27 april kommer jag att stjäla en dator från den och den lägenheten." Och det hjälper inte vilka förebyggande åtgärder som vidtas, något går alltid fel och den angivna personens dator blir alltid stulen. Om det är *din* lägenhet som nämns för nästa veckas stöt kan du rimligen vara arg. Du kan vara förbannad, du kan vara irriterad, du kan känna dig dum för att du inte kan räkna ut hur du skall skydda dig. Men när annonsen dyker upp, med namn och datum, och när tjuven under hela året alltid har genomfört den annonserade stölden, så hävdar jag att *fruktan* inte är meningsfull, för om du vet exakt hur stor skadan kommer att vara och vet att skadan kommer, så är fruktan inte längre motiverad.

Antag att jag har en liten tortyrmaskin, en liten smärtgenerator. Jag lägger din hand på bordet, kopplar den till elektroden, vrider upp visaren och slår på strömbrytaren, och du får en elchock. Om chockerna varierar i intensitet är det meningsfullt att vara rädd för hur nästa chock kommer att kännas. Men om maskinen bara har ett läge, på och av, och alla chocker känns exakt likadant, och jag har gjort det

IDÖDSSKUGGANS DAL

mot dig flera gånger så att du vet exakt hur det känns, och du vet att det kommer exakt tre sådana chocker till – kanske får du betalt för att delta i ett underligt psykologiskt experiment – så menar jag att fruktan inte är meningsfull. När du vet exakt vad som kommer, exakt hur det kommer att kännas, så kan du förstås ogilla det som händer dig, men fruktan är omotiverad.

Nu är experimentet över. Du har fått betalt för ditt deltagande, men jag vägrar att släppa iväg dig. Jag säger: "Jag skall göra det en gång till, inte värre än tidigare." Det kan förstås hända att du inte tror mig. Kanske kommer denna sista chock verkligen att vara värre än de andra. Det skulle föra in elementet av osäkerhet, och då skulle fruktan kanske vara motiverad. Men om du verkligen *tror* på mig när jag säger att det kommer exakt en smärtpplevelse till, precis likadan som de du kände tidigare, så är ilska kanske meningsfullt (du har inte gått med på en till!), harm är kanske meningsfullt, bedrövelse över att du kommer att känna denna smärta är kanske meningsfull – men *fruktan* är inte meningsfull.

Det finns alltså, enligt min uppfattning, tre villkor som måste vara uppfyllda för att fruktan skall vara motiverad. Föremålet för din fruktan måste vara dåligt, och det måste finnas en icke försumbar risk för att det dåliga kommer att hända. Men du får inte vara *säker* på att det dåliga kommer att hända.

En annan sak som kan vara värd att nämna i förbigående är följande. Även när fruktan är meningsfull så finns det ett *proportionalitetsvillkor* som också bör hållas i minnet. Även om det finns en icke försumbar risk för att något ont kommer att ske (som inte uppgår till visshet), och en viss fruktan därför är motiverad, så kan mängden fruktan fortfarande vara omotiverad, om risken är liten men fruktan väldigt stor. När risken är liten är kanske en lätt oro det enda som är motiverat. På liknande sätt måste *mängden* fruktan stå i proportion till det dåligas *storlek*. I fallet med kaktjuven till exempel, även när du inte är säker på om du kommer att bli nästa offer eller inte och en viss fruktan därför är på sin plats, så bör den bara vara liten. Något mer än så är en omotiverad reaktion.

Rustade med dessa idéer kunde det förefalla som om vi nu skulle ha möjlighet att fråga oss om fruktan för döden är motiverad. Men i själva verket måste vi först klargöra något viktigt: När vi är rädda för döden, *exakt vad* är vi då rädda för? Vad är det egentliga föremålet för vår rädsla? Det finns olika sätt att besvara denna fråga, som det enligt min mening finns viktiga skillnader emellan – och beroende på exakt vad vi tänker på så kan rädsla vara motiverad eller inte.

En sak som man kan vara orolig för är döden som *process*. Vissa människor finner att den faktiska processen vid livets slut är smärtsam och obehaglig. Jag har redan nämnt möjligheten att slitas ihjäl av tigrar, som förvisso vore ett ganska obehagligt sätt att dö. I den mån som det finns någon icke försumbar risk för att du kommer att dö en smärtsam död, ser det alltså verkligen ut att finnas utrymme för en viss fruktan. Men då måste vi naturligtvis fråga oss hur stor risken är att du kommer att dö på ett smärtsamt sätt. Som jag redan har konstaterat är risken för att slitas ihjäl av tigrar försvinnande liten för de flesta av oss. Av den anledningen tror jag inte att någon verklig fruktan för att dö på just det sättet är motiverad. Och fruktan för att dö genom en plågsam operation i händerna på rymdvarer från Alpha Centauri är inte heller motiverad.

Likväl är det ett sorgligt faktum att det finns människor här i världen som faktiskt dör på smärtsamma sätt, särskilt förstås eftersom vissa sjukdomar kan vara smärtsamma i sina slutstadiet. Det kommer kanske som en obehaglig nyhet för vissa att många sjukhus fortfarande inte tillhandahåller tillräckligt med smärtstillande medel vid livets slut. Varför? Det är en ganska komplicerad fråga, men jag

antar att om någon skulle säga mig att de därför var rädda att detta skulle hända dem, så skulle jag förvisso förstå en sådan reaktion. Men rädslan måste ändå vara proportionerlig. Om du förklarar för mig att du inte kan sova om nätterna av fruktan för att detta kommer att hända dig, så förefaller mig en rädsla i den storleksordningen oproportionerlig.

Men hur som helst, även om det kanske är sant att vad vissa människor menar när de säger att de är rädda för döden, är att de är rädda för dödsprocessen, så föreställer jag mig att detta inte är vad de flesta har i tankarna när de säger att de är rädda för döden. Vad de flesta människor menar är, antar jag, att de är rädda för döden som sådan – rädda för att *vara* döda. De är rädda för hur det kommer att *kännas* att vara död. Och i det avseendet, vill jag påstå, att de relevanta villkoren för motiverad fruktan faktiskt inte är uppfyllda.

Den huvudpoäng som vi måste påminna oss här är att det inte känns på något sätt *alls* att vara död. Att vara död innebär inte någon som helst upplevelse. Det är inte som om det skulle finnas *någon* sorts upplevelse när man är död, men en upplevelse som skiljer sig från våra vanliga upplevelser och därför är svår att föreställa sig – ett oroande mysterium. Nej, här finns inget mysterium alls: att vara död innebär helt enkelt ingen upplevelse alls.

Men det innebär att "hur det känns" att vara död faktiskt inte är något dåligt som sådant, i och av sig självt – just eftersom det inte känns på något sätt alls att vara död. Om det vi fruktar när vi fruktar döden är hur det känns att vara död, så är alltså varje sådan fruktan omotiverad. Det första villkoret för motiverad fruktan är inte uppfyllt, eftersom föremålet för vår fruktan – hur det känns att vara död – faktiskt inte alls är något dåligt.

Detta resonemang förutsätter förstås en viss syn på dödens natur. Saker och ting måste förstås te sig ganska annorlunda om man tror på ett liv efter detta, eller åtminstone på en verklig möjlighet av ett liv efter detta. Anta till exempel att du är oroad för att hamna i helvetet. Utifrån ett sådant perspektiv är fruktan för hur det kommer att kännas att vara död förstås högst meningsfull. (Såvida du inte är *säker* på att du kommer att hamna i helvetet förstås, och säker på hur stora bestraffningar du kommer att få. I så fall är det istället det *tredje* villkoret för motiverad fruktan som inte är uppfyllt, varför fruktan fortfarande är omotiverad.) Men om döden verkligen är slutet på alla upplevelser, som jag tror, så förefaller det mig som om det första villkoret för motiverad fruktan inte är uppfyllt. Det är inte meningsfullt att vara rädd för hur det är att vara död, eftersom det inte känns på något sätt *alls* att vara död – och därmed inte känns på något *dåligt* sätt.

Jag vill naturligtvis inte påstå att det inte finns något dåligt med döden. Även om jag insisterar på att det inte är meningsfullt att vara rädd för hur det *känns* att vara död – just eftersom det inte alls är något dåligt – så har jag inte förnekat att döden är dålig. Tvärtom accepterar jag det som man brukar kalla deprivationsteorin, som säger att döden är dålig (när den är dålig) eftersom man berövas det goda som man skulle ha haft om man inte vore död. Kort sagt, döden är inte dålig på grund av hur det känns att vara död; snarare är döden dålig på grund av den förlust den innebär.

Men om det är riktigt, så kan vi kanske ändå ange något som det vore motiverat att frukta här. Istället för att frukta hur döden kommer att *kännas*, borde vi kanske helt enkelt frukta den förlust som den kommer att innebära. Det förefaller alltså som om fruktan för den förlust som döden innebär skulle uppfylla det första kravet på motiverad fruktan – att det som fruktan gäller måste vara dåligt. Kanske är fruktan för döden alltså trots allt motiverad, så länge som vi är klara över att det som bör fruktas är döden som förlust snarare än som upplevelse. »

Men det stämmer inte heller riktigt. För det första har jag i andra sammanhang visat att odödlighet i själva verket inte något gott för oss; att vara dömd att leva för evigt vore ett straff, inte en välsignelse. Och om jag har rätt på den punkten, så är det faktum att vi är dödliga – att vi till sist kommer att berövas livet – i själva verket inte alls något dåligt, utan något gott. Fruktan för den förlust som döden innebär är alltså trots allt inte motiverad.

Nu är alla kanske inte övertygade om att odödlighet vore dåligt. Man menar kanske att det faktiskt skulle vara eftersträfvansvärt att leva för evigt, och att den ofrånkomliga livsförlusten, som är inbyggd i själva det faktum att vi är dödliga, verkligen är något dåligt, inte något gott. Men kan då vi i alla fall enas om att enligt detta synsätt – som säger att odödlighet är bra, inte dåligt – så är föremålet för vår fruktan något dåligt, och fruktan därmed motiverad?

Man bör emellertid notera att även om jag skulle ha fel i min uppfattning att odödlighet är dåligt, så följer det inte för den skull att fruktan för döden är motiverad. Jag har nämligen också försökt visa att motiverad fruktan kräver en viss osäkerhet i frågan om det som vi fruktar kommer att inträffa. Och ifråga om det faktum att jag till sist kommer att berövas livet, så finns det ingen osäkerhet. Jag *vet* att detta relativt dåliga (om vi för resonemangets skull antar att det verkligen är något dåligt) kommer att inträffa. Jag *vet* att jag kommer att dö. Därmed är *fruktan* inte på sin plats.

Anta att jag ger dig en glasstrut och du gillar den. Du önskar att du kunde få en glasstrut till. Men jag har inte en glasstrut till att ge dig. Du vet alltså att när den första glasstruten är slut, så får du inte en till. Det är synd, det är en brist på något gott. Och nu säger du till mig: "Jag är rädd; jag är rädd för att det kommer en period när denna första glasstrut är slut och jag inte får en glasstrut till. Jag är rädd för det dåliga i att vara berövad glass." Jag hoppas det står klart att en fruktan av det här slaget inte är meningsfull. Eftersom du *vet* att det inte blir en andra glasstrut, är fruktan för denna brist omotiverad. På samma sätt gäller alltså att även om döden i sig är dålig, eftersom den innebär att man vid någon tidpunkt inte kommer att få ytterligare en "portion" liv, så är fruktan för denna slutliga brist likaså omotiverad, eftersom du *vet* att livet måste få ett slut.

Men nu visar sig en annan möjlighet. Jag har just hävdad att fruktan för döden är omotiverad just för att döden är en visshet. Men något som förstås inte alls är säkert är *när* man kommer att dö. Det man alltså borde vara rädd för är kanske inte förlusten av livet som sådan, utan möjligheten att man kommer att dö *förr* snarare än senare.

Låt oss göra en analogi. Anta att du är på en fest. Det är en underbar fest, och du önskar att du kunde stanna hur länge som helst. Men det här utspelar sig under din gymnasietid, och det som kommer att hända är att din mamma vid en viss tidpunkt ringer och säger åt dig att det är dags att gå hem. Låt oss nu säga att det inte är något dåligt med att vara hemma; det är neutralt. Du önskar bara att du kunde stanna kvar på festen. Men du vet att du inte kan göra det. Antag till sist att du *vet* att din mamma kommer att ringa vid midnatt, garanterat, det finns ingen möjlighet att hon skulle ringa tidigare eller senare. Då finns det egentligen inget att vara *rädd* för. Du kanske harmas över att din mamma kommer att ringa till dig vid midnatt; du kanske är irriterad över att hon inte låter dig stanna ute till klockan ett som dina vänner får. Men det finns inget att vara rädd för. Om klockan är elva och du säger: "Jag är skräckslagen inför tanken att samtalet kommer vid midnatt, eftersom det alltid är då hon ringer", så är det helt enkelt ett faktum att din fruktan inte är meningsfull. Du har inte den relevanta graden av ovisshet. Eftersom du vet exakt vad som kommer och med säkerhet vet att det kommer, är fruktan inte motiverad.

I kontrast till detta kan vi tänka oss att det enda du vet är att din

mamma kommer att ringa *någon* gång mellan elva och ett; då är en viss fruktan meningsfull. Kanske ringer hon för det mesta omkring tolv eller halv ett, och ibland ringer hon så sent som vid ett – men ibland ringer hon så tidigt som elva. Nu förefaller det mig som om alla våra olika villkor för motiverad fruktan är uppfyllda. Här finns något dåligt (möjligheten att tvingas lämna festen förr snarare än senare), det finns en icke försumbar risk att det dåliga kommer att hända (ibland ringer hon faktiskt tidigt) och likväl råder det en viss osäkerhet om det dåliga kommer att hända (eftersom hon ibland ringer senare snarare än tidigare). Här är alltså en viss grad av fruktan meningsfull.

Kanske förhåller det sig på ett liknande sätt när det gäller döden. Det som det är meningsfullt att vara rädd för är kanske möjligheten att döden kommer förr snarare än senare. Notera för övrigt att en fruktan av det här slaget elegant kringgår frågan om odödlighet faktiskt vore dålig för oss. Även om det *vore* dåligt att leva för evigt, skulle döden fortfarande kunna komma för tidigt för de flesta av oss eller för alla. Om så är fallet kan vi rimligen oro oss för att döden ska komma förr snarare än senare.

Notera också att nyckelelementet här, som gör att döden är något som det är motiverat att frukta, är dess oförutsägbarhet. Min uppfattning är faktiskt att om det inte vore för dödens oförutsägbarhet, så vore fruktan för döden överhuvudtaget inte meningsfull. Som jag har försökt förklara är det att vara dö i sig inte något som det är meningsfullt att vara rädd för. Såvitt jag kan se är dödens oförutsägbarhet den enda anledningen till att fruktan alls skulle kunna vara motiverad här.

Men till och med här kan ytterligare distinktioner vara till hjälp. Är jag rädd att jag kommer att dö *för tidigt*, i den meningen att om jag bara fick leva åtminstone lite till, så skulle livet fortfarande vara bra, på det hela taget? Eller gäller oron att jag kommer att dö *snart*, i den meningen att döden kan komma förr snarare än senare, givet hur många ytterligare är jag rimligen kan hoppas på? Eller – en tredje möjlighet – är jag rädd att jag kommer att dö *ung*, så att döden kommer tidigare för mig än den gör för andra? Det finns viktiga skillnader mellan dessa tre sätt att specificera det exakta föremålet för min eventuella rädsla, bland annat vad gäller hur *stor* rädsla som är motiverad, om någon, och när den är det. Din rädsla måste nämligen stå i proportion till den relevanta sannolikheten.

Ta till exempel rädslan för att dö ung. När man väl har nått medelåldern är det nog så uppenbart att varje rädsla för att dö ung är fullständigt irrationell, eftersom det inte ens är möjligt längre. (Jag närmar mig själv sextio; det är alldeles för sent för mig att dö ung!) Men även bland ungdomar, där möjligheten att dö ung åtminstone förblir öppen, är risken för att detta faktiskt skall hända ytterst liten. För en frisk tjuugoåring i USA till exempel är risken för att dö de närmaste fem, tio eller ens tjugo åren praktiskt taget försumbar, så liten att ingen nämnvärd rädsla ter sig det minsta motiverad. Efter hand som man blir äldre ökar förstås hela tiden risken för att dö inom en given tidsperiod, men även här kan rädslan för att man snart kommer att dö lätt vara oproportionerligt stor. Till och med en åttioårig kvinna har mer än 90 procents chans att leva åtminstone ett år till.

Fruktan för att döden kanske kommer snart kan förstås vara meningsfull bland allvarligt sjuka eller mycket gamla människor. Men för oss övriga tror jag att den oftast är förfelad. Om du är någorlunda frisk och ändå säger till mig "döden är så överväldigande, jag är skräckslagen inför döden", så är det enda jag kan svara att jag tror dig men likväl tycks mig din fruktan för döden inte vara en *motiverad* känsla. Den är inte meningsfull, mot bakgrund av fakta.

Shelly Kagan är professor i filosofi vid Yale University.

Han har i år utkommit med böckerna *Death* och *The Geometry of Desert*.

Den nya döden

Under de senaste decennierna har en ny syn på döden slagit igenom, inte minst inom vården. Förändringen speglar en samhällsutveckling i riktning mot teknokrati och ekonomism.

Av Carl-Henning Wijkmark

I svensk politik och förvaltning är ekonomin det högsta värdet, måttstocken för all verksamhet. Allt som görs ska kunna mätas, kvalitativa realiteter faller bort vid budgeteringen. Värden som nationell försvarsförmåga och mänskliga rättigheter, humanitet och kultur placeras längre ner på skalan och underordnas den ekonomistiska samhällsideologin. När det kommer till viktiga avgöranden finner maktskiktet det säkrast att ta till manipulativa metoder. Ett klassiskt exempel är när den socialdemokratiska ledningen inför kärnkraftsomröstningen 1981 tillgrip det djupt ohederliga tricket med Linje 2 för att splittra nejopinionen. Ett annat är kommunaliseringen av skolan, där Göran Persson spelade ut det ena lärarförbundet mot det andra, mutade med höjda lärarlöner och lutade sig mot vänsterpartiet; att ungdomens kunskapsstandard skulle bli lidande var av underordnad betydelse, ekonomiska skäl hade prioritet. På liknande sätt lät man folkförsvaret förfalla, så att den också för samhällets koherens så viktiga värnplikten lättare kunde avskaffas och ersättas med en liten legostyrka avsedd för utlandstjänst. Sverige ligger öppet för angrepp, samtidigt som den enda stat som kan tänkas angripa oss rustar upp i forcerat tempo. Eftervärldens dom kan komma att bli hård.

År 1988 lagfästes ett nytt dödsbegrepp. Vi övergick till att dödförklara människor på hjärnrelaterade grunder och inte längre knyta dödens inträde till att hjärta och lungor upphört att fungera. Det envist förnekade syftet med lagen var att komma åt levande organ från respiratorpatienter, men frågan ansågs för känslig och än en gång fann de styrande för gott att tricksa och manipulera.

I en första utredning lanserades formeln "jämförd med avliden", som skulle öppna för transplantationskirurgin utan att man behövde frångå det traditionella dödsbegreppet. Men förslaget var för groteskt och måste överges. Nästa utredning, den som ledde fram till den nya lagen, fick i uppdrag att enbart definiera hjärndödsbegreppet, vetenskapligt och juridiskt, utan att gå in på transplantationsfrågan där man befarade oönskade protester. Sådana kom likafullt, både från gräsrotterna i "Nej till hjärndöd" och från framstående hjärnspecialister. En ledande neurokirurg, professor Lars Leksell, hade redan i ett tidigt skede av debatten skrivit bland annat följande:

Han var djupt medvetlös, låg i respirator och var "hjärndöd".
[---] Mannens puls var normal, kroppstemperaturen 31 grader, huden kändes varm och urin och avföring fungerade.

Frågan var då: Är denna människa verkligen död? Varken min yngre kollega eller jag kunde svara ja, livstecknen var alltför påtagliga. I varje fall var han inte riktigt död och ett "ja" som svar på frågan skulle vi båda upplevt som något felaktigt, absurt. Själens ville jag inte yttra mig om, men kroppen som också var en viktig del av honom kämpade vidare. Dagen därpå dog han.

En snabb förfrågan bland dem som vårdade de hjärnskadade övertygade mig om att många har samma uppfattning: patienten kan inte dödförklaras medan kroppen ännu lever. (*Läkartidningen* 1983, sid 3 986)

Leksell har alltså ställt organdiagnosen "hjärndöd" men vägrar dödförklara hela människan på den grunden, som den nu gällande lagen kräver av läkarna (samvets-skäl får inte åberopas). Lagen säger att en människa är död "när hon totalt och oåterkalleligt har förlorat all förmåga att förena och samordna kroppens funktioner". Detta strider mot läkares och lekmäns sinnesintryck av en hjärndöd respiratorpatient: huden är varm och rosig, bröstet häver sig, till och med erektion kan förekomma.

Särskilt stötande blir det när en hjärndöd gravid kvinna dödförklaras innan hon med respiratorns hjälp föder sitt barn. Hon har tydligen kunnat samordna sina funktioner så pass att barnet överlevt i hennes kropp. Har fostret livnärt sig på ett lik? Nej, det är verkligen absurt, ett dödsbegrepp relaterat till andning och cirkulation är det enda rimliga och människovärdiga. Än en gång Leksell: "En människa är inte död förrän hon kan begravas."

Men hur går det då med hjärtbytena? Problemet hade kunnat lösas också med de traditionella dödsriterierna, förutsatt att den som donerar sitt hjärta skriftligen har gett sitt tillstånd för det fall han eller hon drabbas av hjärndöd. Om en människa vill göra denna vackra gest när hon inte själv kan räddas, så bör det vara hennes ensak.

En förklaring till att vi fått en ny död är förstås att det är en internationell trend. I Norden var det Finland som kom först, Danmark stod emot längst. Den här typen av på medborgarnivå oömbbedda reformer säger en del om graden av teknokrati i ett samhälle. Vad har vi närmast att vänta oss av våra kostnadsjagande politiker och deras experter när det gäller liv och död och döende? Räckte det inte med att vårdsektorn öppnades för profitörer under förevändning av en valfrihet som bara den fackutbildade kan utnyttja? Nej, det kommer >>

FOTO: ERICH LESSING / BL. BUDERVA

mer. Ansvariga instanser har redan slagit in på en väg som mycket väl kan leda till ett lagförslag om aktiv dödshjälp efter holländskt och belgiskt mönster. Också på denna ännu minerade mark avancerar man i etapper. Redan tillåten är så kallad palliativ sedering, det vill säga djup nedsövning av den döende för att lindra smärtor och ångest men lika mycket för att förkorta slutfasen. Behandlingen förutsätter patientens samtycke och rätt att väckas regelbundet för att få tillfälle att ändra sig.

Nästa steg blir troligen en legalisering av "läkar-assisterat självmord", som Statens medicinsk-etiska råd (Smer) förordar och bett regeringen att låta utreda. Hellre än att närma sig Benelux borde Smer nog ha tagit till sig några ord i en brittisk utredning där dödshjälp och vårdassisterat självmord avvisas: "Samhällets förbud mot avsiktligt dödande är hörnstenen i sociala relationer. Det är ett opartiskt skydd för var och en av oss." Istället rör sig Smer med försåtliga formuleringar som att assistansen kanges "på patientens

och/eller sjukvårdarens initiativ" eller baseras på patientens "hypotetiska vilja" i de fall förmåga till självbestämmande inte föreligger. Förslaget lämnar utrymme för missbruk, milt sagt, av den typ som redan förekommit i Belgien enligt en enkätundersökning 2010. Här är det uppenbart att ekonomiska motiv spelar in; om hopplösa fall snabbt kan avföras spar man in på personal och vårdplatser och den palliativa vården och forskningen blir mindre resurskrävande. Sammantaget en sväremotståndlig frestelse för politiker och administratörer, väl också för inte så få anhöriga. Den dödssjuka utsätts för ett socialt tryck att be att få sluta, även mot sin vilja.

Att Smer:s tankar har fått spridning framgår av det ökade antalet riksdagsmotioner i dödshjälpsfrågan, de flesta visserligen negativa och istället inriktade på en utbyggnad av den palliativa vården; den saknas i nära hälften av landets kommuner.

Och hur har det gått i Holland, där man 2002 var först i världen med att legalisera aktiv dödshjälp? Els Borst, den hälsominister som drev igenom lagen, konstaterade i en intervju i *Daily Mail* 2009 att sjukhusvården av terminalpatienter starkt försämrats sedan la-

I DÖDSSKUGGANS DAL

gen infördes; därför har också antalet eutanasier stadigt stigit, och Borsts slutsats blev att lagen infördes för tidigt och att hon ångrade detta. I miljonstaden Amsterdam står bara två små sjukhus till förfogande för dessa patienter, och dödshjälpsiffrorna för hela landet ligger kring 3 000–4 000 per år, varav cirka 10 procent aldrig bett om att bli dödade. Jag hoppas att de svenska dödshjälpsanhängarna nog följer utvecklingen i sitt mönsterland, där också gråzon och mörkertal bedöms vara omfattande.

Jag skrev på 1970-talet en dystopi på temat dödshjälp i ett alltmär avhumaniserat samhälle, *Den moderna döden*. Som redan framgått har den fått en ökande relevans som den dessvärre lär få behålla under överskådlig tid. Boken handlar om hur den allt svårare demografiska och ekonomiska krisen föranleder ett antal samhällsplanerare och deras experter att samlas till en konferens, där de under sträng sekretess diskuterar olika möjligheter att kapa den växande ålderspyramiden. Man enas om att det bara kan ske med mjuk propaganda, som en vädjan till solidaritet och jämlikhet, i demokratins namn så att säga. Generellt åldersstreck vid 75 eller 80 år, inga undantag medges. Gravyt handikappade och andra som "ligger samhället till last" följer också med i svepet. En medverkande präst urskiljer en kristen offertanke och väl-signar projektet, liksom prästen i Smer gav sitt stöd till läkarassisterat självmord.

I en kommentar till boken skriver Claudio Magris att den förebådar en "dödens demokrati" som innebär "demokratins död". Där är vi inte än, men en nyttomoralisk, icke-humanistisk syn på vårdetik vinner hela tiden terräng, pådriven av en samhällsmoral som underordnar människovärdet under ekonomin. Några exempel. Sjukhusbyråkratin i Malmö kräver öppet kvalitetssänkningar i vården för att kunna hålla budgeten. Och från Stockholms sjuk- och äldreomsorg har jag fått beskedet att budgeten inte längre medger att någon i personalen vakar hos döende i de fall anhöriga inte kan göra det; människor riskerar alltså att få dö ensamma på våra vårdinstitutioner. Det är ju rent barbari, jag blev djupt chockerad. För femtio eller hundra år sedan hade den sortens besparingar knappast tolererats. Ekonomin hade ännu inte fått monopol på verkligheten.

Oron över den hotade humaniteten är ett mörkt stråk också i romanen *Stundande natten* som jag skrev trettio år senare. Men det är en helt annan sorts bok, inte dokumentär eller essäistisk i formen, utan en fiktiv berättelse om tre män i livets slutskede, och om två sköterskor som vårdar dem på ett professionellt men framför allt varmt och medmänskligt sätt. På sal 5 ligger de och väntar, i "baslägret" som de kallar det, det stora äventyret eller uteslönandet är nära. Börje, en tjänsteman med spelpassion, lodisen Harry och så min jagberättare och huvudperson Hasse, en gammal operettsångare. Börje är troende, satsar som Pascal på det eviga livet; Harry i sängen bredvid skjuter undan sig själv och sin sorg och går in i sin vän Börjes smärta över sin kalla familj och sitt bortspelade liv. Hasse har en strategi inför döden som i viss mån fjärrar honom från gemenskapen. Inte så mycket att han inte vill tala om sin sjukdom, vara expert på den; det vill inte de andra heller. Nej, han isolerar sig genom att försjuka i studier, vilket de andra betraktar som en sorts flykt. Det är det också, men en flykt framåt kan man säga, han konfronterar fienden genom att läsa allt han kommer över om döden, skönlitteratur, konstböcker, filosofi, teologi. På så sätt får han på en gång närhet och distans till det oundvikliga, gör döden till ett objekt, driver den ur sitt sinne och placerar den på hanterligt avstånd. Han får känna, åtminstone för korta stunder, att han är starkare än den sjuka kroppen: det är den som är sjuk, inte han. När smärtorna sätter in får han morfin som kapar dem; värre är det med ångestattackerna som ingen läsning kan rå på, men som det gamla

talesättet säger: solen och döden kan man bara för några ögonblick i taget fixera med blicken.

Genom att stå emot i det längsta hyllar Hasse det flyende livet och släpper in ljus och skönhet i sina sista dagar. Han får också uppleva en sista kärlek, som besvaras med en handling av medmänsklig värme innan allt är slut. Det är givet att jag i berättelsen om Hasse har velat uttrycka ett trots och en försoning som jag hoppas på för egen del. Men var och en har sin version av det rätta avskedet och följer den.

Så också de på sal 5. På en punkt är de följaktligen ense: de vill inte coachas fram till slutet av välment expert, inte få sitt döende schemalagt enligt Elisabeth Kübler-Ross mycket spridda lära, där Förnekande och Vrede följs av Köpsläende och Depression, varpå mögenhetsexamen följer i form av Accepterande och till och med en glimt av Hopp. Kübler-Ross är en erfaren psykiater och har gott om fina iakttagelser som säkert har hjälpt många, men för mig känns hennes schema för stelbent, instängande snarare än befriande.

Dödshjälpsiffrorna för Nederländerna ligger kring 3 000–4 000 per år, varav cirka 10 procent aldrig bett om att bli dödade.

Min erfarenhet av närstående sista tid är att de obehindrat pendlar mellan dessa stadier – och flera till, till exempel lycka – och jag tror kirurgen Sherwin Nuland har rätt när han mot Kübler-Ross invänder att många döende hårdnackat in i det sista håller fast vid sitt förnekande av vad som sker. Då blir det kanske inte den "värdiga" död som det så ofta talas om att man blir misstänksam. Patienten kanske bara vill leva en liten stund till, helst utan smärtor, och struntar i värdigheten. Omtanken här verkar i första hand inriktad på att skona omgivningen. "Nu är döden på gång här", tycks man vilja säga, "det är naturens lag, varför bråka och trotsa?" En annan tvivelaktig fras är "Döden är ju en del av livet". Dålig tröst, när den tvärtom är icke-liv och världens undergång för en unik varelse som aldrig får födas på nytt. Punkt och slut för oss alla som inte har tillgång till "kosmiskt medvetande" och "metafysisk helhet" och annan nygamal andlighet som Kübler-Ross åberopar i sina föreläsningar. Biskop Lennart Koskinen rekommenderar henne varmt åt envar som arbetar i terminalvården.

Till sist en liten kommentar till Annina Rabes intressanta krönika nyligen (SvD 6/11), där hon hävdar att det är en slentrianåstakt att vi förtränger döden, inte vill tala om den. "Det gör mig lika trött varje gång jag hör det. [...] Jag har inget minne av att jag någonsin har träffat någon som har dragit sig för att tala om döden." Jag tror att hon har rätt i att tabut har börjat släppa, men nog får man oftast ta upp ämnet själv om det ska bli något samtal. Men att inte heller det hjälper så långt har jag fått erfara vid föredrag och uppläsningar utifrån mina två böcker med döden i centrum (den senare av dem handlar också i hög grad om livet). Publiken har alltid varit uppmärksam och intresserad, men det har inte kommit många frågor och synpunkter och sällan blivit någon diskussion. Inför människor man inte känner är nog tabut ännu ganska förhärskande. Och varför inte, skälet är snarare naturligt än konventionellt. I ett så djupt personligt och existentiellt ämne känns det lättare att gå på djupet i ett förtroligt samtal i en liten krets av vänner och närstående.

Carl-Henning Wijkmark är författare. Hans senaste bok är *Stundande natten* (2007).

Först med det sista

När Claude Monet målade av sin första hustru, Camille, på dödsbädden, bröt han med konventionen om hur döden skulle framställas, som föremål för kontemplation och hinsidestro.

Istället litade han till sitt måleri som ett sätt att bearbeta sorgen från en icke-konfessionell ståndpunkt.

Hans Henrik Brummer

En dag, när jag befann mig invid en kvinnas dödsbädd, en kvinna som varit och ännu är mig mycket kär, insåg jag vid anblicken av hennes tragiska panna hur jag mekaniskt analyserade progressionen av de lämpliga färgtoner som döden gav som avtryck på hennes orörliga ansikte. "Claude Monet riktade orden till sin vän Georges Clemenceau och fortsatte:

Blå toner, gula, grå – vad finns annars? Hit hade jag nått. Förvisso kändes det naturligt att återge det sista intrycket av en kvinna som försvann för evigt. Men, ännu innan jag hade fått idén att de anletsdrag vid vilka jag var så djupt fästad, reagerade min organism automatiskt inför färgernas signaler och mina reflexer tog överhanden i en omedveten handling som alltid präglat mitt dagliga liv.

Den döda var konstnärens hustru, Camille-Leonie Doncieux Monet, som avled 32 år gammal, troligen till följd av livmoderhalscancer. Camille och Claude hade gift sig borgerligt 1870. Sonen Jean föddes illegitimt 1867 och Michel en kort tid före Camilles död. Vid dödsbäddret ägde en katolsk giftermålsceremoni rum den 31 augusti 1879, allt för att låta Camille ta del av den sista smörjelsens sakrament. Hon avled den 5 september 1879 och begravdes på kyrkogården i Vétheuil.

Till Vétheuil, en ännu bukolisk plats vid Seine, nordväst om Paris, hade Monet 1878 flyttat sin familj för att leva tillsammans med Alice och Ernest Hoschedé och deras sex barn. Varuhusmagnaten och Monets gynnare Ernest Hoschedé hade gått i konkurs året dessförinnan. En tillfälligt bildad storfamilj på flykt från ekonomiska svårigheter. Ernest var mestadels frånvarande, med en saknad som helt överskuggades av att den hade att invänta en stor sorg.

Den med Claude vigda Camille hade getts de sista riterna och hen-

nes döda kropp behandlades med föreskriven vördnad. Två dagar före begravningen inträffade *veillée mortuaire*, likvakan tillsammans med det vårdade och omhändertagna liket. "Mina stora döttrar", skrev Alice Hoschedé (som senare skulle gifta sig med Claude), "har varit mycket tappra och godhjärtade; de har hjälpt mig med alla de sista plikterna och vakat i två dagar över den stackars döda kvinnan."

Lång tid hade förflutit innan Monet kommenterade sina stunder vid kvinnans dödsbädd. Minnet är förvisso inte alltid en pålitlig följeslagare. Började sorgearbetet först sedan han reflexivt iakttagit döendets färgförändringar? Han talar om vanans makt som tagit över, om förmågan att koppla på autopiloten och därigenom till synes kunna klara av svåra ting utan någon medveten tanke alls. Men det som förefaller vara kvarnhjulets förbannelse kan likaväl vara dess stabila grund för mästerskap. Med mästarens rätt talar Monet nämligen om en väl tillvaratagen rutin som en förutsättning för iakttagelsens hållbarhet.

Att han vid tiden för sin korrespondens med Clemenceau led av starr hade, det kan inte uteslutas, gjort honom ständigt uppmärksam på färgoptikens vanskligheter. Det kan här vara värt att erinra om en önskan om total befrielse som han riktade till Clemenceau. Han önskade att han kunde födas blind och därefter genom ett trollslag bli seende så att han kunde måla utan inflytande från tidigare erfarenheter. Han ville befria sig från varje form av inflytande som störde hans förmåga att absorbera omvärldens ljussensationer. Hur låter sig detta göras i färg? Helt enkelt genom att undvika kontext, det vill säga att svara mot varje färgstimuli så gott som helt frigjort från dess omgivning. Men uppgiften är svår då det visuella systemet samtidigt söker sammanhang.

När Monet installerade sig vid sidan av Camilles dödsbädd med

I DÖDSSKUGGANS DAL

Monets målning av Camille.

Annibale Carraccis målning *Marie himmelfärd*.

sina verktyg och en duk som mätte 90 x 68 cm kunde han knappast hålla emotionerna stängda. Och inte heller när han under återstoden av sitt långa liv betraktade bilden av sin första hustru förintad av cancer. Den fanns ständigt i hans närhet. Man kan lätt förledas till föreställningen att Monet målade i trance. I själva verket förberedde han sig noggrant och påbörjade sitt arbete sedan Camille tvättats och förberetts för likvakan.

Vi vet inte hur rummet var smyckat. Men så mycket är bekant att Camille förbereddes för sin hädanfärd skyddad av kyrkans konventioner. Sänglinnet var säkerligen omsorgsfullt tillrättalagt. Ett krucifix och ett ljus kan ha funnits till hands. Vi får också anta att Claude var i arbete parallellt med de andra närvarandes rituella omsorger, vilka tillät en mental bild av förtröstan.

Konventionen låter den goda och renade döda lyftas till himlen med Marias namn på läpparna. Döden är en rofylld transfiguration genom det gudomliga ljuset. Den bästa döden är inte den snabba från lidande befriade, utan den som sker genom förberedelse. Genom insikt och sista smörjelsen. Den pastoraliska döden var central i den katolska undervisningen, varvid skrällen inför helvetets plågor tonades ned. Döden blev gripande och skön som naturen själv. Den var inte längre förknippad med sorg, utan med upphöjd skönhet. Spår av lidande eliminerades för att istället skåda den döende i ett fridfullt sovande tillstånd, en bild av evig frid.

Så icke i Monets målning, låt vara att det utrymme som kvarstår för tolkning visserligen kan tillåta tankegångar i anslutning till traditionell dödsbäddssikonografi. I den omfattande Monetlitteraturen saknas heller inte exempel. Vi läser att Claude genom sina penseldrag lyfter Camille mot ljuset och därmed tillför hoppet om en gudomlig närvaro. Eller att dessa uttrycker förkrosselsens vanmakt.

Monet har helt avstått från uppståndelseperspektivet, från varje sakral antydning. Camille betraktas frontalt och ovanifrån. Hennes bröstorg och huvud har vridits åt sidan, asymmetriskt med stark konfrontationsverkan och helt utan ikonisk stränghet. Monet står lutad över sin hustrus av döden förändrade anletsdrag. Han låter bilden av henne förlora sin rumslighet för att istället lyftas upp med penseldragen på den rena duken. Han avslöjar hennes ansikte med blåa diagonalt löpande färgstråk med dagrar i gult, rosa och orange.

Det är inte en bild avsedd för kontemplation av en kvinna i evig sömn, skön i döden. Ansiktet är tunt och förött, käken uppbunden men läpparna är öppna, vilket gör kontrasten mellan de slutna ögonen och den frusna öppna munnen än mer gripande i denna meditation över förlust och sorg. Ljuset stryker över ansiktet, hennes ena ögonlock beskuggat; det vi ser är den öppna munnen som aldrig mer kommer att tala.

Monet hade målat slutet av sin hustrus existens och vägrat att idealisera hennes drabbade ansikte och kropp eller att återskapa hennes bild utanför tiden som en försköнад gestalt i sällhet. Den blomsterrikedom som omgav Camille i hans många tidigare bilder av henne har reducerats till en bukett med torkade blommor. Den bukett som placerats i hennes händer under likvakan.

Claude hade brutit med konventionen obunden av katolsk rit. Han hade litat till sitt måleri som ett sätt att bearbeta sin sorg från sin icke-konfessionella ståndpunkt. Han måste ha gjort detta medan den samtidigt närvarande Alice Hoschedé och hennes döttrar följde sina katolska plikter med böner om Camilles säkra hädanfärd.

Hans Henrik Brummer är före detta överintendent på Nationalmuseum och Waldermarsudde. Hans bok

Begärets dunkla mål och andra essäer utkommer 2013 på Atlantis förlag.

Antisionismen är respekterad och effektiv. Du kan säga nästan vad som helst utan att det finns några 'sanktioner'. Om du skulle säga något liknande om något annat land eller om andra än judar skulle det skapa fördömanden och protester.

Den världsledande experten på antisemitism, **Robert Wistrich**, konstaterar att trots att kunskapen och medvetenheten om Förintelsen aldrig varit så stor som idag är antisionismen och antisemitismen på frammarsch.

Av Ulf Öfverberg

»Israel är dagens jude«

Robert Wistrich är ett namn som ofta syns i offentligheten och i akademier utanför Sverige. Han återfinns i Jerusalem även om han har hela världen som arbetsfält. Med böcker som *Socialism and the Jews*, *The Dilemmas of Assimilation in Germany and Austria-Hungary* (1982), *Antisemitism. The Longest Hatred* (1991), *Laboratory for World Destruction. Germans and Jews in Central Europe* (2007), *A Lethal Obsession. Anti-semitism from Antiquity to the Global Jihad* (2010) och nu senast *From Ambivalence to Betrayal. The Left, the Jews, and Israel* är Robert Wistrich den ledande forskaren i världen om antisemitism.

Jag stiger av taxin utanför Hebreiska universitetet i Jerusalem. Från Scopusberget är utsikten hänförande över staden. Väntan blir kort, en av professor Robert Wistrichs medarbetare kommer till grinden för att hämta mig.

– Mina föräldrar föddes i dubbelmonarkin Österrike-Ungern, det gamla Habsburg, min mor i Krakow och min far i södra Polen. Jag är uppvuxen med polska, tyska och jiddish. Min mor kom från en modern ortodox familj, studerade vid universitetet och rörde sig i konstnärliga cirklar. Min far var läkare. I september 1939 tog de en lång semester, som gav en föraning av vad som skulle komma. Deras socialistiska sympatier drog dem österut. Men det visade sig snart bli en semester i helvetet.

Robert Wistrichs far hölls fången av NKVD, den ryska hemliga polisen, under stora delar av kriget. 1942 kom han och hans fru till Kazakstan, där Robert Wistrich föddes tre år senare. Efter kriget tog de sig till Krakow 1947 endast för att upptäcka att de befann sig i en jättelik judisk begravningsplats med endast minnen kvar av en svunnen värld; nazismen och kommunismen hade förstört allt. Familjen skaffade sig pass på svarta marknaden och hamnade slutligen i London där Wistrich växte upp.

– Min första egna erfarenhet av antisemitism var i England. Men i 1950-talets England var detta ett vanligt bakgrundsbrus; judar var "bloody foreigners". Alla mina lärare i läroverket var influera-

de av antisemitismen eller av antijudisk främlingsfientlighet.

Robert Wistrich gjorde vad åtskilliga andra judar genom tiderna har vittnat om, de överprestade för att klara sig genom systemet och kanske också visa för sig själva att de kunde vara lika bra som de andra. Efter studier i USA och Frankrike doktorerade han vid Cambridge på en avhandling om socialismen och den judiska frågan, ett ämne som han återkommer till i *From Ambivalence to Betrayal. the Left, the Jews and Israel*.

Sedan flera år innehar han Neubergerprofessuren i europeisk och judisk historia vid Hebreiska universitetet i Jerusalem och är chef för Vidal Sassoon International Center.

Bland de israeler jag träffade under mitt besök i maj diskuterades tre frågor: de växande ekonomiska och sociala klyftorna, de ultraortodoxas oproportionerligt stora inflytande i samhällslivet och hoten från Iran och dess allierade. I resonemangen om Iran finns en skillnad i synsättet om hur Irans ledning ska bedömas. De flesta betraktar Irans ledning som tillräckligt rationell för att man ska kunna förhandla med den. Det går att i varje fall tentativt lita på en överenskommelse med Iran. Landets ledning agerar likt andra stater även om dess värderingsmässiga rationalitet, för att använda sociologen Max Webers ordval, är radikalt annorlunda än Västerlandets. Pressar omvärlden iranierna agerar de rationellt och backar.

Sedan finns det de som tror tvärtom; Irans ledning agerar inte efter samma måttstockar och mönster som andra stater. Tvärtom, är de irrationella. Robert Wistrich är tydlig på den punkten:

– Jag tror inte att det går att lita på Iran. Den iranska regimen hatar Israel. Det spelar ingen roll om vi fortsätter att okupera Västbanken eller inte, de hatar oss ändå. Och de gör det därför att de är antisemiter, determinister och fatalister. Världen går emot en apokalyps och den judiska staten kommer då att upphöra, enligt deras uppfattning.

Enligt Wistrich råder det ingen tvekan om att den iranska regimen styrs av en ideologi som gör att den agerar irrationellt:

»

”

*Européer idag
är mer skeptiska
och misstänk-
samma mot
judar eftersom
de kopplar dem
till Israel och
därmed till det
som händer i
Mellanöstern.*

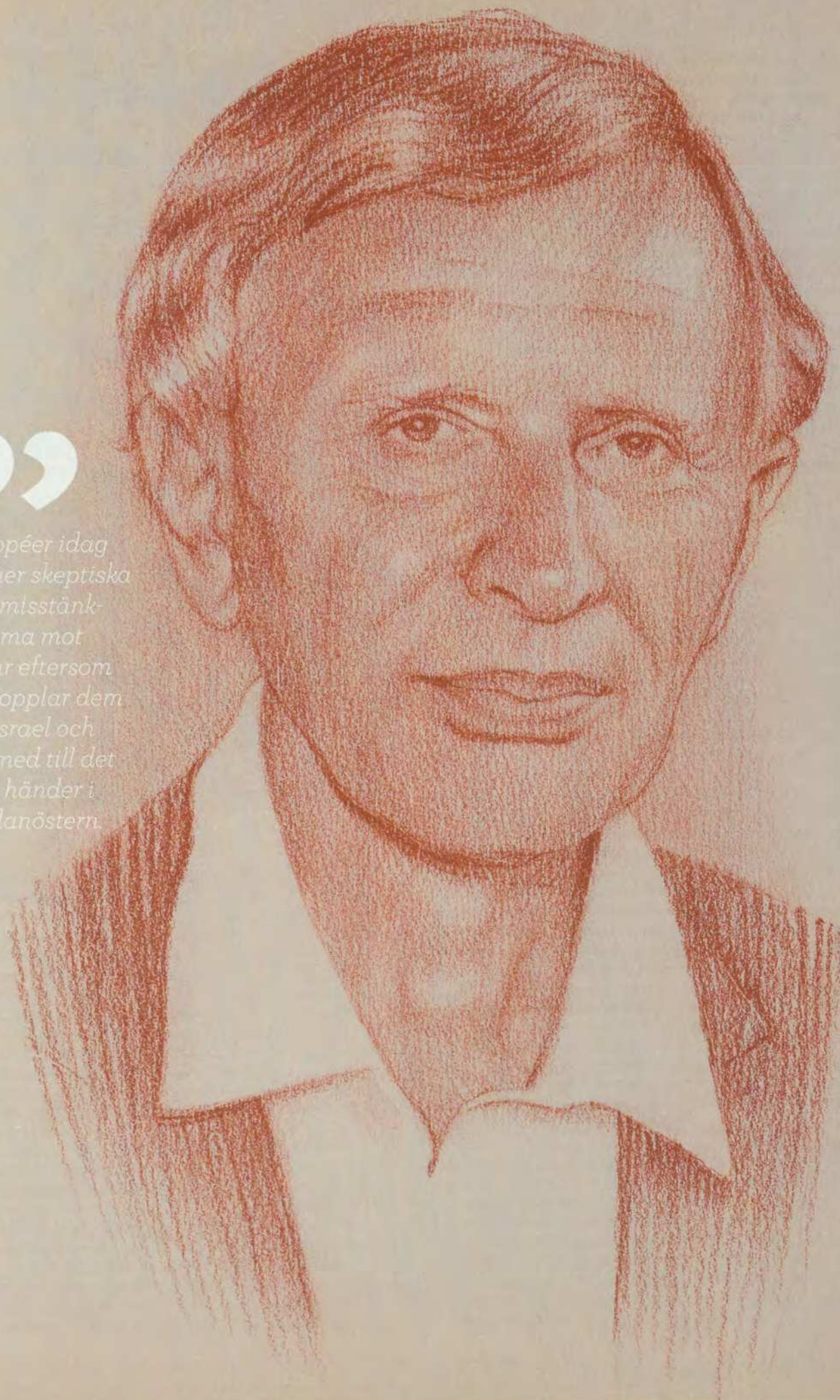

Illustration: Johan Patricny

– Kärnvapen i Iran är otvetydigt det största hotet Israel ställts inför sedan den israeliska statens uppkomst 1948. Det beslut som den israeliska regeringen står inför idag, att anfalla eller inte, är historiskt. Jag tror det blir svårt att undvika en militär lösning. För första gången ser vi en parallell till Hitler. Det är en psykologiskt begriplig försvarsmekanism att försöka att förminska det onda för att kunna förstå det. Det är en risk många löper när de analyserar Iran. Det hände med Förintelsen och Hitler och det riskerar att hända med Iran. I det perspektivet är den israeliska regeringens hot om ett angrepp mot Iran att ta på största allvar. De förstår, eller snarare delar av vår regering förstår, att Irans ledning verkligen är vårt lands största hot. I den meningen är landet jämförbart med Hitler-Tyskland. De gersig inte förrän omvärlden sätter stopp för dem.

På min fråga om det finns andra vägar än ett angrepp nyanserar Robert Wistrich sin bild:

– Någonstans inom mig finns förhoppningen eller kanske mer en mystisk känsla att sanktionerna verkligen pressar Iran till mätbara och kontrollerbara eftergifter som förhindrar ett kärnvapeninnehav och kanske även dess hotande kärnvapenkapacitet. Men det förblir bara en förhoppning. Ibland tänker jag att den iranska regimen kanske faller innan det är för sent, och att de israeliska och persiska folken kan upptäcka hur mycket de egentligen har gemensamt. Men beslutet måste fattas. När alla faktorer vägs in, ska ett angrepp ske eller ej? Som far, som make och som medborgare är mitt svar inte enkelt, men det måste bli att ett angrepp är ett mindre dåligt alternativ än ett kärnvapenbestyckat Iran.

Just nu, noterar Robert Wistrich, dominerar många osäkra faktorer Mellanöstern. Den arabiska våren har gett upphov till stora förhoppningar, men var den ska sluta eller ta vägen vet vi faktiskt inte.

– Utvecklingen i Egypten har gett oss Muslimska brödraskapet vid makten. Deras inställning till Israel är sämre än deras föregångare, även om den demokratiska processen är bra för egyptierna. Tunisien är förmodligen ett "bättre" islamistiskt land i regionen med en mer tolerant islamism. Men även där förs det fram hot om lagstiftning som kommer att begränsa kvinnors ställning.

Robert Wistrich är pessimistisk:

– I Syrien slaktar en blodtörstig regim sin egen befolkning och vem vet vad som kommer i dess ställe. Israels position har aldrig varit mer svåröversäglig. Vi går inte en säkrare framtid till mötes.

Vid Vidal Sassoon International Center leder Robert Wistrich forskningen kring antisemitismens olika historiska faser och ansikten.

– Att judar betraktas som det utvalda folket skapar en omedveten grund för antisemitism. Uttrycket gör oss till en anomali, något ovanligt som finns med oss för alltid oavsett vad vi anser om begreppet och synsättet. Vi borde ha försvunnit, men det har vi inte. Att vara det utvalda folket väcker hat, avundsjuka och andra komplexa känslor mot oss.

Wistrich konstaterar att antisemitismen i Europa i dag är annorlunda än för 60–70 år sedan.

– Det finns en viss kontinuitet inom den radikala högern, där den gamla ultranationalistiska rasistiska strävan var att exkludera judar och andra främmande folk, men annars är det staten Israels tillkomst som har fått liberaler och andra på vänsterkanten att vända sig till ett anti-judiskt sätt att tänka och analysera. Men det finns också ett muslimskt ressentiment mot Västerlandet i samband med deras egen sociala alienation som förstärker den historiska antisemitismen i deras religion och kultur.

Boken *A Lethal Obsession. Anti-Semitism from Antiquity to the Global Jihad* (2010) har snabbt blivit ett standardverk över antisemitismens historia och är ett slags syntes av Robert Wistrichs tidigare arbeten om antisemitism. En av hans teser där är att Förintelsen förändrade antisemitismen och den förändringen accentuerades av statens Israel tillkomst 1948 och sedan allra mest av vänstervägen under 1960- och 70-talen.

– Under 1950- och 60-talen bortträngde Europa och även USA vad som hände under Förintelsen och vad den egentligen har för konsekvenser för oss som människor och för vår civilisation. Och det gällde även judarna själva. Detta var före vägen av vittneslitteratur och före en officiell historisk minneskultur. Jag tror att ett av de främsta skälen till att Europa och omvärlden var mer positiva till Israel före 1967 var att Israel höll på att bygga upp ett eget samhälle. Det förminskade den skuld som européer och andra hade för Förintelsen; att stödja Israel lättade på skulden. Dessutom var Israel en liten stat som hotades av utplåning i en fientlig miljö, en utplåning som redan några år tidigare hade drabbat judarna mitt i Europa. Det blev nödvändigt att stödja Israel för att förhindra ett nytt slags Förintelse, för att annars skulle den redan befintliga skuldbördan bli större.

I dag lever vi mitt i en paradox, menar Robert Wistrich. Kunskapen och medvetenheten om Förintelsen har aldrig varit större, samtidigt är antisemitismen och antisemitismen på kraftig uppgång.

– På ett skruvat sätt är det som om all vår kunskap om Förintelsen har fått en bumerangeffekt och slår tillbaka som en hämnd; det är Israel som, i vänsterns ögon, är det nya Tredje riket och som betar sig som nazister, genomför etnisk rensning med mera. Fullständigt befängda påståenden som ändå återkommer gång på gång. Det är det sionistiska Israel som är ett koncentrat av rasism, som är kolonia-

FOTO: MOHAMAD TOROKMAN/SCANPIX

listiskt och behäftat med alla andra tänkbara abnormiteter. Allt detta fyller en socialpsykologisk funktion av att rensa Europas eget förflutna av kolonialism och rasism genom att lägga bördan på Israel. Genom att projicera den europeiska Förintelsen på offren för just den Förintelsen; dessa "nya" judar och sionister som är dömda att tvångsmässigt upprepa sitt eget trauma men denna gång som förövare och inte som offer. Det är en jättelik freudiansk tolkning som inte överhuvudtaget tar hänsyn till rationella måttstockar och rationell historisk och sociologisk analys.

I boken *From Ambivalence to Betrayal* gör Robert Wistrich en noggrann genomgång av den politiska vänsterns antisemitism. Han menar att antisemitismen alltid har funnits latent i marxismen och leninismen. Men att antisemitismen i vänstern efter vänstervågen på 1960- och 70-talen och efter kommunismens fall blev tydligare.

Sedan kommunismens fall 1989, har Väst Europa, som ju av tradition och historia har varit mer tolerant, mer demokratiskt och mindre antisemitiskt än det kommunistiska Östeuropa, blivit mer fientligt mot Israel, vilket märks inom medierna, inom de så kallade intellektuella eliterna och i den allmänna opinionen. Européer idag är mer skeptiska och misstänksamma mot judar, eftersom de kopplar dem till Israel och därmed till det som händer i Mellanöstern. De senaste tjugo åren i Väst Europa har antisionismen och anti-Israel-

opinionen blivit den främsta hävstång för antisemitismens återkomst. Skillnaden mellan antisionismen och antisemitismen har blivit väldigt tunn. Ibland kan den synas, men oftast överlappar de varandra och fientligheten mot Israel och judar har kraftigt tilltagit i Väst Europa.

Men varför har antisemitismen blivit värre?

– Den ekonomiska krisen påverkar rasism, islamofobi och antisemitism. Israel är dagens jude. Antisionismen är respekterad och effektiv. Du kan säga nästan vad som helst utan att det finns några "sanktioner". Om du skulle säga något liknande om något annat land eller om andra än judar skulle det skapa fördömanden och protester. Synen på Israel har blivit ett lackmustest för den vänster som identifierar sig som progressiv. Är man antisionist är man inne, annars är man ute. Idag är det främst vänstern som har problem med antisemitismen, menar Robert Wistrich. Vänstern har blivit hycklande och fixerad vid Israel, världens jude, som man försöker avlegitimisera och demonisera genom krav på bojkott och hårresande analogier som lämnat det verkliga Israel bakom sig.

Vänsterns fixering vid Israel som världens jude är kopplad till den förändrade europeiska verkligheten i stort. Den europeiska sociala konstruktionen närmar sig avgrunden, menar Robert Wistrich, som ser oroande tendenser runt om i Europa. En främlingsfientlig och rasistisk höger blir alltmer populär. Medan vänstern samtidigt blir antisemitisk.

– Det finns många radikaliserade arbetslösa unga muslimer i Europa. De uppfattar västvärlden som antireligiös. Det leder till en värdekonflikt som innehåller ett starkt religiöst moment. För exempelvis salafisterna bör Europa islamiseras eller gå under. Hotet från islam är verkligt, eller snarare hotet från det fundamentalistiska islam. Judarna är den svaga länken i Europa, de är mer utsatta. Det har i stort sett aldrig skett ett judiskt angrepp på muslimer i Frankrike, medan det under åren har ägt rum hundratals angrepp av muslimer på judar i Frankrike. Det är en fullständigt asymmetrisk situation. Den som påstår annat ljugar.

En omständighet, tillägger Wistrich, som försvårar problemen är att de politiska eliterna i Europa inte engagerar sig i de problem som den stora majoriteten anser vara viktiga:

– Varför röstade 30 procent av arbetarklassen på Le Pen? Att avvisa detta som ett utslag av rasism ger endast bränsle åt högern. Det finns ett behov av att tala klartext om respekt för lagen, demokratins problem, arbetslösheten och andra problem som många efterfrågar lösningar på. Så länge inte politiker i de traditionella partierna gör det, kommer missnöjespartierna och de rasistiska partierna att växa.

Jag hinner med en kort fråga om Nakhba, benämningen på tillblivelsen av staten Israel som palestinerna använder för att beskriva det som den stora katastrofen. Dagen före min intervju med Robert Wistrich var Nakhba-dagen.

– På ett sätt är det konstigt att det finns utrymme för att högtidligt hålla Nakhba, något som står i motsatsställning till Israels hela existens. Den dag som är dagen för vårt grundande – grundandet av en säker stat för judar undan flykt, förnedring och utrotning – den dagen kallar palestinerna för en katastrofens dag. Och det ger faktiskt demokratin Israel utrymme för. Lagen säger att alla minoriteter ska få ge utrymme för sina åsikter. Så jag varken kan eller bör säga något om deras rätt. Men jag tar personligen avstånd ifrån det.

Jag lämnar universitetsområdet i en taxi, på väg till nästa intervju. Precis utanför universitetsområdet på vägen ner mot västra Jerusalem passerar taxin en grupp ungdomar som viftar med palestinska flaggor och skriker slagord. Jag frågar taxichauffören vad demonstrationen handlar om; han svarar med en ryckning på axlarna att han inte har en aning: dessa demonstrationer äger ständigt rum.

Jag tar ett par snabba foton genom bilrutan, lutar mig tillbaka, tänker på Robert Wistrichs ord om respekten för att den israeliska lagen ger palestinerna rätten att uppmärksamma årsdagen av Nakhba, och känner hopp om den israeliska demokratins styrka. ☺

Blåsten av ett temperament

Sven Stolpe började som kritiker av borgerligheten men blev snart en av Sveriges få konservativa intellektuella. Medan andra författare attraherades av Mao och Ho Chi Minh trodde han på jungfru Maria.

Av Svante Nordin

Jag tycker om några drag hos dig: frankheten, stridbarheten, energin. Det har hittills varit alldeles för fridfullt och borgerligt respektabelt i det svenska kulturlivet. Det behövs sannerligen dynamit, viljor, oräddhet.

Så skrev Artur Lundkvist till Sven Stolpe i ett brev 1931. Var de båda bundsförvanter eller motståndare? Det kunde år 1931 ännu vara en smula oklart. Men de var två unga radikaler. Lundkvist skrev en del i den av Stolpe redigerade kulturtidskriften *Fronten*. Även Stolpe (f. 1905) var en arg ung man. Vad arga unga män (och kvinnor) på den tiden var anhängare av var inte alltid uppenbart. Vad de var emot var tydligare. De var emot borgerligheten. Stolpe hade för sin del gjort detta glasklart i sin debutbok *Två generationer* (1929). Där hade han gjort ett försök att ta ledningen för sin generation, den unga. Både ungdom och generationsproblematik var på modet de åren. Det handlade om att försöka lansera en sorts andra modernt genombrott i svensk litteratur. Det tidiga tjugotalet med dess idylldiktning, där författare som mognat före världskriget varit de ledande, avfärdades nu med åtskilligt förakt. Själv begick Stolpe ett fadermord när han angrep Fredrik Böök, kritiken och litteraturforskaren som varit hans ungdoms ledstjärna.

Freud och fadermord var för övrigt på modet också de. Stolpe översatte Sigmund Freuds *Vi vantrivas i kulturen* 1932. I *Två generationer* attackerades också Anders Österling, idylldiktaren framför andra. Österling som redan tidigare hudflängts av Victor Svanberg, Stolpes lärare i litteraturhistoria vid Stockholms högskola, en antagonist som snart blev vän och bundsförvant. Den nya generationen, det var den som vuxit upp i världskrigets skugga och sett jämnåriga ute i Europa stupa vid fronterna. Idyllen var dem främmande. Den borgerliga kulturen måste ersättas av något annat och nytt. Kulturtidskriften *Fronten* kämpade sida vid sida med *Spektrum* och andra kulturtidskrifter för detta nya. Men vad var det mer exakt?

”Bryt upp, bryt upp! Den nya dagen gryr...”, mände Karin Boye. Men vad skulle den nya dagen bära i sitt sköte? Sven Stolpe var ibland vän, ibland

motståndare i förhållande till de övriga unga som skrev i de nya tidskrifterna, Artur Lundkvist, Karin Boye, Harry Martinson, Eyvind Johnson, Gunnar Ekelöf. De såg sig alla som radikala. Men vad var noga definierat radikalism? Stolpe försökte staka ut gränserna i böcker som *Livsdyrkare* (1931) och *Diktens frihet* (1935). I den förra boken gick han till storms mot dem – till en del skribenter i *Spektrum* – som företrädde en ny primitivism och som ville reducera människan till ”ett knippe animala drifter”. Stolpe associerade till en annan och farligare primitivism som var på väg att växa fram på den europeiska kontinenten, särskilt i Tyskland.

I *Diktens frihet* försvarade han den litterära friheten mot angrepp från bland annat kristen puritanism och censurer. Det var i synnerhet den fejd som blossat upp kring Agnes von Krusenstjernas romansvit *Fröknarna von Pahlen* som drev honom till aktion.

Vid det laget var Stolpes position på den kulturella scenen emellertid redan förändrad. Hans stora genombrott som författare kom med romanen *I dödens väntrum* (1930), en av periodens verkliga dundersuccéer som snabbt gick ut i den ena upplagan efter den andra. Det var en sanatorie- och livsåskådningsroman, i någon mån inspirerad av Thomas Manns då mycket aktuella *Bergtagen*. Men Stolpes beröring med lungsoten hade varit intimare än Manns. Han hade insjuknat svårt och vistats nästan ett år 1927–28 på sanatoriet Agra i Schweiz. Där hade han kunnat registrera inte bara febertoppar som tidvis hotat föra över honom till andra sidan, utan också andliga upplevelser av lika omvälvande art. Ett möte med den katolske medpatienten Siegfried Huber blev avgörande. Den starka dragning till den romerska katolicismen som inspirerats av samtalen med Huber blev tydlig i romanen, som för övrigt också hade rum för en dramatisk och en smula vågad kärlekshistoria samt en uppgörelse med de nyhedniska ”livsdyrkarna”.

Åren kring 1930 när Sven Stolpe trädde fram var brytningsår för hela den västerländska kulturen. Högkonjunkturen tog ett abrupt slut genom kraschen på Wall Street 1929. Krisen spred sig till Europa, inte minst till Tyskland, där Adolf Hitler

Svante Nordin

är professor i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet. Hans senaste bok är *Drottningen och filosofen. Mötet mellan Christina och Descartes* (Atlantis 2012).

Sven Stolpe på krigsstigen.

och hans rörelse blev de politiska vinnarna. Samtidigt mullrade det i Fjärran Östern, där Japan gick till angrepp mot Kina. Närmare Sverige tog Stalin itu med en ny revolution i Sovjetunionen där hela landsbygden vändes upp och ned till ackompanjering av en våg av statlig terror. Det borgerliga Europa föreföll dödsdömt.

Stolpes avvisande hållning till kommunism och nazism formerades tidigt. I *Fronten* siade han om den nya våg av barbari som var på väg i Tyskland. Detta innebar emellertid inte att Stolpe var någon självklar försvarare av ett borgerligt Europa. Det fanns en annan radikalism som han lärde sig något om under resor till framför allt Frankrike. Också den hörde tiden till. Nya katolska författare trädde fram, som på ett nytt sätt gjorde upp med det fariseiska, lättköpta och bekväma i konventionell kristendom, författare som krävde offer, engagemang, livsavgörelse, författare som Georges Bernanos, François Mauriac och Paul Claudel. Stolpe blev i många fall deras svenska introduktör och översättare. Hans egna romaner avspeglar en ambition att bli en svensk motsvarighet, en kristen författare som brottades med livsproblemen. Krafterna räckte inte till för att göra Stolpe till en svensk

Mauriac, men själva ansträngningen ger honom en nisch i periodens svenska romankonst. Samtidigt kunde han som essäist göra en insats på bred front. Titlar som *Den kristna falangen* (1934–36), *Själar i brand* (1938) och *I människodjungeln* (1944) avspeglar inriktning och stämningar. Stolpe försvarade sin tro, men också den europeiska och kristna kulturen, det västerländska arvet gentemot "dagens barbariska rasföreställningar och nationalistiska myter". Här fanns en tanke på Europas enhet, en tanke av liknande slag som efter 1945 skulle sporra Europeiska unionens ursprungliga konstruktörer, en Romtanke om man så vill.

Till krisstämningen i dessa verk bidrar Stolpes personliga situation. Det "hektiska" var hos honom inte bara ett fysiskt sjukdomstillstånd utan en livsbelägenhet. Det maniska, anspända, till yterlighet gående följde honom genom livet. Äktenskapet 1931 med Karin von Euler-Chelpin innebar ingen självklar lättnad. Misstankarna mot hustrun för äktenskapligt dubbelspel blev ett konstant inslag i liv och diktning, ständigt återkommande som tema i romanerna. Ändå fanns en religiös gemenskap mellan makarna in i Oxfordrörelsen och katolicismen.

Sven Stolpes religiösa sökande var en kamp mot »

inre demoner. Hans oroliga hjärta drevs av en längtan efter frid. Vid slutet av 1930-talet tog detta sökande en något överraskande vändning.

Läsare av *I dödens väntrum* eller *Den kristna falangen* torde ha väntat Stolpes snara omvändelse till katolska kyrkan. Långt senare skulle han skriva: "Vilken tacksamhetsskuld har jag inte till fransk litteratur och fransk katolicism! Mitt liv började på allvar, först när jag kom in i denna nobla och rena sfär!"

Redan vid mitten av 1930-talet hade Stolpe etablerat sig som den främste svenske kännaren av fransk intellektuell katolicism. Men hans inträde i den romerska kyrkan sköts upp ett årtionde till förmån för något ganska annorlunda, ett totalt engagemang för Oxfordgrupprörelsen. Detta var en religiös väckelse vars sfär knappast ens av anhängarna kunde karaktäriseras som nobel och ren. Anförd av en amerikansk protestant, Frank Buchman, åstadkom rörelsen för moralisk upprustning med sina reklammetoder och spektakulära kampanjer en hel del buller och bång. Det var genom norska författarvänner, främst Ronald Fagen, som Sven Stolpe drogs in. Uppenbarligen fanns det också en sida av hans väsen som tilltalades av Buchmans frenetiska aktivitet, högljudda anspråk, ivriga estradframträdanden och okuvliga optimism.

Oxfordgruppen drog till sig diktare i Sverige liksom i Finland, Danmark och Norge. I Sverige förutom Stolpe bland andra Harry Blomberg och Bertil Malmberg. Stolpe etablerade sig snabbt som Malmbergs särskilde impressario. I sin *Ett författarliv* (1952) har Malmberg berättat om Stolpe på vinande besök med bil framförd i dödsföraktande tempo hos den världsfrånvände poeten i Mariefred:

"Han gjorde en snabbvisit på fem minuter i det låga sjuttonhund-ratalshuset, så bar det av igen. När han var borta, låg en vas med några blommor kullslagen och droppade vemodigt. Det var ingen ovarsamhet som åstadkommit detta, endast blåsten av ett temperament."

För sin del gav Stolpe ett porträtt av Bertil Malmberg i romanen *Midsommarnatten* (1945). Vid det laget hade Malmberg dragit sig ur Oxfordgrupprörelsen. Också Stolpe var på väg ur.

På vägen hade Stolpe satt sitt anseende som författare och intellektuell på spel. Oxfordgruppen föreföll vulgär och absurd i sina pretentioner. En av angriparna var Eyvind Johnson. Stolpe hade från början haft en vänskaplig relation med denne författarkollega. De förenades till en början i ett intresse för Frankrike och fransk litteratur. Men nu kom ett nidporträtt i Johnsons Krilon-serie. Särskilt smärtsamma för Stolpe var de grundlösa beskyllningarna för sympatier med nazismen. I verkligheten var Stolpe en konsekvent bekämpare av nazismen, redan från dess begynnelse. Många av hans inlägg samlades under kriget i volymen *I smältdegeln* (1941). Johnsons doktor Tollius var en karikatyr utan trovärdighet. Inte heller Stolpes fiende och rival Olof Lagercrantz blev övertygad.

Stolpe utsattes ofta för hårda och orättvisa angrepp. Han gengäldade angriparna med ursinnigt hat. I själva verket var hans egna attacker och motattacker lika urskillningslösa som de som riktades mot honom själv. Sambandet förstod han aldrig. Hans egen ilska legitimerade hans motståndares och vice versa.

Samarbetet med Bertil Malmberg blev, så länge det varade, konstruktivt. De arbetade tillsammans kring projektet August Strindberg och hans hustru och kring *Excellensen* som roman, skådespel och filmmanus. När *Excellensen* filmades blev det första gången ett nazistiskt koncentrationsläger skildrades i svensk film. Malmbergs besök i Dachau våren 1936 avspeglades här.

Stolpe hade ett gammalt intresse för filmen. Kanske kan han kallas Sveriges förste filmteoretiker. I tidskrifter som *Filmnyheter* och *Filmjournalen* publicerade han från 1923 och framåt som ung student artiklar där han mitt bland bilderna på sköna skådespelerskor och balda filmhjältar pläderade för filmen som seriös konst. Det var den expressionistiska stumfilmen med dess montage och

andra tekniker som lockade honom. Talfilmen ingav honom däremot till en början skepsis.

Men det blev talfilm han sedan som författare skulle vara med om att tillverka, som manusskrivare eller författare till litterära förlagor. Sveriges främsta filmskådespelare från perioden, Viveca Lindfors, Hasse Ekman, Lars Hanson, Edvin Adolphson och andra spelade med. Filmer som *I dödens väntrum*, *Döbeln*, *Excellensen*, *Sista skottet* blev i flera fall avsevärda framgångar. Det var en period i svensk filmhistoria när filmen sökte legitimitet bland annat genom att knyta ansedda författare till ateljéerna. Vid Stolpes sida arbetade exempelvis gamle studentkamraten Gösta Gustaf-Janson. Gustaf-Janson gav i romanen ... *blev jag dödligt kär* (1952) ett mera roande än smickrande porträtt av filmmakaren Sven Stolpe. Att filminspelningarnas hektiska värld annars skulle passa en man med Stolpes explosiva temperament var en given sak.

Ändå var för en ordens man som Stolpe tidningsmannabanan den mest naturliga. Vid sidan av ett åttiotial böcker torde han ha haft cirka 4 000 artiklar och recensioner på sitt samvete. Årtiondena efter kriget publicerades åtskilliga av dem i *Aftonbladet* och *Stockholms-Tidningen*. Där fanns Stolpes vän och mentor John Landquist. Där fanns tidningsägaren Torsten Kreuger, TK kallad.

Torsten Kreuger hade köpt tidningarna till stor del för att driva personliga kampanjer. Det gällde det så kallade Högbroforsmålet, där han själv ansåg sig utsatt för ett justitiemord. Det gällde Kreugerkraschen 1932 där han ansåg att hans bror Ivar fallit offer för ett vanligt mord. I båda fallen engagerade sig Stolpe ivrigt. Men trots att han uppskattade den svenske presslordens champagnemiddagar och flotta gester stöttes han bort av den korrupta atmosfär som omgav denne. När tidningarna avyttrades lika plötsligt som de förvärvades blev han personligt drabbad. Skådespelet *Klara*, som 1962 under viss uppståndelse uppfördes på Intima teatern på Odenplan, blev ett litterärt resultat.

Vid denna tid hade Sven Stolpe åtminstone i religiöst avseende funnit sin hamn. I mars 1947 upptogs han i Paris i den katolska kyrkan. En ny period av litterär kreativitet i katolicismens tecken följde. Den tidigare *Världen utan nåd* (1941) följdes av romaner som *Lätt, snabb och öm* (1947) och *Sakrament* (1948), vilka båda upptogs nådigt av kritiken och betraktades som en förnyelse i författarens produktion.

Ett hårt slag drabbade emellertid Stolpe 1949 när Erik Hjalmar

Linder gav ut sin *Fyra decennier av 1900-talet* som del 8 av Schück-Warburg Illustrerad svensk litteraturhistoria. Även om Linders omdömen inte var odelat negativa stod det klart att han inte betraktade Stolpe som någon särskilt tungviktig författare eller gav honom någon självklar hemmahörighet på den svenska parnassen. Från en kristen kritiker som Linder hade Stolpe väntat något bättre. Nu funderade han på att helt ge upp det skönlitterära författarskapet.

I början av 1950-talet var Sven Stolpe på jakt efter en ny levnadsbana och nya inkomstkällor. Livsstilen inkluderade representativa herrgårdar, fina antika möbler, en påkostad boksamling, ett gott bord. Familjen, hustru och tre barn ställde sina krav. En snabbskrivare och flitig föreläsare som Stolpe kunde alltid skaffa sig extrainkomster. Men det gällde att hitta en basinkomst sedan kontraktet med *Aftonbladet* löpte ut. Stolpe skulle inte ha varit den han var om inte hans nya val av levnadsbana blev anledning till buller, bång och skandal. Han beslöt sig för att disputerat på en avhandling om drottning Kristina. Sedan kunde han beroende av betyg och utfall bli avlönad docent och slå in på den akademiska banan eller söka ett lektorat vid ett högre allmänt läroverk, det var planen.

”
Stolpe utsattes
ofta för hårda och
orättvisa angrepp.
Han gengäldade
angriparna med
ursinnigt hat.

I själva verket hade Stolpe redan tidigare varit på väg mot att bli doktor i litteraturhistoria. På Stockholms högskola hade han 1929 blivit fil lic för Martin Lamm på en avhandling om Bernhard Elis Malmström. Den gången hade han emellertid avbrutit forskarstudierna för tidningsmannabanan. Victor Svanberg, som varit Lamms docent, var numera professor i Uppsala. Det var honom Stolpe nu kontaktade beträffande sina planer på disputation. Avhandlingen, *Från stoicism till mystik. Studier i drottning Kristinas maximer*, fanns redan mer eller mindre färdig. Ämnesrepresentanterna, Svanberg och Gunnar Tideström, var beredda att ge avhandlingen högt betyg. Men det fanns snubbelstenar på vägen.

En sådan var fakultetsopponenten, Lars Gustafsson. Gustafsson har nyligen givit sin version av evenemanget i *Sven Stolpe, drottning Kristina och Uppsala* (Avdelningen för litteratursociologi vid Uppsala universitet). Det har blivit en alldeles utmärkt liten skrift som ger besked om det mesta beträffande den beryktade disputationen. Undantaget är kanske en sak som man gärna skulle ha velat veta mera om, nämligen hur Gustafsson själv upplevde det hela. Men bortsett från denna självbiografiska förtegenhet eller blygsamhet får läsaren en god dokumentation av evenemanget.

Själva disputationen i maj 1959 blev, som *Aftonbladet* uttryckte det på en löpsedel, ett "jätteuppbåd" med cirka 1 200 åhörare i universitets aula, delvis tillresta från landsorten i abbonerade bussar. Det hela togs upp för radio och rapporterades i alla större tidningar. Respondenten bar jackett i stället för den annars obligatoriska frack- en, något som i Uppsalamiljön ansågs graverande och tydande på ett frivolt sinnelag. Själva den över fem timmar långa disputationsak- ten blev en retorisk seger för avhandlingsförfattaren, starkt genom en färdknäpp med förmodligen harmlösa ingredienser som serverades av tredjeopponenten Germund Michanek. Publiken var på Stol- pes sida. Men Gustafsson framförde en i sak ettrig opposition. Ock- så han hade sympatisörer och påhejare bland åhörarna. Historiker- na, anförda av Sten Carlsson, hörde dit. Likaså den stridbare filoso- fiprofessorn Ingemar Hedenius. Och inte minst några yngre littera- turhistoriker som Lars Lönnroth och Sven Delblanc, vilka hyste en naturlig motvilja mot att ämnesföreträdarna öppnade en gräddfil mot den akademiska karriären för outsidersen Stolpe.

Motståndet koncentrerades senare under diskussionerna kring betygssättningen. De livliga meningsmotsättningarna inom sek- tionen resulterade till slut i ett AB utan den docentkompetens som skulle ha varit förutsättningen för Stolpes universitetsanställning.

I den livliga pressdiskussionen hävdade motståndarna att Stol- pes avhandling var en skandal. Anhängarna såg å sin sida intriger- na och det relativt låga betyget som en skandal. Svanberg menade att avhandlingsförfattaren genom sin analys av Kristinas intellek- tuella utveckling utfört en vetenskaplig bragd. Visserligen framför- de opponenter och andra många vägande invändningar. Ändå före- faller mig Svanbergs omdöme fullt rimligt. Jämför man Stolpes ana- lys med exempelvis Curt Weibulls tidigare Kristinaböcker står det klart i hur hög grad Stolpe kunnat ersätta fria konstruktioner med ett sorgfälligt studium av de faktiska dokumenten. Han har på många sätt behandlat hela problematiken med ett betydligt större mått av psykologisk realism än tidigare forskare.

Disputationen blev en halv motgång. Docenturen uteblev. Stolpe kom istället att bli karismatisk läroverkslektor i Mjöl- by. Men han var ändå på sätt och vis lanserad på den lärda ba- nan. Den stora biografen över drottning Kristina följde. Senare kom en lika omfattande levnadsteckning över den heliga Birgitta. Båda böckerna blev publikframgångar. Romanförfattaren och kulturde- battören trädde nu i någon mån tillbaka för den didaktiske Sven Stol- pe. Ett sista stort projekt blev hans Svenska folkets litteraturhisto- ria. Den gavs ut i åtta delar mellan 1972 och 1984.

Mest kontrovers väckte den del som handlade om August Strind- berg. Strindberg beskylldes för "primitiv människosyn" och ansågs sysselsättas med "ovärdiga motivkretsar". Stolpe ville riva ned ho-

nom från sockeln, nationalmonumentet skulle granskas skonings- löst. Det ramaskri som upphöjdes i Kultur-Sverige roade honom.

Ändå kan man undra. I verkligheten var ju Sven Stolpe själv myck- et meralik Strindberg än exempelvis Heidenstam eller Selma Lager- löf som han beundrade. Det högljudda, orimliga, sanslösa, hatfyll- da, långsinta har han gemensamt med Strindberg. Men också det orädda, respektlösa, ickekonformistiska, oförsämda. Dessutom

det ångestfyllda, skuldmedvetna, frälsnings- sökande. På Sverige, "smörgåsbordslandet", "epigonlandet", såg båda med en blandning av ringaktning och total kärlek. Det är inte un- derligt att Stolpe skrivit mera om Strindberg

än om någon annan skönlitte- rrär författare. Han kan inte ha undgått att själv känna sig träf- fad av den karikatyr han ritade upp av nationaldiktaren.

Stolpes senare år blev fram- gångsrika i flera avseenden. Han gick över från Bonniers till nybildade Askild & Kärne- kull, som lyckades sälja hans böcker i häpnadsväckande upplagor. Där kom *Svenska fol- kets litteraturhistoria*. Där kom också *Låt mig berätta* (1970), en samling glada minnen och

halsbrytande anekdoter som visade författaren för publiken från en helt ny sida, som rakontör och spelevink. Det var en ny genre, inte bara för Stolpe själv, mittemellan muntligt och skriftligt.

Den sidan av Stolpe blev också grunden för hans sena karriär som tv-personlighet. Det nya mediet gav rum för det bitska, men också för det berättande och det didaktiska. Estradören fick ett nytt forum.

Vid det laget gled Stolpe allt längre bort från mittpunkten i Sveriges alltmer vänsterradikala kulturdebatt. I motsats till så många andra svenska kulturpersonligheter hade han var- ken trott på Hitler eller Stalin. Nu anslöt han sig inte heller till Mao, Castro eller Ho Chi Minh. Istället trodde han på jungfru Maria, nå- got som i det nya kulturklimatet var betydligt mera provocerande. Många ansåg att Sven Stolpe helt enkelt inte var riktigt klok.

Svensk kulturdebatt är konformisternas arena. Men Sverige har alltid också haft obändiga nejsägare och avvikare som ofta tillvunnit sig en paradoxal popularitet. I det förflutna var August Strindbergen sådan figur. I Stolpes generation kan man vid sidan av honom själv nämna exempelvis Vilhelm Moberg eller Ingmar Bergman. I likhet med en del andra motvallsfigurer var han exotisk i folkhemmet del- vis därför att han var orienterad mot Europa. Som introduktör av tysk och fransk litteratur gjorde han sin stora insats som kritiker. Som Sveriges mest kände romerske katolik representerade han nå- got oroväckande i ett land som fortfarande präglades av traditionen från enhetskyrkan. När den nya ortodoxin, folkhemmets, bröt ige- nom var han kättare där också.

Sven Stolpe blev kanske inte någon svensk Bernanos eller Mau- riac. Men han öppnade portar till den värld där de fanns. Och, som han gärna betonade, det var en värld som inte bara rymde ett antal av Europas främsta kulturländer, Frankrike, Italien, Spanien, Irland, Polen, stora delar av Tyskland, utan också Sveriges eget katolska för- flutna. Om han ansträngde sig för att göra den heliga Birgitta till en levande kvinnogestalt var det bland annat därför. Att den svenska identiteten ville han ge en ny definition. Svenskheten började inte med Olaus Petri och Gustav Vasa, inskräpte Stolpe. Många höll med honom, åtminstone om man vågar döma efter de sensationella upp- lagorna för hans Birgittabok.

Den folkkäre och folkförargande provokatören Sven Stolpe gick ur tiden 1996, över nittio år gammal. ✎

Svensk kulturdebatt är konformisternas arena. Men Sverige har alltid också haft obändiga nejsägare och avvikare som ofta tillvunnit sig en paradoxal popularitet.

MUSIKHISTORIA

Från dekadent till dissident

Alexandr Galitj kallades "Sovjetunionens Bob Dylan" och var därtill en framstående dramatiker. Efter sin kritik av den sovjetiska regimen kom han att leva i exil i Europa, skriver **Maxim Grigoriev**.

I BÖRJAN AV den rysk-norska kortfilmen *När jag vender tilbake* från 1976 finns en gripande scen. En omiskännligt sovjetisk herre framträder med gitarr på en sommarscen någonstans i Larvik. Efter en famlande introduktion av Erik Bye säger mannen att han ska sjunga en sång som heter "När jag återvänder".

"Jag tror nämligen att jag en dag kommer att ta mig hem", förklarar han på ryska och framför en melodramatisk klagosång om februarisnö, lökkupoler och kyrkorökelse.

Publiken begriper naturligtvis ingenting av den ryska texten, men står artigt kvar och lyssnar. Norska flaggor vajar i sommarvinden och barn snurrar skrattande på karusellerna. Föräldrar äter varmkorv. I bakgrunden defilerar en liten paradorkester. Avståndet mellan mannen och publiken verkar vara minst lika stort som avståndet mellan honom och hans hemland.

TRUBADUREN I DEN norska folkparken heter Alexandr Galitj (1918–1977). På 1950-talet var han en framstående sovjetisk dramatiker och manusförfattare – en kommunistisk *bonvivant* som omgav sig med vackra damer och levde ett utsöndrande *dolce vita* på Moskvas flotta restauranger. Hans film *Trogna vänner* sågs av 31 miljoner och han fick diplom av KGB för sin skildring av säkerhetstjänsten i filmen *Statsboven*.

I amerikanska medier beskrevs Galitj på 1970-talet som "Sovjetunionens Bob Dylan". Hans sånger blev något av ett soundtrack för dissidentrörelsen, och 00-åren med Putin har gjort hans satiriska skildringar av livet i Sovjet aktuella på nytt. Någon heltäckande biografi över denne märklige man, som gick hela vägen från att besjunga den sovjetiska regimen till att bli en av dess fränaste kritiker, har hittills saknats. Men i år, trettiofem år efter hans död, ger det ansedda ryska förlaget NLO äntligen ut en ge-

digen sådan: *Alexandr Galitj – en fullständig biografi* av Michail Aronov.

GALITJ FÖDS som Ginsburg i en judisk familj och gör exemplarisk karriär. Han studerar på Litteraturinstitutet i Moskva och blir samtidigt en av Stanislavskijs sista elever. Under kriget turnerar han med en teatergrupp och arbetar sedan på ett antal dramer och filmer. På 1950-talet är han en del av kultureliten – "välklädda sovjetiska dandys" – och fraterniserar på sådana okommunistiska etablissemang som kapplöpningsbanor.

1956 fördömer Chrusjtjov, på den berömda tjugonde partikongressen, personkulten kring Stalin och väcker därmed hoppet om en modern Sovjetstat hos intelligentsian. Denna period, som pågår till mitten av 1960-talet, får namnet "tövädret", efter en långnovell av Ilja Ehrenburg från 1954.

Samma år blir en av Galitjs pjäser, *Matrosskaja Tisjina*, förbjuden. Stycket framstår idag som harmlöst – Galitj själv skulle senare kalla det "naivpatriotiskt". Handlingen tilldrar sig under krigsåren och följer en äldre judisk man och hans son: Mannen blir avrättad av nazisterna, sonen tar värvning i armén. Förbudet blir det första steget på Galitjs väg bort från regimen, men han förblir ändå en framgångsrik dramatiker.

GALITJS FÖRSTA SÅNG – om en trafikpolis – låter idag förbluffande oskyldig, men togs emot som vågad och normbrytande, eftersom den handlade om en statstjänsteman. Men Aronovs biografi bjuder inte på någon enkel förklaring till varför just playboyen Galitj, till synes utan att själv vilja det, snabbt förvandlas till protestsångare *par excellence*. Den institutionaliserade antisemitismen, regimen ständiga förbrytelser och den allseendes närvarande censuren är förstås fullgoda anledningar – men för att offra en framgångsrik karriär för dissidentska-

Kurtiserandets konst

62 Anna Brodow-Inzaina har sett en Vermeer-utställning i Rom.

Wolfe skärskådar de radikala eliterna

64 Erik W Larsson om den romanaktuelle Tom Wolfe. **Kasta tärningen!**

65 Patrik Strömer menar att sällskapsspel är kultur.

Krönika

66 Nick Cohen om läget för den brittiska pressen.

Notiser

67 Byggnadsvård, konstbubbla och Baudelaire.

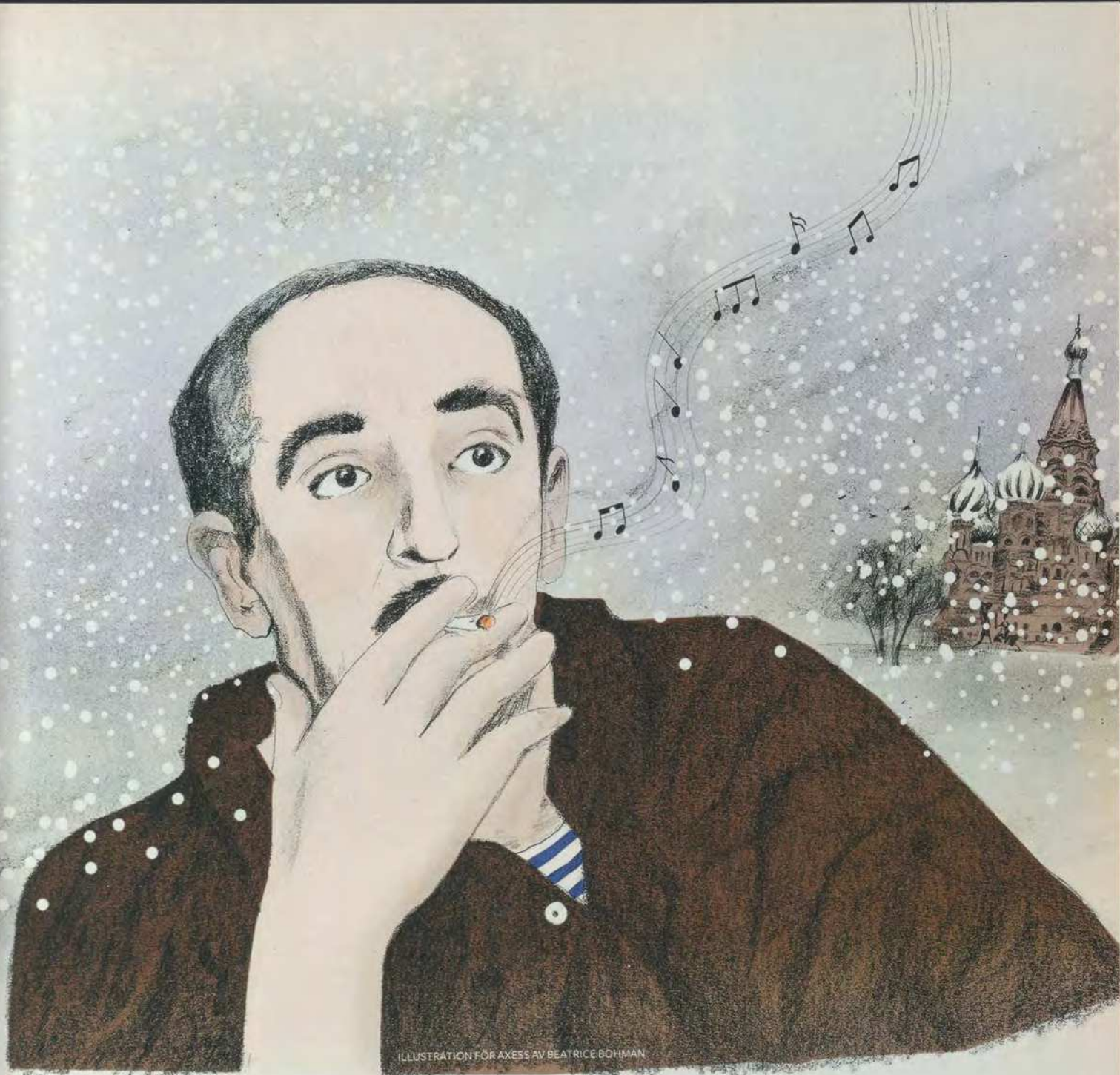

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV BEATRICE BÖHMAN

pets romantiskt ranka tillvaro krävs antingen ett stort mod eller ett stort ego. Kanske hade Galitj båda.

Han verkade huvudsakligen i två genrer: satir och elegi. Å ena sidan skurrigt förlöjligande av partifunktionärer och det offentliga livets hyckleri, å andra sidan en pulserande uppgivenhet över ett förlorat liv, ett slags förbittrad melankoli. Vad de båda har gemensamt är känslor av skuld och maktlöshet inför de smärtsamt övertydliga orättvisorna.

I SLUTET AV 1960-talet framträder Galitj privat, på fester och hemma hos vänner. Ibland arrangeras mindre konserter som aldrig annonseras tidigare än några timmar i förväg, för att undvika angivare och agenter. Bland

annat håller han en liten konsert med Jacques Brel och Bulat Okudzjava hemma hos poeten Jevtusjenko – med Jevtusjenko som den ende i publiken.

1968 blir han inbjuden till en bardpoesifestival i Sibirien. På flygplatsen i Novosibirsk möts han av arrangörerna som håller upp plakat med texten: "Poeter! Sibirien väntar." Festivalen blir hans enda regelrätta offentliga framträdande i Sovjetunionen. Han sveper ett glas vodka och framför sina mest kontroversiella sånger. Publiken reagerar med stående ovationer. Vissa menar att Galitj gick så långt att han låtsades skjuta med gitarren mot partihönsen på de främre raderna.

"Jag närmade mig trots allt de femtio", förklarade Galitj senare. "Jag hade varit en

framgångsrik manusförfattare, en framgångsrik dramatiker, en framgångsrik sovjetisk lismare. Jag insåg att jag inte orkade mer. Att jag måste tala ut, säga som det var."

Han umgås nu i dissidentkretsarna kring människorättskämpen Andrej Sacharov, som senare skulle få Nobels fredspris, och så fort högsta ort ger klartecken inleds en veritabel häxjakt på den före detta KGB-pristagaren. Styrkan i maktens plötsliga reaktion verkar ta Galitj på sängen. Han utsluts snabbt från de två förbunden, smutskastas i den officiella pressen och KGB antyder att han borde lämna landet.

KANSKE TRODDE GALITJ verkligen att tövädret och hans ställning som populär dramatiker skulle ge honom ett visst svängrum, »

men sovjetiska stridsvagnar på gatorna i Tjeckoslovakien grusar intelligentians sista förhoppningar. Tövädret är över. Galitj får inte längre verka inom sitt yrke. För att försörja familjen säljer han delar av sin boksamling och sina möbler.

Men istället för att göra avbön låter sig Galitj döpas av en ryskortodox präst. Han är nu förföljd av en svart bil vart han än går och hans telefon är avlyssnad. Blotta innehavet av hans musik kan ge fängelsestraff. Han tillbringar veckor på sjukhus efter år av hårt festande och hjärtproblem.

1973 blir Galitj, tack vare norrmannen Victor Sparres engagemang, inbjuden till Norge för att föreläsa om Stanislavskij. Han avböjer först, men året därpå ger han upp och går i exil. Med Arne Bendiksen hjälper han ut en skiva, som innehåller den tragiskt antiprofetiska spåret "När jag återvänder".

SÅ KOMMER DET SIG att denne playboy och rebell 1976 står i en norsk folkpark och sjunger om hemlängtan.

Galitjs stora hopp om att ta sig hem bli emellertid aldrig verklighet. Han finner sig tillrätta på den USA-finansierade radiokanalen Radio Free Europe/Radio Liberty, där han fortsätter sin antisovjetiska kampanj. Efter en för den gamle förföraren typisk kärleksskandal på jobbet blir han förflyttad till Paris.

I november 1977 beställer han så en stereoonläggning från Italien – bättre pris där än i Frankrike – och den 15 december bestämmer han sig för att installera den. Hans fru går iväg för att handla. När hon kommer tillbaka, hittar hon maken på golvet med en antennkabel i handen. Antagligen har Galitj när han försöker installera stereon gjort ett märkligt, ja, bisarrt misstag: han råkar stoppa in antennkabeln i eluttaget, samtidigt som han tar tag i ett element. Cirkeln sluts och Galitj dör.

OLYCKAN FÖRANLEDER en mängd spekulationer och Aronov själv verkar luta åt misstanken om mord. Han anför ett stort antal exempel på politiska beställningsmord utförda av KGB under samma period – en övertygande och lätt härresande läsning i egen rätt.

Med tanke på vilken furiös kritiker Galitj hade utvecklats till och hur stor uppmärksamhet han fick även i exilen är denna konspirationsteori kanhända inte helt gripen ur luften: först en sovjetisk lakej, sedan en nagel i ögat på regimen, nu begravd på en ryskortodox kyrkogård utanför Paris. Sanningen om vad som egentligen hände får vi nog inte veta förrän KGB-arkivet öppnas, om det nu någonsin sker. ✱

KONSTHISTORIA

Kurtiserandets konst

På en utställning i Rom visas just nu ett stort antal målningar av Vermeer och hans samtida kolleger. Det som särskiljer Vermeer från de övriga är koncentrationen och den stillsamma rymden runt de avbildade gestalterna, skriver

Anna Brodow-Inzaina.

EN MAN HAR SATT SIG vid ett bord intill ett fönster för att skriva ett brev. Det är en ung man, han är elegant klädd med svart sammetrock, ett par korta vida byxor och lindade ben som framhäver vaderna ovanför de rosettprydda svarta skorna. Modet för män vid denna tid – sextonhundratalets mitt – var feminiserat med mycket rysch, rosetter och puffärmar. Håret bars långt och utsläppt över axlarna. Den svarta hatten som fullkomnar den propera klädseln är hängd lite nonchalant över stolen.

Mannens uppkavlade ärmar över den vita blusen ger intryck av handlingskraft, men han har knappt hunnit sätta sig tillrätta på stolen och den tjocka orientaliska mattan som täcker bordet veckar sig och är ett opraktiskt underlag. Brådskan vittnar om

brevets viktiga ärende. Det är nämligen ett kärleksbrev.

Det intressanta med Gabriël Metsus *Man som skriver ett brev*, som ingår i utställningen *Vermeer. Guldåldern i holländsk konst* på Scuderie del Quirinale i Rom (visas till och med den 20 januari 2013) är att den har en pendang. I den andra målningen, som gjordes samtidigt (1664–66) ser vi en kvinna som läser ett brev, detsamma som mannen nyss har skickat till henne. Ljuset i *Kvinna som läser ett brev* är ett nyktert ofärgat morgonljus medan väggen bakom brevskrivaren färgas varmt gul av eftermiddagens sneda strålar. Kommunikationen mellan de båda personerna i brevform är alltså uttryckt som två händelser i successiv följd, som scener i en film.

Gabriël Metsu, *Kvinna som läser ett brev*.

KVINNAN som är föremålet för mannens uppvaktning sitter på en stol nära ett fönster. Hon håller brevet mot ljuset vänt bort från kammarjungfrun som har kommit med posten. I jungfruns hand finns det uppsprättade kuvertet där konstnären påpassligt har satt sin signatur. Medan husets unga fröken läser brevet med ett nöjt leende på läpparna drar jungfrun bort förhänget till en målning som hänger på väggen. Motivet visar fartyg på ett stormande hav. Det ger en varning till betraktaren att känslor kan röra upp och bli våldsamma och destruktiva om inte kurtiserandet går rätt till.

I förgrunden ser vi även en fingerborg på golvet. Den ligger inte där av en slump utan hänvisar till kvinnans fram-

Gabriël Metsu, *Man som skriver ett brev*.

tida ställning som husfru. Fingerborgen hade en symbolisk innebörd om den gavs som gåva i samband med uppvaktning.

Gabriël Metsu har i denna diptyk skildrat en känslomässig beröring mellan två själar i form av ett brev, och han har gjort det så skickligt att betraktaren direkt förstår allvaret i situationen utan att han har behövt ta till löjeväckande teatrala gester. Utmärkande för den protestantiska holländska konsten är just balansen mellan utlevelse och kontroll, till skillnad från den italienska konsten vid samma tid som var full av religiös extas.

Idén till att göra en diptyk av motivet hade Metsu fått ifrån Gerard ter Borch, som på 1650-talet gjorde ett flertal målningar av brevskrivare. Sedan spred sig motivet snabbt bland andra holländska konstnärer.

ETT ANNAT MOTIV förknippat med kärlek och kurtis är musicerande. Så fort musik kom-

mer in i bilden genom instrument som lutor, cello, flöjter och klavikord förstår vi att vibrerande känsloträngar har slagits an. Händernas gester är fortfarande behärsade och kommunikationen är ordlös genom blickar och förstulna ögonkast. Vin hålls upp i glaset, men den dygdiga kvinnan tyglar mannens närmanden så att inte spelet går överstyr.

Musikens koppling till själers harmoni är så vedertagen att det räcker med en musicerande kvinnas blick ut genom fönstret för att vi skall förstå att hon väntar sällskap. Påpassligt har hon, som i Johannes Vermeers *Lutspelerska*, lagt fram några sänghäften på bordet och under bordsduken skym-

tar en cello. Mannen som hon stämmer sin luta för är inte vilken man som helst: Europakartan på väggen antyder att det är en sjöfarare som har rest långt.

DEN HOLLÄNDSKA KONSTEN under 1600-talets andra hälft uttryckte känslor, moraliska värderingar och relationer mellan män, kvinnor, vuxna och barn ur en välmående borgerlig samhällsklass.

Lika noggrant som etiketten följdes i brevskrivandets konst genom anlitan- de av populära handböcker som *Le secrétaire à la mode* av Jean Puget de La Serre, synlig på bordet i Gerard ter Borchs *Kvinnan som sigillmärker ett brev*, lika otvungen tycks relationen mellan mor och barn vara i Pieter de Hoochs intima familjescen *Sovrummet*.

En kvinna bäddar en säng och ett barn i koltåldern kommer in genom dörren. Barnet har varit ute och lekt i trädgården som skymtar genom den öppna dörren till sovrummet. Det ljusa håret i motljus står som en gloria runt huvudet och kinderna är rosiga. Med en hand på låset tycks barnet inte vilja avbryta sin lek. Det är den bekräftande kommunikationen med mamman genom dörröppningen som är bildens budskap och handling.

UTSTÄLLNINGEN har den något felaktiga titeln Vermeer. I själva verket är bara 8 målningar av 57 av Vermeer, de övriga är utförda

av konstnärer samtida med honom. Men några av Vermeers verk är enastående och motiverar i sig en resa till Rom: *Den lilla gatan* och *Flickan med den röda hatten*. Annars demonstrerar utställningen snarast att Vermeer hade stark konkurrens. Han var ingalunda ensam om det bildprogram och de estetiska ideal som vi förknippar med hans konstnärskap,

de utvecklades i en grupp av konstnärer företrädesvis verksamma i Delft, Haarlem och Amsterdam.

Det som särskiljer Vermeer från de övriga är koncentrationen och den stilla rymden runt huvudpersonen i bilden. Vilhelm Hammershøi, den danska 1800-talsmålaren, inspirerades av Vermeer till sina interiörer och kvinnoporträtt. Det var också på 1800-talet som Vermeer återupptäcktes för att på senare tid ha kommit att räknas som en av den holländska guldålderns främsta konstnärer. ✧

Johannes Vermeer, *Flickan med den röda hatten*.

FOTO: SCUDERIE DEL QUIRINALE

FOTO: SCUDERIE DEL QUIRINALE

Wolfe skärskådar de radikala eliterna

Tom Wolfe är aktuell med en ny roman, där han liksom i de tidigare uppehåller sig vid skiktningarna i det amerikanska samhället, skriver **Erik W Larsson**.

EN MYCKET OTIDSENLIG, och därför numera sällan ställd, fråga är: Finns det någon skillnad mellan manliga och kvinnliga författare? I en roman av Kingsley Amis klagar en kvinnlig romanfigur över hur manliga författare, snarare än att ägna tid åt personers känslor och inre processer, "bara går runt och lägger märke till saker". Om detta verkligen är ett manligt drag så är amerikanen Tom Wolfe den slutgiltiga manliga romanförfattaren. Wolfe nöjer sig nämligen inte bara med att lägga märke till saker – han lägger märke till saker som det inte är tänkt att vi ska lägga märke till.

WOLFE Började sin karriär på 1960-talet som en av innovatorerna bakom den så kallade *new journalism*, ett slags korsning mellan journalistik och konstnärlig prosa. Det kanske mest kända exemplet på denna nya journalistik är Wolfes skildring av ett möte mellan de svarta pantrarna och dirigenten och *West Side Story*-kompositören Leonard Bernstein, publicerad i essäsamlingen *Radical Chic & Mau-Mauing the Flak Catchers* från 1970. Essän är den första i en serie reportage och böcker i vilka Wolfe utforskar sitt favoritämne: social status. Det är i synnerhet den övre överklassens ständiga strävan att särskilja sig från den bredare *bourgeoisien* som sätts i fokus i *Radical Chic*. I takt med att Martin Luther King och hans följe hade blivit alltmer accepterade av den amerikanska medelklassen så upphörde de med att vara intressanta för 1960-talets kulturella avantgarde.

Bernstein och hans fashionabla vänner behövde en ny talisman – något som skulle hjälpa dem att markera sitt avstånd från "Herr och Fru Förmögen Tandläkare" från förorten. De fann vad de sökte hos de svarta pantrarna; med sina vildvuxna afron, skinnjackor och benhårt maskulina attityd utgjorde de ett spännande alternativ till de dödtrista "medborgarrättsnegrerna i grå kostymertre storlekar för stora". Wolfes beskrivning av "festen hemma hos Lenny", där aningslösa filmstjärnor och medietyper fra-

terniserade med hårdföra kriminella, var ett mästerverk av såväl komisk slagkraft som sociologisk skärpa.

Bernstein svarade med en förfärad insändare i *New York Times*, och kultureliten, med Marlon Brando i spetsen, fortsatte envist med att donera pengar till pantrarna. Det var först i mitten av 1970-talet, efter flera dödsskjutningar och anklagelser om droghandel och utpressning, som Hollywood till slut övergav pantrarna och gick vidare till nya statusprojekt.

TOM WOLFES mest framgångsrika roman är utan tvekan *Fåfångans fyrverkeri*, publicerad 1987. Boken utspelar sig i New York och handlar om den framgångsrike börsmäklaren Sherman McCoy, som en natt råkar köra på en fattig svart yngling med sin bil. Innan han vet ordet av befinner sig McCoy i en virvelvind av folklig vrede, när populistiska politiker, cyniska journalister och en demagogisk pastor utnyttjar händelsen för sin egen vinnings skull.

Wolfes bok var inte bara skarp och underhållande; den var också ett förebud om vad som komma skulle. Blott ett par månader efter att boken kommit ut anklagades sex vita män för att ha våldtagit en fattig, svart tonår flicka vid namn Tawana Brawley. Fallet visade sig snart vara en bluff, men under några veckor kunde Tom Wolfe se sin roman dramatiserad på New Yorks gator och torg, med den finurlige Al Sharpton i rollen som den demagogiske pastorn. Flertalet uppmärksammade rättsfall av liknande karaktär, med den allmänna opinionen delad enligt svart-vita linjer, fortsatte att dyka upp även under 1990-talet. Den pågående mediala och politiska cirkusen omkring den bortkomne George Zimmerman, anklagad för att ha mördat en svart tonåring i Florida, kan i detta sammanhang också ses som ett exempel på verkligheten som imiterar dikten.

I Takt med att hans egna barn närmade sig collegeåldern började Wolfe alltmer intressera sig för det sociala livet vid landets hög-

Tom Wolfe.

relärosäten. Hans kanske mest ambitiösa roman, *I Am Charlotte Simmons* från 2004, var resultatet av flera års idogt research-arbete vid ett stort antal amerikanska universitet. I synnerhet det prestigefyllda Duke University i North Carolina, en institution känd för sitt arbete inom genusstudier och feministisk teori, fick tjäna som inspiration för Wolfe. Iklädd sin karakteristiska vita kostym smög den sjuttioårige Wolfe omkring på allehanda fyllefester och förde noggranna anteckningar, som senare utgjorde grunden till hans roman.

Wolfe's slutsats var att studenterna vid Duke, snarare än att förkasta gamla normer om heterosexuell, monogam parbildning, hade regrederat till ett tidigare, premodernt utvecklingsstadium, i vilket en liten grupp dominant hanner (i detta fall skolans idrottsstjärnor) rädde över flockens samtliga honor. Den hjärtskärande historien om hur den oskuldsfulla förstaårsstudenten Charlotte Simmons slukas upp av denna unkna värld skrämde slag på tonårsföräldrar över hela USA. Kritikerna var dock inte imponerade; precis som med *Radical Chic* anklagades Wolfe för att ha överdrivit verkligheten för att skapa dramatisk effekt.

Sex år efter att boken släppts hamnade Duke University åter i nyheterflödet. Skälet var en "avhandling" skriven av Duke-studenten Karen Owen, i vilken hon i detalj beskrev sina sexuella förehavanden med tretton medlemmar av universitetets ökända lacrosse-lag. Berättelsen om Karen Owen och hennes tretton välutrustade "alfa-hannar" var inte bara fängslande läsning i sig själv, utan blev också ett slags upprättelse för Wolfe.

NU ÄRTOM WOLFE TILLBAKA med romanen *Back to Blood*, förlagd till Miami, en samtida brännpunkt av etnisk mångfald. Boken kan ses som ett femhundra sidors hån mot amerikanernas bild av sitt land som en smältdegel, i vilken alla möjliga folkslag smälter samman till en starkare enhet. Wolfe's Miami liknar inte så mycket en smältdegel som en sallad, i vilken tomaterna hatar gurkan, gurkan hatar oliverna, oliverna hatar krutongerna och alla hatar fetaosten. Wolfe är särskilt uppmärksam på interna stridigheter bland latinamerikaner, en grupp som i media ofta behandlas som en politisk och kulturell monolit. I en karakteristiskt snörig recension i *The New Yorker* anklagas Wolfe för att överdriva de etniska spänningarna i staden för att skapa en mer spännande bakgrund till sin berättelse. Wolfe kontrar som vanligt med att beskylla kultureliten för att sakna kontakt med verkligheten och "livet på gatan". Det blir intressant att se vem som får rätt i slutändan. ✱

SPEL

Kasta tärningen!

I Sverige domineras marknaden för sällskapsspel av gamla klassiker eller frågespel. Men sällskapsspel är mer än så och borde bedömas som den seriösa kulturyttring de har potential att vara, menar **Patrik Strömer**.

DECEMBER MÅNAD ÄR HÖJDPUNKTEN för sällskapsspel. Det är då tidningarna publicerar sina speltester och det är under julhelgen som familj och släkt samlas för att spela. Tyvärr lider den svenska spelbranschen av stora brister, vilket skiljer den från andra länder, särskilt från Tyskland.

Den storaspelmässan Spiel äger rum i Essen i oktober varje år och firade 2012 trettioårsjubileum. Inbitna spelare vallfärdar till Ruhrområdet för att prova nya spel, träffa likasinnade eller rentav försöka marknadsföra sina alster. Likheter med Bok & Biblioteksmässan i Göteborg är påtagliga; de större förlagen har gigantiska monter medan den brokiga skaran besökare gör det möjligt även för mindre och hobbybetonade projekt att nå sin publik.

Hur ser det ut i Sverige? Som erfaren sällskapsspelare är det varje år lika svårt att förstå det relativa lättsinne med vilket spelkritiken hanteras av svenska tidningar. Det görs "speltest" och ges betyg: elementär konsumentupplysning, som har större likheter med test av elvispar och täckjackor för barn, än med recensioner av böcker, filmer och teaterföreläsningar. Till och med datorspel förlänas numera en seriös och kunig inramning.

VARFÖR ÄR DET SÅ? Spel är kultur, där kombinationen av kommersialism och möjligheten att uppleva andra världar och se saker ur ett annat perspektiv påminner om romanläsarens eller biobesökarens upplevelser. Till detta kommer tävlingsmomentet: att utforska de strategier som finns, manövrera sig fram mellan motspelarnas drag och möjligen stå som välförtjänt segrare.

Ett spel är en uppsättning regler för interaktion mellan människor. Och utifrån spelets förmåga att skapa intressanta beslutssituationer, överraskningar och ren glädje borde bedömningen ske.

Men fortfarande är nostalgifaktorn så förödande stark att gamla klassiker dominerar i Sverige. Det gäller alltifrån schack och backgammon, via internationella storsäljare som Risk och Monopol till spelen från Algas storhetstid, som Tjuv och Polis eller Nya Bondespelet. Och sällskapsspel har i Sverige kommit att bli närmast likty-

digt med olika typer av fråge- och partyspel, alltså lekar förpackade i en låda.

Kanske har branschen sig själv att skylla. Den skickar sina spel till tidningsredaktionerna och är glada för uppmärksamhet. Någon mer genomtänkt idé om att redaktioner eller läsare skulle kunna bli genuint intresserade verkar inte finnas. Och de flesta som titulerar sig själva som *gamers* är ofta mer intresserade av att utforska nya spel tillsammans med redan inbitna, än att sprida hobbyn i vidare kretsar.

ALLA SOM HAR DÅLIGA MINNEN av att ha blivit bankrutt i Monopol eller krossade i Risk borde få veta att i de flesta nya, genomtänkta spel som släpps på marknaden, så är det spännande in i det sista. Inga fler evighetsomgångar där någon eller några inte längre får vara med.

Skillnaden mellan de spel som dominerar den svenska marknaden och den kategori av sällskapsspel som kallas *German Games* eller *Eurogames*, och som erbjuder en kompakt uppsättning svåra beslut, är påtaglig. Det är mer intellektuellt utmanande att väga för- och nackdelar under sitt drag än att slå en tärning och se vad som händer.

I spelet *Dixit* gäller det att hitta fantasi-fulla och lagom vaga förklaringar till närmast surrealistiska bilder. I *Ticket to Ride* samlar du tågkort för att kunna expandera dina linjer. I *Zooloretto* bygger du en djurpark. Samtliga dessa spel har fått utmärkelsen Spiel des Jahres i Tyskland och är samtidigt så variationsrika och ändå enkla att förstå att familjer kan spela dem, likaväl som kompisgäng eller enbart vuxna. Svensk sällskapsspelkultur borde lyfta sig några snäpp. Det finns en värld att upptäcka. ✱

Press under press

Londonpolisen har anhållit nästan 100 journalister, redaktörer och tidningskontakter (och jag är säker på att fler anhållanden lär följa). Vissa är reportrar som jag känner, anklagade för att ha kringgått mobilföretagens ofta primitiva säkerhetssystem och avlyssnat röstmeddelanden. Något som i stort sett alla funnit vidrigt är att måltavlorna har utgjorts inte bara av kändisar, utan också av en kidnappad flicka och offer för islamistiska terrorangrepp i London. Andra måltavlor för detektiverna har varit poliser och fängelsevakter, som journalisterna uppges ha mutat för att få information.

Trots alla sina påstådda brott är både reportrarna och deras kontakter bifigurer. Skandalen är politiskt explosiv eftersom regeringar ledda av både Labour och de konservativa kom fram till att de inte kunde styra Storbritannien utan stöd av Rupert Murdoch. De fjäskade för honom och hans ledande chefer, som hade det yttersta ansvaret för den gamla tidningsindustrins slappa moral. Utöver tabloidreportrarna och de enkla polismännen har detektiverna därför anhållit Rebekah Brooks, före detta redaktör på Murdochs *The Sun*, och Andy Coulson, som gick från att vara redaktör på en av Murdochs tidningar till att bli David Camerons spinndoktor. Politiker krälade tidigare i stoffet för Brooks och Coulson, bad dem om råd i politiska frågor och bjöd in dem till sina fester. Nu ångrar de sig. Särskilt David Cameron är lika intrasslad i skandalen som journalister och redaktörerna.

VAD BÖR GÖRAS? För en traditionell brittisk vänsteropinion är anhållandet och åtalandet av journalister och redaktörer långtifrån tillräckligt. De vill ha en lagstadgad reglering av den brittiska pressen. Jag finner riskerna för politisk inblandning och styrning skrämmande. Men de förmenta "liberalerna" är oberörda. De har kvar sin tro på den gamla marxistiska idén om falskt medvetande. När de frågar sig varför majoriteten av den brittiska befolkningen inte delar deras stöd för EU, fängelsereformer och en generös invandringspolitik drar de inte slutsatsen att tabloiderna har hjärntvättat väljarkåren.

Det lönar sig inte att påpeka för dem att nätet håller på att undergräva tidningarnas affärsmodell i Storbritannien och resten av den rika världen, och att bara en tredjedel av befolkningen läser dagstidningar. De är uppfyllda av självriktfärdig vrede och ser nu de sin chans. Det verkar som om den parlamentariska utredningen om telefonavlyssningsskandalen kommer att rekommendera den första lagstadgade regleringen av pressen som England har sett sedan 1690-talet.

Det tragiska är att Storbritannien i internets tidsålder håller på att bli ett mindre, inte mer liberalt land. FN har fördömt våra kostsamma och partiska förtalslagar, vilka har gjort det möjligt för bankirer och oligarker att bestraffa londonbaserade utländska journalister, från *Ekstra Bladet*, för att de har gjort reportage i allmänhetens intresse. Nästan varje dag hör vi talas om fall där arbetsgivare eller polisen bestraffar vanliga medborgare för vad de har skrivit på Facebook eller postat på Twitter.

Vi behöver nya och genuint liberala lagar för att handskas med ett 2000-tal där alla kan vara journalister och utgivare. Istället håller Storbritannien på att vridas i auktoritär riktning i sina försök att censurera en förment allsmäktig press som i själva verket är i färd med att dö inför våra ögon. ✨

Översättning: Jim Jakobsson

Nick Cohen är kolumnist, författare och debattör. Hans senaste bok är *You Can't Read This Book* (2012).

I korthet

Värna det vackra! (2)

Jag fick ett mejl från en läsare som berättade att han köpt en lägenhet i ett fint hus byggt 1945. Huset, som är ett av punkthusen som kröner Danviksklippan, ritades av duon Leif Reinius och Sven Backström och utrustades med de välkända perspektivfönstren från Åtvidaberg. Nu hade det dock visat sig att bostadsrättsföreningens styrelse fått för sig att det var dags att byta ut de gamla fönstren som de ansåg tjänat ut. Är av vanvård gör lätt att fönster ger intryck av vara ruttna, men nästan undantagslöst är de lätta att reparera, åtminstone om de är insatta före 1960.

Vid närmare granskning visade det sig att en fönsterfirma offererat nya fönster för en summa som var nästan dubbelt så hög som vad det skulle kosta att reparera de befintliga bågarna samt att ersätta det inre glaset med energiglas. Vad som dock verkligen var upprörande var att på de nya fönstren lämnades endast två års garanti! De gamla fönstren har hållit i 65 år och med en reparation håller de minst lika länge till. Att då byta ut dem mot nya fönster, i aluminium eller av den sekunda virkeskvalitet som är standard idag, är inget annat än kapitalförstörelse. För att inte tala om de kulturvärden som går till spillo! De gamla vridfönstren från Åtvidaberg är dessutom mycket praktiska till sin konstruktion och gör det lätt att vädra utan att behöva tömma fönsterbrädan.

Varför vill då fastighetsägarna byta fönster? En orsak är naturligtvis att aluminiumfönster inte tar underhåll vilket gör dem billiga på lång sikt. Nackdelen med dessa moderna konstruktioner är dock att de är svårare att underhålla och reparera, ty poängen är ju att man ska behöva byta dem igen, vilket naturligtvis främst gynnar återförsäljarna och det på fastighetsägarens bekostnad.

Gamla fönster av hög kvalitet bör man vara rädd om, inte minst för kommande generationers skull. Ge dem modern prestanda genom att montera nytt glas och njut sedan av svunna tiders hantverk. Och håll tummarna, så får även de boende på Danviksklippan njuta detta privilegium. ✨

Gustav Bergström
om byggnadsvård

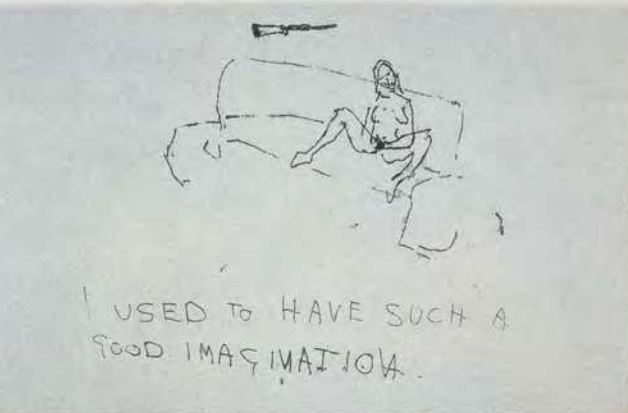
Konstbubblan hotar brista?

I senaste numret av den brittiska tidskriften *Standpoint* tycker sig Jacob Willer se en förändring i samtidskonsten eller kanske snarare i bedömningen av densamma. Kritiska synpunkter på konstnärer som Damien Hirst, Maurizio Cattelan och Anish Kapoor har plötsligt börjat formuleras även i tidningar och tidskrifter som inte ser det som ett självändamål att förhålla sig skeptiska till nya trender i konst- och kulturlivet. Willer citerar ymnigt ur artiklar i *New York Times*, *New Republic*, *Intelligent Life*, *Times* och *Guardian* för att visa hur konstkritikerna har börjar reagera mot de alltmer dubiösa kopplingarna mellan museer, gallerister, konsthandlare och rena investerare.

En intressant iakttagelse är att det under de senaste decennierna har varit vänsterpressen som har ignorerat konstmarknadens tilltagande kommersialisering, medan konservativa tidningar som *Telegraph* – eller i Sverige tidigare *SvD* – har pekat på problemen med att konstmarknaden har invaderats av kapital-

desto bättre är konsten. Att även någonting så högtidligt som estetiskt värde är underordnat marknadens logik, visar ytterst sett på marknadens suveränitet, vilket gör att ett konstverk på en finansmans vägg blir en bekräftelse av hans eller hennes världsbild.

Samtidigt måste formalinhajens estetiska värde bottna i ett annat omdöme än finanshajens. Och det är där som nu händer saker. Den estetiska expertis som utgör den yttersta garanten för att den konst som är högst värderad är korrekt värderad, börjar ifrågasätta det konstnärliga värdet hos den ekonomiskt högst värderade konsten. Anledningen tycks vara att de affärsmässiga inslagen i samtidskonsten

Teckning av Emin.

Teckning av Turner.

förvaltare och finansanalytiker, vilkas kunder inte bara är ute efter en bra investering utan också genom sina konstförvärv vill förlänas en *air* av förfining och kanske till och med godhet.

Willer pekar på det paradoxala förhållandet att den idealistiska uppfattningen om att konsten humaniserar och mildrar det mänskliga sinnet, för att åberopa sir Joshua Reynolds, har mött en massiv kritik i konstvärlden, men att resultatet, trots den ofta nihilistiska ansatsen, har blivit att konsten numera inte anses ha ett gott syfte utan vara i sig själv god. Detta har efter marknadsekonomins definitiva segertåg över världen, kombinerats med föreställningen om att ju högre priset är,

börjar bli alltför påtagliga och vulgära ju mer som konsten har närmat sig modeindustrins logik. När ett verk av Damien Hirst fungerar som en motsvarighet till en 4 000- eller 40 000-kronors handväska, det vill säga som en markör för status, då inser även konstnärerna att de måste börja förlita sig på

traditionella estetiska värden för att överleva mer långsiktigt.

När Damien Hirst häromåret lanserade sig själv som oljemålare, var han anspråklös nog att skriva in sig själv i konsthistorien bredvid Rodin, Blake och Bacon. Och när Tracey Emin nyligen accepterade en professur i teckning vid Royal Academy och i samband med det ställde ut sina teckningar, så skedde det tillsammans med verk av Rodin och Turner.

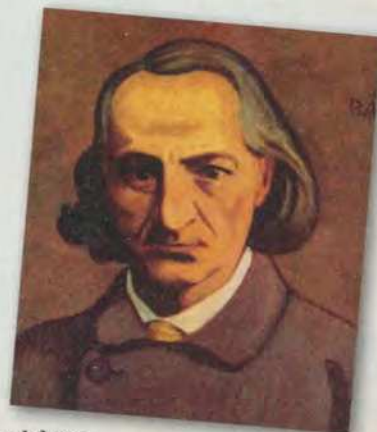
I vilken mån som denna sorts utställningar verkligen lyckas övertyga konstpubliken om att Emin och Hirst är jämbördiga med Rodin och Turner, får historien utvisa.

Johan Lundberg

Det är uppenbart att denna bransch har blivit konstens allvarligaste dödsfiende. Om fotografiet tillåts att på något sätt komplettera konsten, så kommer det snart att ha ersatt eller skadat konsten helt och hållet, på grund av dumheten hos de många som är fotografiets allierade.

Charles Baudelaire om fotografi som "tillflykten för misslyckade målare med alltför lite talang", 1860.

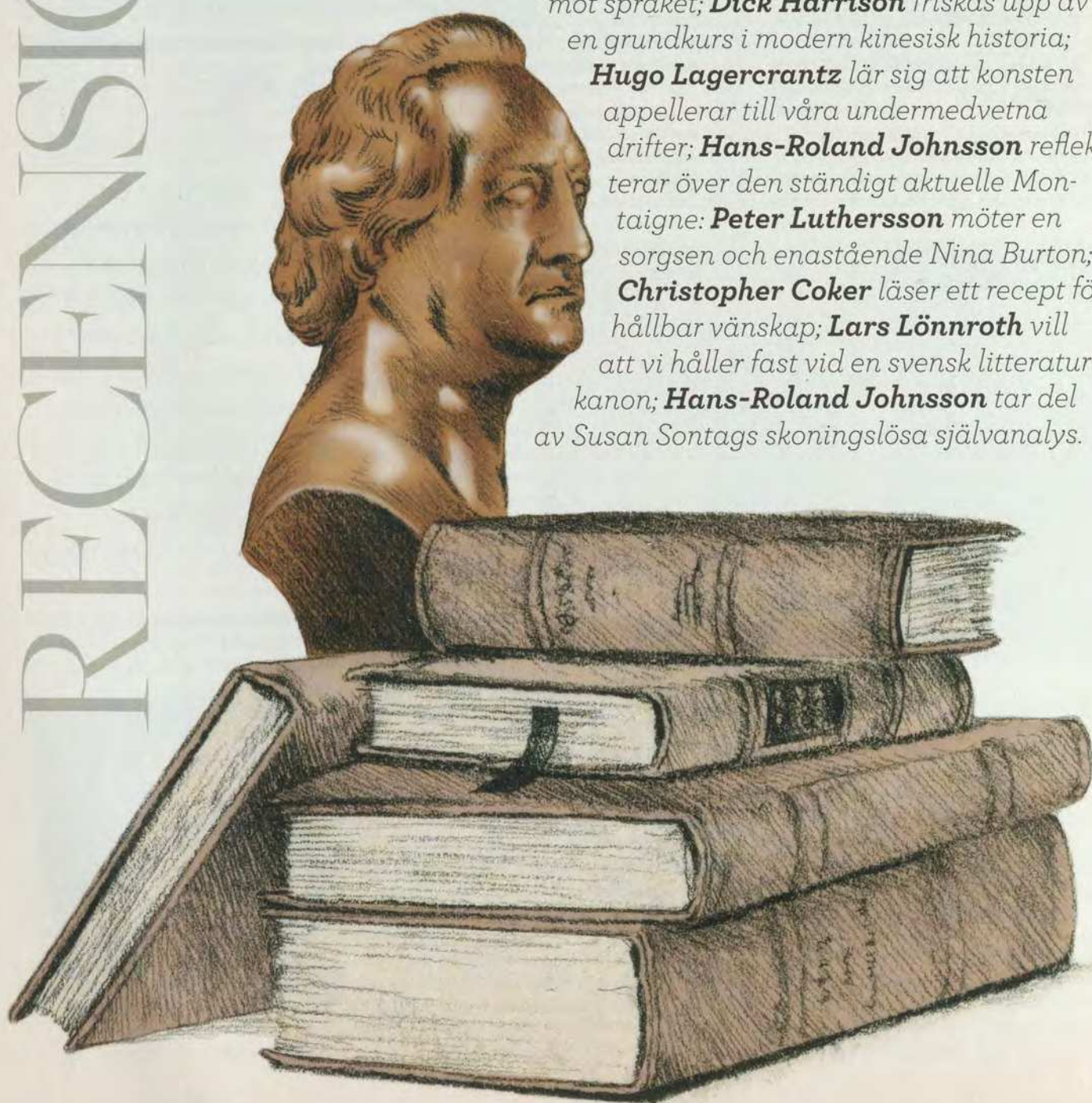

Baudelaire
porträtterad av Felix Vallotton.

Detta nummers recensioner: **Svante Nycander** läser två nya studier över den liberala idétraditionen; **Johan Hakelius** fascineras av Axel Odelbergs bok om Sven Hedin och Adolf Hitler; **Per Svensson** ser totalitära regimer falla på eget grepp; **Gunnar Wetterberg** förnöjs av skånska alléers och landskaps historia; **Andreas Danielsen** om motiven bakom första världskrigets utbrott; **Erik W Larsson** slår ett slag för den otrendige Roger Kimball; **Staffan Ulfstrand** letar samband mellan natur och kultur; **Fredrik Erixon** träffar duellanterna som valde att lägga ned vapnen; **Henrik Berggren** tar del av samarbetets svåra konst; **Johan Lundberg** går in i Strindbergs världar;

Charlotta Weigelt följer Heidegger på väg mot språket; **Dick Harrison** friskas upp av en grundkurs i modern kinesisk historia;

Hugo Lagercrantz lär sig att konsten appellerar till våra undermedvetna drifter; **Hans-Roland Johnsson** reflekterar över den ständigt aktuella Montaigne; **Peter Luthersson** möter en sorgsen och enastående Nina Burton; **Christopher Coker** läser ett recept för hållbar vänskap; **Lars Lönnroth** vill att vi håller fast vid en svensk litteraturkanon; **Hans-Roland Johnsson** tar del av Susan Sontags skoningslösa självanalys.

John Stuart Mill var tidig med att motsätta sig slaveriet.

Lever vi i en postliberal tid?

Svante Nycander läser två nya studier över den liberala idétraditionen från 1600-tal till 1900-tal och ser ett fält utan förnyring. Trots att vi fortfarande har mycket att lära av liberalismens stora andar finns ett behov av nya liberala tänkare som kan ta sig an samtidens utmaningar.

IDÉHISTORIA

Sekularism är ett arv från upplysningen och en del av liberalismen. Efter 150 år av religionskrig blev till sist tolerans mellan trosriktningar en segrande idé, men endast få ville som John Locke (i *A Letter Concerning Toleration*) (1689) skilja staten från religionen och befria den världsliga makten från ansvar för medborgarnas religiösa och moraliska fostran. Att han samtidigt använde Bibeln som en auktoritativ källa i politiska och etiska frågor har ansetts som blott en eftergift för rådande hegemoni. Hans polemik mot Robert Filmer, som hade härlett kungamakten av Guds nåde från skapelseberättelsen och Adams husbondemakt, var en teologisk advokatur, och hans bejakande av människans självskhet och strävan efter jordisk lycka var tämligen obiblistiskt.

Det centrala i Lockes politiska filosofi är idén om naturliga mänskliga rättigheter, men där finns också en tydlig utilitarism.

Han skrev: "Things then are Good or Evil only in reference to Pleasure and Pain." Jeremy Bentham ansåg dessa två idéer oförenliga, han beskrev rättighetsteorin som "nonsens på styltor". Det sekulära förnuftet betraktar nyttan, balansen mellan njutning och smärta, som måttet på gott och ont, på rätt och orätt. Så resonerade även John Stuart Mill. Han härledde individens suveränitet från nyttan, inte från naturrätten.

Idéhistorikern Alan Ryan, professor vid Princeton, ägnar en av flera briljanta essäer i *The Making of Modern Liberalism* åt att reda ut hur Locke egentligen tänkte. Han menar att Locke var uppriktigt religiös, och han ger starka belägg för att de av Gud givna plikterna, inte de naturliga rättigheterna, var det primära i Lockes teori: "Det är uppenbart att Locke börjar med plikter snarare än rättigheter. Guds plan för världen tilldelar oss skyldigheter och uppgifter; vi måste därför ha de rättigheter som krävs om vi ska uppfylla det vi är ålagda att göra." Människan är, skrev Locke,

"bound to preserve himself" och enligt samma gudomliga påbud skyldig att efter förmåga "preserve the rest of Mankind". Dessa plikter följer av naturens lag och av förnuftet, som båda är en del av skapelsen. Gud och förnuftet säger att man inte får skada en annan människa till liv, hälsa, frihet eller egendom.

Ryan skriver att Locke försökte förena frihet och auktoritet. Det enbart sekulära förnuftet hade drivit Thomas Hobbes till ett omöjligt val mellan "allas krig mot alla" och total underkastelse under en enväldig härskare. Kanske var Lockes härledning av plikter och rättigheter från Guds vilja en filosofisk konstruktion, men den betydde mycket för hans läras utbredning. Många troende tog till sig hans politiska budskap och kom därmed att bejaka en livssyn i skarp kontrast mot kristen försäkelse, ödmjukhet, syndamedvetande och utomvärldslighet. De lät sig övertygas om att vinstbegär, exploatering av naturen, företagsamhet och rikedom vittnar om dygder, inte om laster.

>>

Av rätten till liv, hälsa och egendom följer enligt Locke en rätt till självförsvar, *a right to execute the law of nature*, som gäller också mot en tyrannisk överhet. Ryan påpekar att även rätten att göra uppror är grundad på en plikt.

Att liberalism och kristen tro skulle växa samman var så gott som oundvikligt; den ena kunde inte besegra den andra. Det måste man minnas vid försök att förstå den politiska moderniseringen sedan 1600-talet.

Ryan skiljer mellan klassisk liberalism, där han nämner Locke, Adam Smith, Alexis de Tocqueville och Friedrich von Hayek som de mest typiska, och modern liberalism, som personifieras av John Stuart Mill, L T Hobhouse och John Rawls. Klassiska liberaler har enligt Ryan begränsade mål, är försiktiga med metafysiska resonemang och värnar om en liten statsmakt, kontraktsfrihet och skydd för privategendom. De moderna har vidsträckta syften och värderar högst personlig utveckling, individualitet och ett liv utan fruktan för misär, ohälsa och arbetslöshet.

Sådana indelningar är överförenkla-

gränsade staten, samtidigt som "det civila samhället" blev ett levande begrepp som beteckning på ett fritt samspel mellan autonoma medborgare, lokala gemenskaper, företag och sammanslutningar.

Men även i det civila samhället fanns förtryckande mekanismer och privilegier som ett mörkt historiskt arv och som en följd av en begynnande industrialism. Liberala tänkare ställdes inför andra problem än på 1600-talet. Deras lösningar gick isär, men framförallt ökade intresset för goda analyser av komplexa sociala och kulturella samband. Tocqueville räknas som grundare av den politiska sociologin. Hans tolkningar av samspelet mellan politiska institutioner, idéer och en fri utveckling av det civila samhället i 1830-talets USA är än i dag utgångspunkten för analyser av "American exceptionalism". Han ansåg religionen nödvändig i ett fritt samhällsskick. Han var också, som Ryan menar, en klassisk liberal besläktad med Hayek, alltså en vän av den begränsade staten. Andra med samma fokus på det civila samhället blev istället socialliberaler, i England *New Liberals*.

Att liberalism och kristen tro skulle växa samman var så gott som oundvikligt; den ena kunde inte besegra den andra.

Det måste man minnas vid försök att förstå den politiska moderniseringen sedan 1600-talet.

de och haltande; Ryan själv har ju betonat metafysikens vikt hos Locke. En annan ofruktbar indelning är John Grays *Two Faces of Liberalism* (2000), där två olika innebörder av begreppet tolerans görs till den centrala skiljelinjen inom liberalismen. Där hamnar Thomas Hobbes, David Hume och Isaiah Berlin på ena sidan, Immanuel Kant, Friedrich von Hayek, John Rawls och Robert Nozick på den andra. De förstnämnda sägs ha förespråkat ett *modus vivendi*, de sistnämnda en gemensam insikt om absoluta värden. Men Gray ger ingen djupare insikt i hur dessa filosofer tänkte.

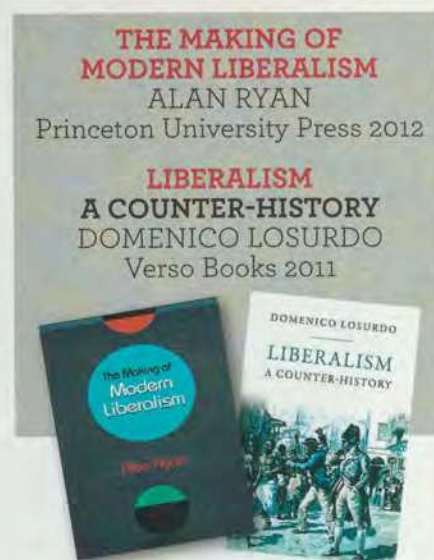
En bättre förståelse för motstridiga tendenser inom liberalismen får man genom att utgå från de konkreta samhällsproblem som stått i förgrunden i olika skeden och länder.

Kunglig despotism, kyrkligt tankemonopol och feodala kvarlevor i form av bland annat privilegier och skräväsande väckte en liberal motreaktion med krav på konstitutionell kontroll över statsmakten, intellektuell frihet och frigörelse av marknader. Därmed föddes idén om den be-

Det kristna inflytandet minskade under upplysningen och ändrade samtidigt karaktär. Engelska dissidenter och anglikaner följde i stor utsträckning Locke och välkomnade befrielsen från statlig likriktning. Medeltidens etiska och sociala tänkande trängdes tillbaka av en tilltagande sekularism – på gott och ont.

Under 1600-talet inleddes två parallella förlopp i västvärlden. Det ena var liberala idéers spridning efter den ärorika revolutionen i England och Lockes *Two Treatises of Government*. Det andra var en acceleration av slavhandeln över Atlanten och slaveri i Karibien och Amerika. Den italienske filosofen och historikern Domenico Losurdo skriver om "tvillingfödseln av liberalism och slaveri" i sin bok *Liberalism. A Counter-History* (2011). Han menar att liberaler bär en stor del av skulden för slaveri och kolonialism och även för grym exploatering av människor i de mest utvecklade länderna.

Revolutionen 1688 var en seger för idén om den begränsade staten, där regeringsmakten är kontrollerad och utövad under lagen. Det civila samhället sågs

som i stor utsträckning självstyrande, särskilt när de ekonomiska förloppen började uppfattas som ett system med förmåga till självkorrigering. Men England var extremt ojämnt, där fanns privilegier och hierarkier, med gränslös rikedom och fattigdom sida vid sida. I parlamentet behärskade högadeln både överhuset och underhuset. Egendom skyddades effektivare än under det kungliga tyranniet.

Förskjutningen från kung till parlament och domstolar, och från stat till civilt samhälle, gav England anseende som det friaste landet i Europa, samtidigt som allt fler engelska slavskepp seglade över Atlanten. Från 1776 var Amerikas förenta stater den stora liberala förebilden. I hälften av delstaterna härskade slaveriet, och tre av de fyra första presidenterna var slavägare.

Principiellt och filosofiskt var slaveriet oförenligt med Lockes rättighetsliberalism och Amerikas självständighetsförklaring: "all men are created equal". Men Locke medgav undantag, fångar som tagits i ett rättfärdigt krig var naturligen slavar. Han beskrev indianerna i Amerika som "icke hörande till resten av mänskligheten". Gud hade befallt människorna att föröka sig och uppfylla jorden, då kunde han inte ha menat att jorden skulle förbli gemensam och obrukad. Jorden borde tillhöra de flitiga och företagsamma. Locke legitimerade europeisk kolonisering av länder befolkade av indianer, svart och aboriginer, och samtidigt minskade han ägandets sociala plikter, som varit viktiga under medeltiden.

Losurdo visar att många företrädare för de länder som ansågs fria försvarade både slaveri och underkuvande och fördrivning av urbefolkningar, så kallade barbarer. Allas lika rätt till frihet togs inte på allvar. I det civila samhället härskade en patriarkalisk tradition och en rättspraxis, *common law*, som innebar strängt husbondeväld. Arbetare vilkas enda brott var arbetslös-

het och fattigdom kunde gripas för lösdri-
veri och sättas i fängelse. Den engelska ör-
logsflottan brukade under 1700-talet kid-
nappa fattiga unga män för att fylla beho-
vet av manskap. Fattigvårdslagen 1834,
som inspirerades av utilitaristerna kring
Bentham, innebar att arbetshus infördes
som gjordes så avskräckande som möj-
ligt för att även en svältlön skulle framstå
som attraktiv. Deportation till kolonierna,
som ofta innebar "servitude" på gränsen
till slaveri, användes som påföljd för obe-
tydliga brott.

Losurdo återger Marx tes att sociala re-
lationer, enligt det borgerliga samhällets
uppfattning och politiska teori, "endast
har privat betydelse, inte politisk betydelse".
Försvaret för slaveri gick ut på att det
var en patriarkalisk relation inom det au-
tonoma civila samhället. När Losurdo för-
knippar liberalismen med slaveri syftar
han inte på "det liberala tänkandet i dess
abstrakta renhet" utan på "den liberala rö-
relsen och det liberala samhället, i deras
konkreta realitet". Det liberala samhället
är för honom detsamma som det borger-
liga samhället enligt Marx, vilket innebär
en vid definition av ordet liberal. Han låter
även de konservativa engelsmännen Ed-
mund Burke och Benjamin Disraeli liksom
sydstatsamerikanen John Calhoun stå
som företrädare för det liberala samhället.

Men "den liberala rörelsen", som Lo-
surdo också nämner, var något annat.
Den stod i opposition mot det konserva-
tiva etablissemangen och blev i England
ett politiskt parti först under 1860-talet.
Dess rötter fanns i de långvariga strider-
na om reformering av parlamentet och
om spannmålstullens avskaffande, och
de fanns i de fria religiösa samfundet och
bland de filosofiska radikalerna, där John
Stuart Mill angav tonen. Den liberala rö-
relsen var emot slaveriet och betraktade
ofrihet som orsakats av maktrelationer i
det civila samhället som ett politiskt pro-
blem – inte som någonting av enbart pri-
vat betydelse. Mill krävde att staten strikt
kontrollerar den makt den tillåter vissa
människor att ha över andra. Med rätta be-
tecknar Losurdo detta som ett nytt para-
digm. Liberalen JA Hobsons bok *Imperia-
lism* från 1902 var ett svidande angrepp på
den brittiska kolonialismen; boken inspi-
rerade bland andra Lenin.

Men onekligen fanns det liberaler som
svävade på målet i fråga om slaveriet. Lord
Acton var emot "ett kategoriskt förbud
mot slaveri", som han ansåg uttrycka "en
abstrakt, idealistisk absolutism", och han
beklagade sydstatsernas nederlag i det
amerikanska inbördeskriget.

Tocqueville är den filosof Losurdo
helst citerar. Han var en fullfjädrad
fransk imperialist och betraktade arab-
er

i Nordafrika som ungefär som amerikanska
kolonister såg på indianerna. I Ameri-
kaboken diskuterade han utförligt slave-
riet och rasfrågan och bekände att han in-
te trodde att vita och svarta någonsin skul-
le kunna leva "på jämlik fot". Han ansåg att
slaveriet hindrade landets utveckling men

i Latinamerika än i det Locke-liberala USA,
utan något stort inbördeskrig. När USA er-
övrade Texas från Mexiko återinförde man
slaveriet där.

Det är en rimlig förmodan att katoli-
cismen både under medeltiden och sena-
re motverkade den mest hänsynslösa för-

*I alla skeden har frågor om sekularism,
religionsfrihet, trosfrid och religiös tolerans
utmanat liberaler, idag särskilt genom
den islamiska kulturens närvaro i västländerna.
Där svävar liberalismen på målet.*

förstod inte hur det skulle kunna avskaf-
fas utan katastrofala effekter. I nordstater-
na höll man isär raserna, och Tocqueville
ansåg att de svarta där levde snarast sämre
än slavar i Södern. Som bevis återopa-
de han deras högre dödlighet. Ären före in-
bördeskriget ansåg han att nationens en-
het och stabilitet var värda priset av fort-
satt slaveri.

Losurdos bevisning är ibland pinsamt
svag. Han skriver att Benjamin Constant
hyllade Amerika som ett storslaget ex-
empel på den moderna friheten, men han
nämner inte att Constant drev ett person-
ligt korståg mot den franska slavhandeln.
Han påminner om att Mill som hög tjäns-
teman i India House försvarade brittisk
kolonialpolitik och ansåg att despotism är
ett legitimt styrelsesätt när det gäller bar-
barer. Mill skrev: "Frihet, som princip, kan
inte tillämpas där människor är ur stånd
att förbättras genom fri och jämlik diskus-
sion." Men han bestred, som Ryan påpe-
kar, att stater har rätt att lägga under sig
primitiva länder och folk. Han försvara-
de den engelska politiken i Indien som det
bästa alternativet i ett läge där kolonialför-
valtningen redan var etablerad och hade
full kontroll. Målet måste vara en utveck-
ling till självstyre. Slaveriet fördömde Mill
i hårdaste möjliga ordalag.

Upplysningens sekularism kan ha rivit
undan vissa moraliska spärrar. Även om
antikens slaveri avvecklades endast grad-
vis under medeltiden, var slavsystemet
då inte grundat på rasism. Det strikt kom-
mersiella slaveriet med afrikaner, som
transporterades under ohyggliga förhål-
landen över Atlanten till socker- och bom-
ullsplantager i brittiska och franska kolo-
nier, hörde den nya tiden till.

Påven Paulus III bestraffade 1537 slav-
ägande kolonister genom att avstånga dem
från sakramenten. I det katolska, antili-
berala Latinamerika blev slaveri mindre
satt i system än i Karibien och USA, och
där fanns inte heller samma motstånd mot
rasblandning. Slaveriet upphörde tidigare

men av exploatering av människor. Krist-
na grupper var ledande i brittisk och ame-
rikansk abolitionism, kamp mot slave-
riet. Det brittiska förbudet mot slavhandel
1806 och förbudet mot slaveri i kolonierna
1833 var första gången i historien som en
fredlig solidaritetsrörelse lyckades beseg-
ra hela det politiskt och ekonomiskt sty-
rande skiktet. Abolitionismen blev förebil-
den för alla folkliga ideella kamporganisa-
tioner: feminismen, nykterhetsrörelsen,
rösträttskampen, fredsrörelsen med flera.

Men Losurdo menar att kristet inflytan-
de kunde gå också åt andra hållet. Purita-
ner i Amerika och boer i Sydafrika inspi-
rerades av Gamla testamentet och trod-
de sig vara av Gud utvalda. I skapelsebe-
rättelsen förbannade Noa sin sonson Ka-
naan, son till Ham: "en trälars träl vare han
åt sina bröder". De av Gud utvalda erövrade
senare Kanaans land och tillintetgjorde
med svärd alla dess invånare: Hams ätt-
lingar, hamiterna. Träldom och massmord
har gammaltestamentlig sanktion.

De som intellektuellt grundade den
västerländska liberala moderniteten
hade ibland bisarra idéer och oftast en pes-
simistisk syn på den mänskliga naturen.
Det stora gemensamma projektet handla-
de om hur ett samhälle måste organiseras,
med vikter och motvikter och rättsliga ga-
rantier, för att personlig och politisk frihet
ska vara möjlig. I alla skeden har frågor om
sekularism, religionsfrihet, trosfrid och re-
ligiös tolerans utmanat liberaler, idag sär-
skilt genom att den islamiska kulturens
närvaro i västländerna. Där svävar libera-
lismen på målet.

Detta möte mellan sekulär demokrati
och islam är en del av det större problemet
att de liberala tänkarna nästan alltid utgått
från befintliga, oftast ganska homogena,
stater. Även moderna filosofer som Hayek
och Rawls har tagit den suveräna staten
för given. Det finns filosofer, främst Kant,
som analyserat villkoren för internationell
fred och som hävdar universalism i värde- >>

frågor, men i stort sett saknas en liberal ideologi för globalisering och övernationella organisationer med verklig makt, som EU och Nato. Då blir tillfälligheter styrande.

Är inte den europeiska finanskrisen ett exempel på att nationella maktintressen helt tagit över? Valutaunionen infördes genom Maastrichtfördraget som en följd av kommunismens fall i Europa. Som villkor för en tysk återförening krävde Frankrike att Tyskland skulle ge upp D-marken och Bundesbank. Folkomröstningar om fördraget hölls bara i Frankrike, Danmark och Irland. Det var nästan uteslutet att tyskarna skulle säga ja i en folkomröstning.

Euron hade svag legitimitet och var tvivelaktig från liberal synpunkt. Det system man övergav var infogat i demokratiska processer och var mer självreglerande och mer förenligt med marknadsekonomi än valutaunionen. Marknadskrafterna bestraffade stater och finansiella institutioner som brast i fråga om ekonomiskt ansvar och omdöme, genom stigande ränta, fallande valutakurs och inflation. Det tyska näringslivets styrka ökade successivt D-markens värde, vilket gjorde det lättare för företag i andra länder att konkurrera. Maastrichtfördraget satte dessa mekanismer ur spel. Valutaunionen var tänkt att föra länderna närmare varandra men blev istället en källa till konflikter. Nu försöker man rädda euron genom ökad politisk centralism, där byråkratisk kontroll ska ersätta marknadens disciplinerande kraft. Liberaler borde ha reagerat redan från början – men var fanns de politiska analytiker med erkänd auktoritet, flerdimensionellt tänkande och förmåga att enkelt förklara det som borde fälla utslaget? Kort sagt, var fanns liberala filosofer?

Idéhistoriker som Ryan och Losurdo visar hur filosofer från sent 1600-tal till tidigt 1900-tal kunde prägla det politiska idéklimatet. En av de sista var John Dewey, den amerikanska liberalismens filosof under 1900-talets första hälft – det har sagts att ingen stor fråga ansågs färdigdiskuterad förrän han hade yttrat sig. Av Ryans stora biografi från 1995 framgår att Deweys anseende dalade kort efter hans död 1952, när filosofi hade reducerats till begreppsanalys och logisk positivism. Tänkare som Adam Smith, Tocqueville och James Madison finns kanske även i vår tid, men vi upptäcker dem inte, och få inser hur mycket som ännu finns att lära av stora andar i det förflutna, oavsett om vi håller med dem eller inte.

Svante Nycander

Sven Hedin håller tal för besökarna under OS i Berlin 1936.

Mannen som visste att välja fel väg

HISTORIA

Sven Hedin och Adolf Hitler skakar hand på omslaget till Axel Odelbergs *Vi som beundrade varandra så mycket*. Det är olympiska spel i Berlin 1936. Hitler håller en fältkikare i sin handskbeklädda vänsterhand, armbindeln med svastikan konkurrerar med det järnkors av första graden som Hitler tilldelades 1918. Hedin, den världsberömda upptäcktsresanden, bär kritstrecksrandig kavaj, stjärkkrage och pincené. Hans mustasch är, till skillnad från Hitlers, inte rakad i givakt.

Det mest slående med fotografiet är den antydning till oskuldsfull öppenhet som för ögonblicket drar över Hitlers anlete. Associationerna går till en välartad liten gosse, som hälsar på en beundrad morbror. Hedinns ansikte – det är svårt att i profilen in-

te ana drag av det "judiska utseende" som *Der Stürmer* i handsakande stund karikerar – strålar av åldermannens fryntliga belåtenhet. Det är den förhatliga Versaillesfredens baneman han tar i hand.

Fotografiet är ett av få som dokumenterar Hedins och Hitlers vänskap, så kanske var valet lätt för Odelberg. Oaktat det, är det ett gott val. De två människors ömsesidiga värme är så tydlig, så oförställd och äkta, att den i sig utgör en förklaring till en relation vars enviga överlevnad annars vore gåtfull. I botten fanns något enkelt och ursprungligt: de tyckte om varandra.

Det är en hisnande tanke, eftersom den gör Hitler till en person, snarare än en demon. Frågan är förstås vad den gör Sven Hedin till.

En av många förtjänster med Axel Odelbergs bok är att han inte faller för fres-

telsen att ge ett enkelt, men falskt, svar. På de drygt 300 sidorna får vi ibland möta den politiske idioten Hedin, men också den nästan synskt skarpe politiske analytikern, som redan 1933 varnade för att rasretorik bara kunde leda till fördärv. Vi får möta den fränt antisemitiske Hedin, men också den Hedin som med stolthet bar sitt eget judiska arv. Här finns den rusigt revolutionäre Hedin, som tjasas av "järnhård vilja" och "banbrytande omstörtning", men också den tårögde Hedin när han konfronteras med resultatet av järnvilja och omstörtning i form av en norsk officers sönderslagna ansikte. En Hedin hoppas på ett Stortyskland som Europas obestridde ledare, en annan vill inte ens gå på samma middag som Vidkun Quisling.

Ändå lyckas Odelberg på ett övertygande sätt binda samman spretigheten och oförenligheten till en begriplig person. En förklaring är att Hedin förändras under de

knappa tjugo år boken täcker. Hans utfall mot judar blir till exempel alltmer oaptitliga i takt med minskande tysk krigslycka. En annan förklaring är den motsatta: att Hedin inte förändras när omvärlden gör det. Efter Stalingrad byter många svenska tyskvänner sida. Inte Hedin. Han föraktar "roddarna", de som sätter sig i ekan och tar sig till andra stranden när det börjar bli besvärligt. Sin egen ovilja att ta in såväl tyska förluster som allt tätare rapporter om Förintelsen sveper han i en mantel av ridderlig ståndaktighet. Fram träder också en person med den genanta och triviala vanan att när det passar skilja på egna erfarenheter och pompös retorik. Han kan orera om en judisk världskonspiration, men undantar judar han själv känner och ansätter den tyska statsledningen med vädjanden om att behandla just dessa individer väl.

Den sortens beklämmande inkonsekvens uppfanns förstås inte av Sven Hedin. Men så växer inte heller Hedins alltmer aparta person ur ståndpunkter eller förhållningssätt som var särskilt unika. I grunden fanns ett antal övertygelser som han delade med många andra.

Att Versaillesfredens orättvisa bara kunde leda till ny konflikt är ett exempel. Hedin blev besatt av denna tanke och hörde till ett fåtal som även sent i kriget försökte lämpa skulden för nazistiska förbrytelser på det förra krigets vinnare. Men många, däribland den brittiske liberalen Keynes som redan 1919 lät publicera *The Economic Consequences of the Peace*, delade Hedins grundanalys.

Hedin tillhörde en generation svenskar för vilken Tyskland var kulturens självklara centrum. Hans tyskvänlighet i det avseendet skilde till en början inte ut honom från andra, snarare tvärtom.

Bolsjevikernas statskupp och avrättningen av tsarfamiljen satte djupa spår hos Hedin. Det stora hotet mot västerländsk kultur såg han i en framrullande bolsjevism. Även det var en uppfattning han delade med många från skilda politiska läger i flera länder. I efterhand kan man också konstatera att farhågan inte var utan grund.

Irritationen över den globala arrogans som det brit-

tiska imperiet kunde uppvisa fanns också på många håll, liksom en avmätt kyla mot amerikanska ambitioner att ta britternas roll. Mindre spridd och aningen mer unik var möjligen Hedins tidiga varning för att en värld dominerad av ett expansivt Sovjet och ett expansivt Amerika, riskerade att sluta i ett tredje världskrig.

Det som skilde Hedin från andra var dock främst att han inte väjde när avgrunden öppnade sig. Fåfänga, hjältedyrkan, lojalitetsmani och en till lika delar självgod och självdestruktiv envishet, fick honom att kliva rätt ut i ett moraliskt och politiskt intet.

I slutet av Odelbergs bok återberättas hur Hedin, efter att 1951 i Svenska Akademien ha bidragit till att blockera Churchill som Nobelpristagare i litteratur, ger en kort recension av den brittiske premiärministern: "Hans storhet ligger i att han har erkänt att han slaktat fel gris."

Det är förstås en förvrängd tolkning av Churchill. Redan efter första världskriget, i ett försök att bilda opinion för att attackera bolsjevikerna, sade Churchill: "Efter att ha slagit alla tigrar och lejon har jag ingen lust att besegras av babianer." Efter andra världskriget ångrade han sin naivitet gentemot Stalin, men han tvivlade för den skull inte på att det var rätt att tvinga Nazi-Tyskland till villkorslös kapitulation. Hedins kommentar blottar något annat. Det han syrligt kallar Churchills storhet är nämligen just det han själv var helt oförmögen till: omprövning och att erkänna sina misstag.

Det finns både komik och tragik i Axel Odelbergs beskrivning av ett möte mellan Hedin och Gustaf V på Stockholms slott i oktober 1944. Vid det laget har till och med den inte alltför politiskt skarpe kungen förstått vartåt det barkar hän. Tyskland kommer att förlora. Gustaf V har inget till övers för nazisternas grymhet. Men Sven Hedin argumenterar vidare med obruten övertygelse.

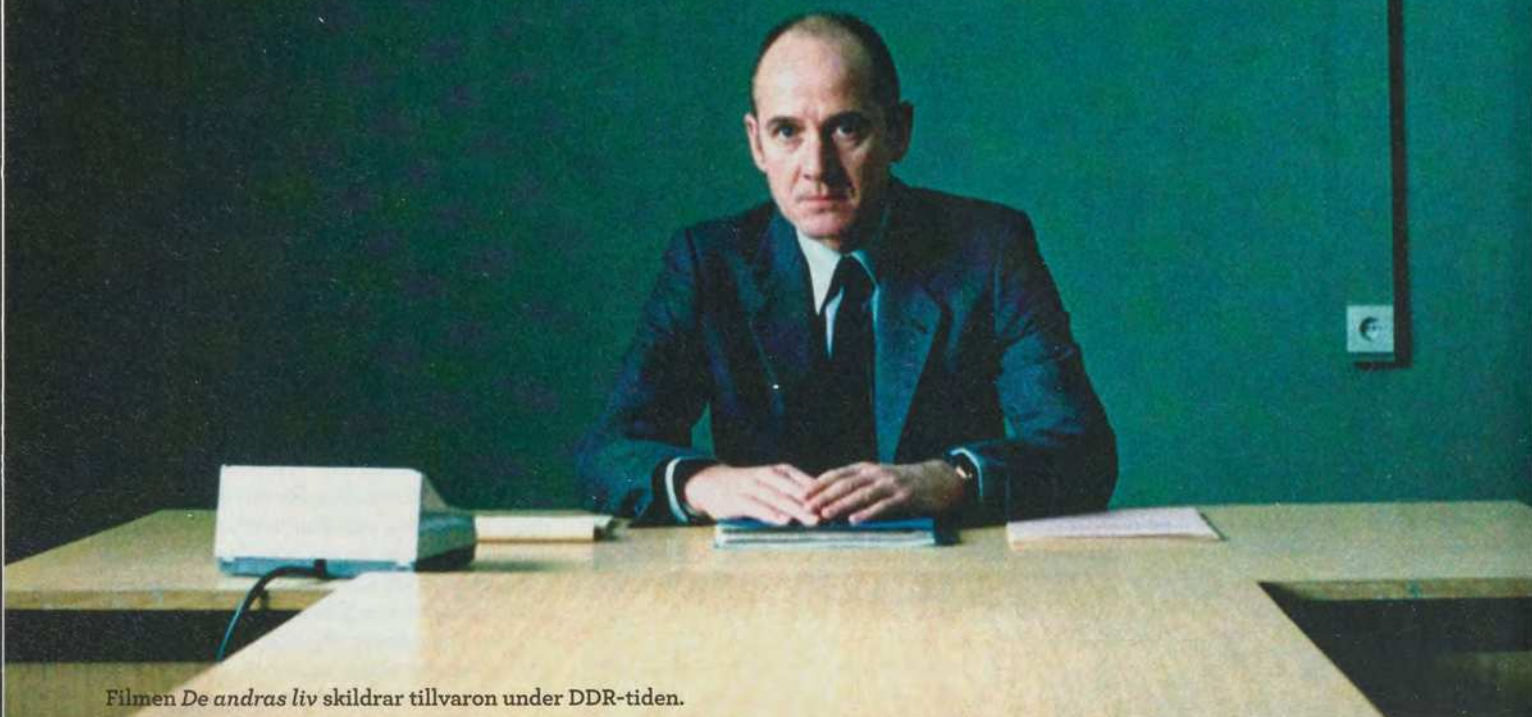
Vi som beundrade varandra så mycket är skriven med imponerande lätthet. Det avslöjar en författare som så behärskar sitt ämne att han inte känner något behov av nervösa brasklappar eller garderande longörer. Scenerna är skrivna med en inlevelse som placerar läsaren på plats. Den dagsbokslika dispositionen, som skulle kunna bli livlöst mekanisk, ger tvärtom berättelsen en dramatisk ram. Behandlingen av Hedin är nästan brutalt uppriktigt och inte utan passande adjektiv, men utan överflödiga fördömanden. Fram träder en både ömklig och uppblåst man med ett betydande mod att gå sin egen väg och en sällsynt beslutsamhet att välja fel väg.

Det här är helt enkelt en riktigt bra bok.

Johan Hakelius

**VI SOM BEUNDRADE
VARANDRA SÅ MYCKET**
SVEN HEDIN OCH
ADOLF HITLER
AXEL ODELBERG
Norstedts 2012

Filmen *De andras liv* skildrar tillvaron under DDR-tiden.

Att slå en järnring runt världen

HISTORIA

Arbetare, bönder, administratörer, ungdomar och barn - alla sjunger och sliter de av hjärtans lust i glada, ljusa färger. *Aufbau der Republik*, bygandet av republiken, är en muralmålning som skulle få Jonas Gardells kitschkonässör Paul att slicka sig om nosen som en belåten katt: "Jamen här är den! Un-der-bar-bild! Då är jag helt med."

Jättemålningen som pryder väggen på den byggnad i Berlin som en gång var Görings flygministerium, sedan regeringsbyggnad i DDR, har ju det naivt trosvissa gemensamt med Pauls favoritbild i Jehovas Vittnen-repertoaren; familjen som har picknick i sällskap med ett lamm och en tiger.

Trots det är "Aufbau der Republik" målade av en konstnär med visst artistiskt renommé: Max Lingner. Han var kommunist och hade levt länge i exil i Frankrike när han 1949 återvände till Tyskland och ställde sina penslar i partiets och samhällsbyggets tjänst.

Ett populärt skämt i den kommunistiska världen ger en bild av de villkor han därmed underkastade sig: Vad är skillnaden mellan en naturalist, en impressionist och en socialrealist? Naturalisten målar det han ser, impressionisten målar det han känner, socialrealisten målar det han blir tillsagd att måla.

Lingner hade en partner när han i början av 1950-talet skapade ministeriets väggmålning. Det var Otto Grotewohl, DDR:s dåvarande premiärminister.

Anne Applebaum berättar historien om

Max Lingner och hans muralmålning i sin nya monumentala bok *Iron Curtain. The Crushing of Eastern Europe 1944-1956*. Och huvudpoängen med denna sorgslustiga historia om en konstnärlig konkurs är att Lingner visserligen, enligt vad som sägs, kom att skämmas så mycket för sitt verk att han mot slutet av sitt liv försökte undvika att promenera förbi ministeriet, men ändå hade målat det fullt frivilligt och med ett slags iver. Han ville verkligen vara till nytta. Han ville komma hem, i ordets fulla och djupa mening. Och precis som många religiöst troende var han villig att ge upp sig själv för att bli en del av något ofantligt mycket större.

Denna vilja till underkastelse, denna längtan efter en sanning som upphäver alla frågor, är de intellektuellas arvsynd. Det är inte minst därför kommunist-

IRON CURTAIN
THE CRUSHING OF
EASTERN EUROPE
1944-1956
ANNE APPLEBAUM
Allen Lane 2012

men och fascismen är som den onde trollkarlen Voldemort. Man tror att de är besegrade för gott, men de bidar sin tid i väntan på nya lärjungar.

Så sent som i augusti i år recenserade historikern Håkan Blomqvist den brittiske författaren Tariq Alis bok *Vad var kommunismen?* på Aftonbladets kultursida. Han gjorde det med formuleringar som mer än antydde att titeln lika gärna hade kunnat skrivas i presens. I princip alla som har velat, och fortfarande vill, göra världen bättre och mer rättvis borde kunna räknas hem av kommunismen, var andemeningen.

”Ändå är det som ett fängelse och formidabelt slakthus kommunismen blivit till mardrömsminne hos miljontals människor” konstaterade Blomqvist (helt korrekt), och ställde sedan en melankolisk fråga: ”Hur blev det så?”

Man kan här med fördel luta sig mot en känd svensk företrädare för den radikala kommunismen och svara: Gå till läggen!

Läs också gärna Anne Applebaum. För snart tio år sedan fick hon Pulitzerpriset för storverket *Gulag. A History*. I *Iron Curtain* fortsätter hon att studera kommunismens och stalinismens praktik. Nu med sökarljuset riktat mot Östeuropa och decenniet efter andra världskriget, de år då Stalin, med Churchills berömda ord, lät en järnridå gå ner över Europa.

Anne Applebaum är inte bara verksam som författare och journalist, huvudsakligen i *Washington Post*. Hon är också gift med Polens utrikesminister, Radoslaw Sikorski. Hennes fascinerande berättelser om hur Sovjetunionen och dess platsbyråder runt om i östra Europa under de första efterkrigsåren systematiskt monopoliserade den politiska och ekonomiska makten i de länder Stalin såg som sina för att sedan, under den fas Applebaum kallar *High Stalinism*, ”högstalinismen”, använda denna makt i försöken att skapa en ny människa, *Homo sovieticus*, utgår i hög grad från ett polskt perspektiv. Men hon har också djupdykt i två andra före detta kommunistländers historia. Ungern är det ena. Östtyskland det andra.

Framställningen rör sig så framåt i ett slags valstakt, från det ena landet till det andra, från det andra till det tredje, och så om igen. Det finns en ideologisk poäng med detta. Anne Applebaum vill tydliggöra att det ”östblock” det så självklart tala-

des om under efterkrigsdecennierna egentligen aldrig har funnits.

De länder som införlivades i det stalinistiska imperiet var mycket olika varandra, somliga av dem hörde inte ens geografiskt hemma i öst. Det enda de egentligen hade gemensamt var de sovjetiska stridsvagnarna.

Till att börja med kom dessa stridsvagnar som befriare. Anne Applebaum gör en poäng av att framhålla att många av de lokala kommunisterna under de allra första åren var övertygade om att de skulle kunna gripa makten den parlamentariska vägen, i mer eller mindre korrekta val. Detta tack vare en kombination av Röda arméns prestige och historiens lagbundenhet. Proletärerna skulle i alla länder rösta på proletariatets parti, trodde man. Det skulle visa sig vara fel.

Stalin hade dock tagit det säkra för det osäkra och sett till att överallt i de av Röda Armén kontrollerade länderna manövrera kommunisterna i slagläge. Enligt App-

” Det upplyftande med Anne Applebaums bok är att hon så eftertryckligt visar att kommunismen aldrig kunde mobilisera något stabilt folkligt stöd, knappt ens ett instabilt.

lebaum gjorde han det överallt på samma sätt: 1) Genom att bygga upp en kommunistkontrollerad hemlig polis. 2) Genom att säkra kontrollen över de nationella radiostationerna. 3) Genom att aktivt motarbeta och trasa sönder det civila samhället. Särskild uppmärksamhet ägnades olika ungdomsorganisationer som antingen införlivades med partistrukturen, inte sällan under ”enhetsorganisationens” täckmantel, eller förbjöds. 4) Genom att genomföra omfattande etniska resningar som rubbade den politiska och sociala balansen i de olika länderna.

Efter några år av mer eller mindre hycklande bekännelser till demokrati och, näja, mångfald, kunde kommunisterna så runt 1948 ta av sig tomtemasken och utan omskrivningar förklara att partiet, partiet, partiet - det har alltid rätt.

Det var nu dags för nästa fas i maktö-

vertagandet; den mentala homogeniseringen. (*Gleichschaltung*, ”inordning”, hade det kallats under nazisttiden.) Själens ingenjörer - lojala förskollärare, professorer ungdomsledare, författare och präster - skulle konstruera, bygga och underhålla den nya socialistiska människan. Det gick så där.

Det upplyftande med Anne Applebaums bok är att hon så eftertryckligt visar att kommunismen aldrig kunde mobilisera något stabilt folkligt stöd, knappt ens ett instabilt. De erövrade länderna svetsades aldrig samman till något ”block”. Järnridån var på sätt och vis bara en Potemkinkuliss.

Kommunismen lyckades aldrig bevisa att den var ekonomiskt överlägsen kapitalismen. I väst skapades välstånd. I öst köer.

Redan den 17 juni 1953, bara ett par månader efter Stalins död, gjorde arbetarna i östra Tyskland uppror. Och så skulle det fortsätta. Ungern 1956, Tjeckoslovakien 1968, Polen 1980... ända till dess att imperiet slutligen störtade samman 1989.

Anne Applebaum nämner i förbigående någonstans att Jakub Berman, en av de ledande polska kommunisterna, på en och samma gång var ansvarig både för kulturpolitiken och den hemliga polisen, en för stalinismen karakteristisk kombination. Med repression och indoktrinering kan man förvisso åstadkomma mycket, men man kan ändå inte skaffa sig fullständig kontroll över världen och historien.

Det är en glädjande, trösterik insikt.

Som Anne Applebaum framhåller ligger totalitarismens svaghet just i dess anspråk på totalitet. Om man har makten och företräder en lära som påstår sig kunna förändra allt måste man också förr eller senare förklara varför man ännu inte lyckats skapa det utlovade paradiset.

Det svar som ligger närmast till hands är att det beror på lömska sabotörer: inre eller yttre fiender.

Så blir varje totalitär regim till med nödvändighet alltmer paranoid, alltmer benägen att rensa ut i de egna leden, alltmer benägen att se och jaga spöken och därmed till sist själv alltmer spöklik.

Och historien om Östeuropa bekräftar trots allt att de flesta vuxna människor (möjligen med undantag för de intellektuella) hyser en hälsosam skepsis mot spöken.

Per Svensson

Kulturevolution eller kulturrevolution?

EVOLUTIONSPSYKOLOGI

I den naturvetenskapliga världen råder inget tvivel om att naturligt urval à la Darwin är den process som danat alla levande varelsers byggnad och beteende. Vissa gener bygger bättre individer än andra, varvid "bättre" är de som uppnår större fortplantningsframgång än andra, vilket innebär ökande frekvens av dessa gener i populationen. Generna bygger kroppar som med varierande framgång skjutsar dem in i nästa generation. Det är inte vi som har gener utan gener som har oss.

Hjälper den här modellen oss att förstå också uppkomsten av de speciella förmågor som en viss art, nämligen den som Linné döpte till *Homo sapiens*, använder till exempel för att bygga om jordens alla ekosystem för egna syften, skicka folk till månen och klarlägga sin egen evolutionära historia?

Sådana fantastiska prestationer har inte utförts och kan inte utföras av enstaka människor utan har krävt grupper av individer med förmåga att minnas, förutse, diskutera och fördela arbetet. Uppenbarligen har de levt i en kultur, som föreskrivit samverkan och straffat dem som inte har ställt upp. Observera att ordet "kultur" i den evolutionsbiologiska diskursen har annan betydelse än i vardagslag. I det förra fallet är det nämligen inte bara de sköna konsterna och deras problematik som utgör "kulturen", utan hela den uppsjö av levnadsregler, normer, traditioner, kunskaper, föreställningar och så vidare, som finns inom en grupp människor och som var och en av dem har tagit till sig genom social inlärning.

Förändras kulturer över tid genom en urvalsprocess som liknar den som förändrar individer över tid? Har kulturer olika framgång mätt som långt liv och god spridningsförmåga? I så fall borde kulturernas historia kunna analyseras enligt ungefär samma kvantitativa, experimentella och hypotestestande forskningsprotokoll som evolutionsbiologer använder. Detta hävdar med stort eftertryck Alex Mesoudi, till vardags lektor i psykologi vid Oxforduniversitetet, i sin nya bok *Cultural Evolution*.

Människan är en "kulturart" står det i bokens första mening, och självfallet är det så. Visserligen har senare tiders forskning visat att även andra arter äger kultur, som till exempel schimpansen som förfogar över en hel rad socialt överförda tekniker att använda och tillverka verktyg – olika hos olika grupper. Likväl är det oöversägligt att vår art ackumulerat en oändligt mycket större och varierad arsenal av kulturelement än någon annan. Betänk den nästan oändliga variation som finns mellan olika folkgrupper i allt från genusrelationer till kostvanor.

Generellt gäller att människor är angelägna om att markera sin grupptillhörighet. Detta är av största vikt eftersom människan inte bara är en kulturell utan också en "tribalistisk" art, vilket på ren svenska betyder att sammanhållning och samverkan inom gruppen eller stammen kombineras med misstro och fientlighet mot andra grupper eller stammar. Alltså måste alla möjliga slags signaler som kors och halvmånar, klädedräkt och frisyrier, språk och ritualer tydligt och ständigt exponeras så att risken minimeras för misstag beträffande en individs grupptillhörighet.

Mesoudi anstränger sig till det yttersta för att övertyga sociologiskt inriktade forskare om de stora fördelar som står att vinna på att använda inte minst de metodologiska erfarenheter som evolutionsbiologer insamlat angående människans (och för den delen andra arters) kulturer. Det finns en enda specifik mänsklig natur, även om alla människor i genetiskt hänseende varierar en smula. Mellan olika grupper kulturer finns däremot stora och kategoriska skillnader. Växelspelet mellan människans homogena natur och heterogena kultur är ett, mildt uttryckt, fascinerande drama.

Över tid förändras både arvsmassan och kulturen, men den senare i mycket snabbare takt. Medan Darwins teori förklarar hur genetiska förändringar äger rum och leder till anpassning till skiftande miljöbetingelser, har den inte använts i tillräcklig utsträckning, hävdar Mesoudi, i utforskandet av kulturens förändringar. Detta medför att vår förståelse av orsa-

kerna bakom olika kulturers uppkomst, blomstring och fall är fragmentarisk och osäker i jämförelse med vår förståelse av människans natur.

Hur uppkommer och vidmakthålls olika kulturer, varför har de så varierande innehåll och livslängd, och vilka faktorer leder till deras fall? Kommer de många kulturer som finns idag och som inte sällan ligger i fejd med varandra att till följd av dagens kommunikationsteknik konvergera så att vi till slut får en enda allmänmänsklig kultur?

Många avskyr antagligen blotta tanken på ökad kulturell uniformitet. Alla samhällen förväntas respektera och gynna kulturell olikhet, inklusive kulturformer som dikterar eller accepterar ett annars oacceptabelt äsidosättande av mänskliga rättigheter. Men även bortsett från detta motstånd är det mycket som talar emot en kulturrevolution i riktning mot ökad globalitet.

Människans, och antagligen även våra nära föregångars, natur är att leva i kulturellt separerade grupper, och ingrups/utgrups-dikotomin är en djupt rotad anpassning till de livsbetingelser som varit våra till alldeles nyligen.

Osannolik må en sådan kulturrevolution vara, men det borde inte hindra utan tvärtom stimulera utvecklingen av en på kritisk vetenskap grundad prognos om de mänskliga kulturernas framtida öden i vår nya, tätbefolkade och kommunikativa värld.

Staffan Ulfstrand

CULTURAL EVOLUTION
HOW DARWINIAN THEORY
CAN EXPLAIN HUMAN
CULTURE & SYNTHESIZE
THE SOCIAL SCIENCES
ALEX MESOUDI

University of Chicago Press 2011

Första världskriget var inte nödvändigt

HISTORIA

Det hade kunnat bryta ut när som helst, var som helst!

Så hette det både på gymnasiet och universitetet. Vi fick lära oss att 1900-talets urkatastrof, första världskriget, var oundvikligt. Stormakternas nationalism och kapprustning störtade dem i avgrunden. Men få historiker köper idag denna förklaring till krigsutbrottet, även om de fortfarande tvistar om de verkliga orsakerna. Efter snart 100 år och oräkneliga studier om tragedins förspel vet vi i detalj vad som utspelade sig sommaren 1914, men vi är fortfarande förvånansvärt okunniga om varför det hände.

Inför hundraårsdagen 2014 stundar en strid ström av böcker. Få kommer att kunna mäta sig med *The Sleepwalkers* av Christopher Clark. Han beskriver kriget som resultatet av en rad tillfälligheter och fadäser. Mordet i Sarajevo på Österrike-Ungerns tronföljare, Franz Ferdinand, utlöste en oväntad diplomatisk kris i ett läge då Europas

stormaktsrelationer var exceptionellt polariserade. Så långt tangerar Clark andra forskares arbeten, men han gör ett kritiskt tillägg. Det var bara en sammandrabbning mellan Habsburgmonarkin och Serbien som 1914 kunde dra med sig resten av stormakterna i krigets malström.

Artiondet före kriget hade Storbritannien övergivit sin tradition av att balansera de ledande staterna på kontinenten. Istället hade London valt sida och närmat sig de forna fienderna Frankrike och Ryssland för att hejda deras framstöt mot det brittiska imperiet. Slitningar med motståndarlägret, Tyskland och Österrike-Ungern, fick man på köpet. Samarbetet med Sankt Petersburg skulle dock knappast ha överlevt länge till. Britternas tålmod hade börjat tryta efter flera ryska provokationer i Persien. Londons band till Paris 1914 var solida, men det var fram-

förallt tack vare en person, utrikesminister Edward Grey. Clark menar därför att Storbritannien, om freden varat ännu några år, skulle ha satsat på *détente* med Tyskland. Här har han en viktig poäng. Stormaktsrelationerna var inte huggna i sten, och själva tidpunkten för kri-

THE SLEEPWALKERS
HOW EUROPE WENT TO
WAR IN 1914
CHRISTOPHER CLARK
Allen Lane 2012

sen spelade en nyckelroll i eskaleringen till ett världskrig.

Ryssland och Frankrike hade sedan 1894 lovat att komma

till varandras undsättning om Tyskland gick på offensiven. Men bara ett par år före 1914 hade den franske presidenten Raymond Poincaré – av personlig övertygelse – fjättrat sitt land vid den ryska utrikespolitiken genom att utlova stöd i nästa krig, oavsett hur det bröt ut. Resonemanget var lika enkelt som lättsinnigt. Poincaré fruktade att det rysk-franska förbundet skulle luckras upp i framtiden – ju förr man gjorde upp med Tyskland desto bättre. En olycksbådande följd var att Paris sporrade Ryssland att provocera Berlins allierade, Österrike-Ungern, på Balkan.

Balkan var en rysk intressesfär genom närheten till Bosporen, ett vitalt sund för rikets utri- >>

FOTO: POPPER/OTO/GETTY IMAGES/ALL OVER PRESS

KULTURKRITIK

På hörnet mellan Broadway och East 20th Street på Manhattan står den västerländska civilisationens sista utpost. Det var på denna adress som konstkritikern Hilton Kramer i början av 1980-talet grundade tidskriften *New Criterion*. Kramer, som hade fått nog av sina trendkänsliga kollegor vid *New York Times*, grundade tidskriften i syfte att "kämpa för det som är bäst och mest livskraftigt i vårt kulturarv och att avslöja det som är lögnaktigt och destruktivt". 1989 lämnade han över rodret till författaren Roger Kimball, som i egenskap av redaktör hållit fanan högt för klassisk bildning, litterär kvalitet och döda vita män. Sällan trycks en hel sida utan åtminstone ett citat från Edmund Burke, G K Chesterton eller Samuel Johnson. Citat på franska eller latin översätts i princip aldrig.

Roger Kimballs senaste samling av essäer, *The Fortunes of Permanence*, är inget undantag från denna linje. Texten kryllar av ord som min engelska ordlista beskriver som *archaic*, såsom "surcease" och "tergiversation". Kimball ägnar flera essäer åt rehabiliterandet av bortglömda anglosaxiska genier såsom John Buchan och Malcolm Muggeridge. I den mån som dessa herrar förpassats till historiens sophög på grund av oförmåga att leva upp till moderna normer om politisk korrekthet så gör Kimball ett bra jobb som försvarare. (Med Rudyard Kipling vågar han dock inte gå fullt ut; i sin spekulation om att uttrycket "den vite mannens börda" i själva verket syftar på ett slags "inre vithet" snarare än vit hudfärg ter sig Kimball en smula blåögd.)

Bättre är essäerna om modern konst. Kimball tar med oss till Bard College i New York, en dyr och trendig konstskola, vars elever lär sig att producera konst tänkt att provocera och "spränga barriärer". Resultatet blir det motsatta; installationer som för femtio år sedan möjligen hade väckt en smula anstöt står idag som monument över en trött och enfaldig konformism. Har man väl sett en amerikansk flagga eller bild av jungfru Maria nersmetad eller indränkt med blod och snor så har man sett dem alla.

Andreas Danielsen

keshandel. Regionens slaviska stater, och i synnerhet Serbien, stod dessutom under ryskt beskydd. Sankt Petersburgs slavofila ledare eggade Belgrad att förverkliga sin dröm om ett "Storserbien", som inkluderade de österrikiska provinserna Bosnien och Hercegovina. Serbiska organisationer hade i årtal konspirerat för att destabilisera Habsburgmonarkin, men enligt Ryssland överdrev Wien faran från Belgrad. Efter blodsdådet i Sarajevo intalade sig makthavarna i Sankt Petersburg att deras skyddsling Serbien var oskyldig, oavsett vilka bevis på motsatsen som Österrike-Ungern skulle "fabricera".

Tsaren och hans ministrar var säkra på sin sak: om Habsburgmonarkin förklarade krig mot Belgrad skulle attentatet bara vara ett svepskäl för att sätta en gammal plan i verket och locka ut ryssarna på slagfältet. Och hjärnan bakom intrigerna var Tyskland. Men allt var inbillning. Enligt Clark förklarar dessa villfarelser varför Ryssland mobiliserade först av alla stormakter. Där efter fanns ingen återvändo.

Historiker brukade tidigare, precis som Ryssarna, avfärda Österrike-Ungern som Tysklands marionett. Men Clark och de flesta forskare förkastar numera detta synsätt. Wien beslutade om krig på egen hand, och fick sedan löfte om tysk hjälp om konflikten skulle sprida sig. För Berlin var angreppet på Serbien legitim vederläggning för mordet på en allierad kunglighet. För vissa historiker röjer dock Berlins *carte blanche* till sin bundsförvant en vilja att framkalla ett "förebyggande" storkrig innan Ryssland hunnit ikapp Tysklands förspång i kanoner och krut.

Men Clark visar övertygande att makthavarna i Berlin trodde sig avskräcka Ryssland från att ingripa genom att ställa upp sina arméer bakom Österrike-Ungern. Det var en ohygglig felkalkyl, eftersom Sankt Petersburg från början räknade med att Wien dansade efter Berlins pipa. När detta gick upp för Vilhelm II försökte han panikslagen pressa österrikarna att retirera och ryssarna att avblåsa mobiliseringen. Men det var för sent.

Allt färre historiker bagatelliserar idag Franz Ferdinands död som gnistan som råkade sätta fyr på Europas sprängfyllda krutdurk. För många, inklusive Clark, är istället skottet en orsak i sig. Utan tronföljarens död skulle Österrike-Ungern inte ha anfallit Serbien, och därmed skulle världskriget inte ha brutit ut 1914 – kanske aldrig. Habsburgmonarkins avsikter är därför avgörande för att begripa utbrottet.

Denna analys är dock Clarks akilleshäla. Enligt honom motiverades Europas statsmän främst av säkerhetspolitisk beräkning. Men i Österrike-Ungerns fall tvingas han medge att detta ter sig tveklaktigt. Be-

slutsfattarnas resonemang bar inga spår av strategisk planering. Av deras rådslag framgår att Serbien måste straffas för sitt illdåd, men därutöver formulerade de – förbluffande nog – inga politiska eller militära mål med kriget.

Här upphör Clarks resonemang, kanske för att arkivmaterialet i Wien skulle kullkasta hans tes om säkerhetspolitikens primat. Habsburgmonarkins ledare insåg nämligen att de riskerade att begå självmord, att Ryssland troligen skulle intervensera och utlösa ett storkrig som kunde tillintetgöra Österrike-Ungern. Men alla kostnadskalkyler trängdes undan av en tvångsmässig drift att slå till. Varför?

Enligt min mening kan den enda rimliga förklaringen sammanfattas i ett ord: heder. För makthavarna och deras aristokratiska värderingar var krig att likna vid dueller mellan stater. Franz Ferdinand, rikets tronföljare och framtids hopp, hade mördats på eget territorium av en fiendemakts hantlangare. Attentatet var en exempellös förolämpning av en barbarisk uppkomling mot den anrika monarkin. En ödesdigert vanföreställning fick makt över de styrande i Wien. En straffexpedition måste täga mot Serbien, annars skulle riket blotta sin svaghet och inte längre göra rätt för sin stormaktsstatus. För den illustra Habsburgdynastin skulle en sådan degradering ha varit som att härskra utan heder. Kejsaren och hans rådgivare hade att välja mellan stukad prestige och en ärorik undergång. Tanken svindlar, men för dem var valet enkelt: Harmagedon.

Österrike-Ungern anföll Serbien trots fiendskapen med Ryssland, inte på grund av den. Europas rivaliteter kan förklara hur kriget spreds från Balkan, men inte varför Habsburgmonarkin tog till vapen. För att till fullo förstå krigets ursprung måste vi skilja utbrottet från spridningen. Men Clark, liksom de flesta andra historiker, kan med sina säkerhetspolitiska skygglappar inte upptäcka någon skillnad.

Clark liknar Europas statsmän 1914 vid "sömngångare". Ingen av dem hade planerat något krig vid sommarens början och deras vantolkningar av varandras avsikter drev dem stegvis mot fördärvet. Men denna bild är delvis missvisande. Efter skottet i Sarajevo tyckte sig Österrike-Ungerns ledare sakna alternativ till krig. Inget kunde få dem att ompröva sitt beslut, inte ens ett brittiskt medlingsförsök när det var uppenbart att hela kontinenten skulle sättas i brand. Flera av stormakterna kanske snubblade aningslöst mot ruinens brant, men Österrike-Ungern marscherade med berätt mod dithän.

mot tidens nycker

Det är när Kimball lämnar den kulturella sfären för den politiska som hans analys börjar gå överstyr. En och annan gliring mot Barack Obama är väl okej; mer problematiskt blir det dock när Kimball försöker koppla samman en uppskattning av Shakespeare och Mozart med en entusiasm för hela det republikanska partiprogrammet. Jag har själv svårt att tro att till exempel G K Chesterton eller Edmund Burke hade varit särskilt lyckliga över den amerikanska regeringens planer på att möblera om i Mellanöstern eller demokratisera Afghanistan. Även i sina jämförelser mellan Sovjetkommunismen och radikal islamism drar Kimball på tok för stora växlar. Den västerländska kulturelitens nonchalans inför islamistiska våldshot är förstås oroväckande; viktiga skillnader föreligger dock mellan nu och då.

För radikala intellektuella under 1950- och 60-talen var marxismen en sammanhängande vision av en ärorik framtid som innefattade alla typer av mänsklig aktivitet. Inte ens islamismens mest ihärdiga apologeter inom dagens vänster verkar särskilt intresserade av islamisk teologi *per se*; få av dem har till exempel gjort några ansträngningar att anlägga ett islamiskt perspektiv på vetenskapsteori, stadsplanering eller relationerna mellan könen.

I bokens mest deprimerande kapitel delger Kimball läsaren sin oro över den amerikanska republikens framtida kultur och identitet. Kimball instämmer med statsvetaren Samuel Huntington att "en nation som endast är baserad på politisk ideologi är en fragil nation". Efter några sidors velande framhåller Kimball till sist religionen som det sociala klister som ska rädda den amerikanska nationen från moraliskt och politiskt förfall. Han påpekar triumferande att 92 procent av amerikaner tror på Gud och att 80–85 procent av dem beskriver sig själva som "kristna". Frågan är dock om Kimball i detta avseende inte valt att luta sig mot en fallfärdig vägg; nog måste han väl själv ha noterat att amerikansk kristendom i växande utsträckning domineras av sluga affärsmän som Joel Osteen och etniska demagoger såsom Barack Obamas före detta mentor, den ökände pastorn Jeremiah Wright.

Det är också i fråga om religionens roll i samhället som man ser den intellektuella högerens begränsningar. I likhet med sina kolleger vid *New Criterion* är Kimball inte personligen religiös. Men han betraktar religiositet i allmänhet, och kristendom i synnerhet, som ett nödvändigt moraliskt elixir för massorna (ett "opium för folket", om man så vill). Detta är en fullt rimlig inställning, som också delades av bland andra Thomas Jefferson och John Adams. För en modern publik kan den dock framstå som en smula elitistisk och nedlåtande.

Detta moderna krav på "autenticitet" i andliga frågor kan delvis förklara varför republikanerna har så svårt att få fram

**THE FORTUNES OF
PERMANENCE
CULTURE AND ANARCHY
IN AN AGE OF AMNESIA
ROGER KIMBALL
St Augustine's Press 2012**

kvalificerade politiska kandidater. Inte ens om de drog ner på de trestaviga orden och Chestertoncitaten skulle Kimball och hans tidskrift kunna gå i bräsch för någon bredare folkrörelse; högutbildade, medelålders män i fluga och slipover förblir deras naturliga klientel. För detta har de dock ingen anledning att skämmas – otrendiga vita män som Roger Kimball spelar idag en viktigare roll än någonsin.

Om det är något vi lärt oss av 1900-talet är det att kristendomen i sitt återtag lämnade ett gigantiskt vakuum efter sig, ett vakuum som vi sedan dess desperat har försökt fylla ut med allehanda ideologisk galenskap. Behovet har aldrig varit så stort av ohippa, pessimistiskt lagda typer som vågar peka på den senaste ideologiska gudomen och säga "det där har vi redan provat och det funkade inte". I en yttlig och rastlös värld förblir *New Criterion* en guldgruva av traditionell visdom – immun mot tidens nycker och paradoxalt uppfriskande i sin oförblommerade mossighet. Eller som Chesterton själv uttryckte det för snart hundra år sedan:

"Vi läser ofta idag om det mod med vilket någon rebell attackerar något grånat tyranni eller någon förlegad vidskepelse.

Att attackera grånade eller förlegade ting kräver dock inte mer mod än vad som krävs för att utmana sin mormor på en brottningsmatch. Den verkligt modiga människan är hon som motsetter sig tyrannier unga som morgonen och vidskepelser färska som vårblommor."

Erik W Larsson

Därför skapades alléerna

HISTORIA

Den klassiska Skånebilden är den öppna slätten med de hamlade pilarna som skär genom landskapet. Tror vi. Men som praktiskt taget allt annat i landskapet är det människoverk och tämligen färskt.

Kulturgeografen Patrik Olsson blev för en del år sedan inblandad i ett projekt om skötseln av alléerna, som han nu fört vidare till en avhandling: *Ömse sidor om vägen*. Alléernas historia öppnar udda perspektiv på både ekonomin och kulturen. Redan på 1600-talet propagerade Kristian IV för almar, och Linné noterade på sin skånska resa att många byar hade följt kungens planteringsråd. Annars hade 1600- och 1700-talets krig varit förödande för träden. Mycket hade strukit med när byarna gång på gång hade skövlats och behövde byggas upp igen, annat hade tagits till bränsle och hägnad åt djuren. Landskapet låg öppet för alla havets vindar, sanden flög och ödela-de åkrarna.

Det såg överheten. Ett par energiska landshövdingar tog tag i frågan. Att det blev alléer var en listig lösning. Under 1700-talet lades alltmer land under plogen. Skåne blev Sveriges kornbod när de rika baltiska provinserna hade gått förlorade i Karl XII:s krig. All mark var dyrbar, men samtidigt behövde byarna virke och ved. Åkern trängde ut skogen, men längs vägarna löpte diken, och mellan dem och vägbanan stal träden ingen mark.

Problemet var att få träden att växa ifred. Bristen på bränne var så stor att folk stal de nyplanterade sticklingarna. Då begrep alléfrämjarna att man måste satsa på snabba resultat. Pilen var lösningen. Det kan var och en pröva själv: man skär av några käppar från ett gammalt träd, sticker ner dem i mar-ken – och vips börjar de fles-

ta av dem att grönska och växa. Tio år senare är käpparna nya träd, de kan hamlas till stängsel, ved och takkäppar att hålla fast halmen med – samtidigt som de i sin tur ger nya käppar att sticka ner i mar-ken. Popplarna var också snabbväxare som kom till användning.

Ibland kallas pilalléerna för pilevallar, men de var egentligen något annat. Vallarna lades upp mellan åkrarna, och stadgades genom att pilekäpparna stacks ned i dem, för att rotsystemet skulle binda jorden.

Alléerna var inte utan problem. De skuggade vägarna, så att dessa tog längre tid att torka upp efter regnen. Så länge träden hamlades varje år var det överkomligt, men när man inte längre behövde brännet och slanorna till hägnen blev det drygt att beskära bara för estetikens skull. Därför

sågades många alléträd ner när behovet av käppar och virke tillgodosågs på annat håll – eller helt enkelt försvann, som när man upphörde med halmtak.

Så småningom blev alléerna mer än nyt-
toanläggningar. De stora gods-
en imponerade på de resande genom att be-
skoga vägarna fram till slotten. När god-
sen avhyste arrendatorer och hela byar för
att anlägga "plattgårdar" med statare på
1800-talet fick de nya "farmerna" också al-
léer, ibland med ambitionen att förbinda
dem med det ursprungliga slottet. Då blev
det också fler sorters träd i alléerna: lindar,
almar och hästkastanjer. Konstigt nog in-
te fruktträdalléer, i varje fall inte i någon
större utsträckning – Olsson noterar dem i
Tyskland i sin internationella översikt. Al-
léerna tog sig också in i städerna, aveny-
erna – ordagrant "komma till" – och bou-
levarderna fick träden på ömse sidor som
signum.

Patrik Olssons bok uppmuntrar läsa-
ren till utflykter. Att begripa hur landska-
pet kommit till är ett ovanligt nöjsamt sätt
att fördjupa sig i förfluten kultur och eko-
nomi.

Gunnar Wetterberg

FOTO: JAN RIETZ/NORDICPHOTOS

ÖMSE SIDOR OM VÄGEN
ALLÉN OCH LANDSKAPET
I SKÅNE 1700–1900
PATRIK OLSSON
Kungliga Skogs- och
Lantbruksakademien 2012

Duellen som aldrig blev av

EKONOMI

Få dispyter inom nationalekonomi har varit så aktuella under senare år som den om fiskala stimulansers effekt på ekonomin – eller, mer populärt uttryckt, om regeringar ska gasa eller bromsa när den ekonomiska tillväxten mattas av. Debatten handlar inte bara om ekonomi. Den knyter också an till moralfilosofiska perspektiv på krisbeteende. Är krisen en tid för moralisk rening efter år av kreditfinansierad konsumtion – eller innebär det enbart att krisen förvärras med större sociala problem som konsekvens?

tralbank som huvudsakligen stimulerade investeringar i tider av ekonomisk avmattning. Sådana ingrepp skulle minska arbetslösheten och snabbare återskapa jämvikt i ekonomin. Keynes drev sin tes långt och förespråkade skapandet av en överstatlig centralbank med syfte just att moderera stora konjunkturväggar med hjälp av kredit- och valutapolitik.

Hayeks kritik mot Keynes byggde på att en förändring i penningmängden i syfte att skapa mer investeringar skulle inverka på relativpriserna i ekonomin, och att det är just dessa priser som avgör ekonomins inriktning. Hayek sköt in sig på Keynes argument att interventioner snabbare kunde sätta outnyttjade resurser i ekonomin i

”Det finns drag av hayekianskt tänkande i modern nationalekonomi, men Keynes har fortsatt en avsevärt större roll.

Detta är en tacksam scen för att återuppväcka och porträttera debatter och profiler som var dominerande under den stora depressionen på 1930-talet. Och Nicholas Wapshott framstår med *Keynes Hayek. The Clash That Defined Modern Economics* som bara en i raden av författare som kommit ut med populärhistoriska verk om depressionen och den tidens nationalekonomiska debatt. Som erfaren journalist och biograf kan Wapshott också tekniken att levandegöra analytiskt komplicerade frågor.

Att gestalta konflikten mellan John Maynard Keynes och hans ärkefiende, dåtidens portalfigur för den österrikiska ekonomiska skolan, Friedrich Hayek, ger boken ett naturligt driv. Wapshott kan dessutom konsten att teckna goda personporträtt samtidigt som han fångar nyanserna i både Keynes och Hayeks tänkande.

Keynes *Traktat om pengar* från 1930 var ett angrepp på den ortodoxa lärans tillämpning i tider av ekonomisk nedgång. Här började Keynes att i mer vetenskapliga termer formulera grunddragen i sin reformering av nationalekonomin. Keynes menade att konjunkturcykeln kunde styras bättre med hjälp av en aktivistisk cen-

arbete och återskapa ekonomisk jämvikt. Han menade att artificiella stimulanser inte kunde åstadkomma den verkan som Keynes eftersträfvade – tvärtom var det risk att de skulle skapa inflation – utan att det enda receptet var att "leave it to time to effect a permanent cure".

Detta skulle vara generalrepetitionen till den stora duellen mellan Keynes och Hayek. För sex år efter publiceringen av Keynes *Traktat om pengar* kom hans *Allmän teori om sysselsättning, ränta och pengar*, det verk som verkligen gjorde Keynes till nationalekonomins stora innovatör. Förutsättningarna för en total konflikt mellan de två ekonomerna hade förstärkts. Hayek hade stärkt sin "österrikiska" kritik och Keynes lade nu fram ett verk som förespråkade ännu mer interventionism.

Men den stora duellen blev aldrig av. "Hayek blinks", skriver Wapshott och påbörjar ett ivrigt sökande efter förklaringar till att han drog sig tillbaka från den tänkta duellen. Men där börjar storyn tappa fokus. Och bokens huvudsakliga inramning – konflikten mellan Keynes och Hayek som skapade den moderna nationalekonomin – blir alltmer besvärlig. Det finns drag av hayekianskt tänkande i mo-

KEYNES HAYEK
THE CLASH THAT DEFINED
MODERN ECONOMICS
NICHOLAS WAPSHOTT
Norton 2011

KEYNES
The Clash That Defined
Modern Economics
HAYEK
Nicholas Wapshott

dern nationalekonomi, men Keynes har fortsatt en avsevärt större roll. Och den konflikt som varit mer karaktärsdanande för nationalekonomi

– i teori och praktik – är keynesianismens möte med nya eller nygamla skolor under efterkrigstiden, särskilt monetarismen.

Dessutom: skillnaden mellan Hayek och Keynes blev med tiden allt mindre. Keynes är egentligen inte en omdanare av den klassiska ekonomin. Vad han vill ändra är synen på ekonomiska interventioner i tider av kraftig ekonomisk nedgång. Hans teori är egentligen inte en allmän teori – utan en teori och rekommendation för tider av ekonomisk depression. Keynes upprepar detta vid flera tillfällen. I en förtrolig konversation med Hayek innan han dör (de båda var vänner, särskilt efter att Hayek på Keynes inrådan tillbringat krigsåren på King's College i Cambridge) säger Keynes att han förväntar sig att Hayek ska gå till motoffensiv mot dem som Keynes anser missbrukar hans teori.

Och Hayek ändrar uppfattning om vilken ekonomisk politik som skulle ha bedrivits under den stora depressionen. Han ansluter sig inte till keynesianismen, men accepterar väsentliga delar av Keynes uppfattning om vad som händer i en depressionsekonomi.

I slutänden måste man därför fråga sig i vilken mån det verkligen fanns en stor, fundamental konflikt mellan dem. Givetvis fanns det skillnader i deras syn på makroekonomin. Men skillnaderna blev allt mindre. De delade i allt väsentligt den mikroekonomiska analysen. Politiskt sett var också likheterna påtagliga.

Fredrik Erixon

Samarbetets svåra konst

SOCIOLOGI

Lukas Moodyssons film *Tillsammans* från år 2000 slutar med att huvudpersonerna spelar fotboll i trädgården. Det är en fin scen som utstrålar värme och gemenskap. Det spelar ingen roll om man är bra eller dålig, alla får vara med: män, kvinnor, unga, gamla, töntiga, coola.

Det vore fel att säga att scenen är ironisk. Men den signalerar ett "trots allt". Fram till dess har Moodysson gett oss en ganska förfärlig bild av den egoism och småaktighet som dolde sig bakom 1970-talets retorik om kärlek och gemenskap. Nu vänder han och påminner oss om att gemenskap ändå är värt att sträva efter.

Idag är det viktigare än det någonsin var på 1970-talet (som på många sätt var tämligen individualistiskt) att vara "tillsammans". När arbetsgivare tillfrågas om vad de vill att studenter ska lära sig på universitetet kommer "förmågan att samarbeta" före alla krav på faktiska kunskaper. I den digitala världen är samarbete ett närmast religiöst begrepp: människor som sitter ensamma framför sin dator skapar tillsammans en "massans klokhet" som resulterar i kollektiva kunskapsbanker som Wikipedia eller Facebook. När vi sedan arbetat färdigt, stängt av datorn och satt oss framför tv:n bombarderas vi av bilder av glada människor av olika kön, kultur, hudfärg och ålder som gör saker tillsammans i vår globaliserade värld, om det så är att spela fotboll, dricka läsk eller köpa pensionsförsäkringar.

Betyder detta att mänskligheten har blivit bättre på att samarbeta, på att vi antligen har börjat inse vårt ömsesidiga beroende av varandra och organiserat oss därefter?

Tyvärr inte, svarar den amerikanske sociologen Richard Sennett i sin senaste bok *Together. The Rituals, Pleasures and Politics of Cooperation*. Som han ser det befinner vi oss

snarare på ett sluttande plan när det gäller förmågan att samarbeta.

Globaliseringen har genererat en kraftfull motreaktion i form av "tribalisering", en återgång till stamtänkande. Såväl i USA (Tea Party-rörelsen) och i Europa (invandrarfientliga partier) undviker stora grupper av människor ett genuint möte med den andre och söker sig istället till li-

nett. Han erkänner att det finns genuina framsteg, till exempel chattsajter för cancerpatienter som fungerar bättre än traditionella samtal på sjukhus. Men i många fall är de sociala medierna påfallande asociala: självupptagna, narcissistiska och aggressiva. Han påminner om tendensen till polarisering på nätet. Likasinnade isolerar sig med likasinnade istället för att ge sig in i verkliga diskussioner med människor

Samarbete i Lukas Moodyssons *Tillsammans*.

kasinnade; samarbetets gränser dras snävare istället för vidare.

Arbetsgivare kanske talar om samarbete men dagens arbetsplatser är mest inriktade på konkurrens. Sennett, som genom åren har studerat allt från fabriksarbetare till börsmäklare, pekar på den ökade genomströmningen i form av bemanningspersonal och korttidsanställda. Folk är inte på plats tillräckligt länge för att bygga stabila relationer som krävs för ett djupare samarbete. Detta leder till det som kallas "siloeffekten": vertikala delorganisationer inom företagen som undviker kontakt och informationsutbyte med andra delar av verksamheten.

Inte heller de sociala medierna håller sitt löfte om ökat samarbete, hävdar Sen-

nett. Han erkänner att det finns genuina framsteg, till exempel chattsajter för cancerpatienter som fungerar bättre än traditionella samtal på sjukhus. Men i många fall är de sociala medierna påfallande asociala: självupptagna, narcissistiska och aggressiva. Han påminner om tendensen till polarisering på nätet. Likasinnade isolerar sig med likasinnade istället för att ge sig in i verkliga diskussioner med människor

med andra uppfattningar och värderingar. Vid det här laget torde det ha framgått att för Sennett är samarbete – *kooperation* – något betydligt mer kvalificerat än en strävan att alla ska få vara med i gemenskapen, att "alla ska med". Att samarbeta är en komplicerad social interaktion som kräver träning och eftertanke. Den skiljer sig från solidariteten som säger att alla i mitt gäng är bättre än alla i ditt gäng. Ett fruktbart samarbete kräver både en stark jagkänsla och en respekt för den andre, en acceptans av att vi kan samverka fast vi är olika.

När Sennett analyserar samarbetets natur utgår han ofta från två specifika sociala situationer. Det ena är det konstnärliga utbytet mellan musikerna i en orkester. Som ung var Sennett på väg mot en karriär som cellist när en handskad knuffade honom i akademisk riktning. Men han betraktar fortfarande orkesterrepetitionen som en idealmodell för samarbete: musikerna måste bevara sin individualitet men samtidigt förstå och anpassa sig efter varandras sätt att spela.

Sennetts andra exempel är arbetsplat-

TOGETHER
THE RITUALS, PLEASURES AND
POLITICS OF COOPERATION
RICHARD SENNETT
Yale University Press 2011

sen. Genom åren har han blivit expert för att inte säga konnässör på det sociala samspelet mellan människor som arbetar tillsammans, oavsett om det är yrkeskickliga hantverkare, okvalificerade arbetare eller börsmäklare på Wall Street. Och det han lyfter fram är den "tysta kunskapen", allt som inte går att skriva ner i en manual men som är nödvändigt för att saker och ting ska bli gjorda: underförstådda utgångspunkter, gemensamma ritualer och meningsbärande berättelser om den egna verksamheten.

De bästa avsnitten i boken är de där Sennett frilägger sin vision av det ideala samarbetet. Det handlar om dialog och inte dialektik, framhäver han. Syftet är inte att utplåna motsättningar utan att ha ett meningsfullt utbyte trots stora skillnader när det gäller erfarenheter, värderingar och världsbild.

Däremot är jag mer tveksam till den övergripande tesen att vi har blivit sämre på att samarbeta. Det känns mer som den reflexmässiga civilisationskritik som sociologin som disciplin ofta faller ned i: människan blir ständigt mer alienerad, ensam, egoistisk och narcissistisk. Det är en lika stereotyp berättelse som den liberala utvecklingsoptimismen.

Sanningen är väl att vi inte har blivit sämre, men vi har heller inte blivit bättre. Det verkliga problemet är att vår globaliserade tid kräver en större förmåga att samarbeta än tidigare epoker. Men vi har inte mött den utmaningen.

Sennetts viktigaste poäng är att vi har svårt att acceptera det som ibland kallas "djup skillnad", det vill säga verkliga värdekonflikter. Det är inte svårt att samarbeta med människor som vi uppfattar som lika oss själva. Den verkliga prestationen är att ha empati för det annorlunda, att ha fantasi nog för att förstå andra människor trots att deras livsöden är främmande för oss.

Hur få denna goda cigarr? Sennett är begripligt nog ganska vag på den punkten. Men han pekar i en ungefärlig riktning: vi måste skapa institutioner, ritualer och sociala rörelser där människor tränas i att samarbeta.

Det låter rätt. Men också tämligen utopiskt. Som ofta när det gäller gemenskap vill alla att den ska finnas men att kostnaderna ska bäras av någon annan. Ta till exempel de svenska arbetsgivarna. De kräver att högskolan ska träna studenterna i samarbete – samtidigt som de arbetsplatser som de själva ansvarar för blir alltmer konkurrensinriktade. Tyvärr tror jag inte att det är hyckleri utan kallhamrad logik.

Henrik Berggren

Strindbergs strategier

LITTERATURHISTORIA

Få torde vara så väl skickade att hålla i trådarna, när ett praktverk om August Strindberg ska ges ut under jubileumsåret 2012, som Björn Meidal, professor i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet. Han skrev för 30 år sedan en uttömmande doktorsavhandling om Strindbergsfejen; han har givit ut ett flertal böcker med olika infallsvinklar på författaren ifråga; och han var sedan slutet av 1980-talet huvudredaktör för den utgivning av Strindbergs brev som avslutades i början av 2000-talet och som omfattar närmare 9 000 epistlar, utgivna i ett tjugotal volymer.

Tillsammans med formgivaren Bengt Wanselius har Meidal nu givit ut *Strindbergs världar*, en påkostad *coffee table*-bok, som dock till skillnad från de flesta andra alster i den genren inte bara rymmer ett fantastiskt bildmaterial utan också en omfattande, akademiskt vederhäftig och spirituellt välformulerad levnadsteckning, där det – föga förvånande – citeras ymnigt ur just Strindbergs brev.

Med en sådan infallsvinkel kommer vi den eldfängde diktaren nära in på livet, vilket förstärks av det rikliga bildmaterialet, delvis hämtat från Strindbergs egen fotografiska produktion, delvis valt i syfte att ge tidstypiska interiörer och exteriörer från de platser där Strindberg vistades. Därtill reproduceras en rad Strindbergs-målningar samt fotografier föreställande många av de människor som stod honom nära vid olika tidpunkter i hans liv. I det senare fallet slås man som läsare av Meidals biografiska framställning inte minst av Strindbergs ombytthet, vilken sätter sin prägel på så många av hans relationer. Av dessa avslutades ett flertal inte bara med uppsagd bekantskap utan även med hot om repressalier samt givetvis – inte minst ifråga om författarkolleger – nidorporträtt och skamlösa påhopp i debattartiklar såväl som i romaner, dikter, noveller och teckningar.

Förhållandet till Heidenstam kan tjäna som exempel. Heidenstam var, påpe-

kar Meidal, den siste jämbördige vän som Strindberg hade (och då ska man komma ihåg att deras vänskap upphörde redan i början av 1890-talet). Typiskt nog skedde brytningen mellan dem i samband med nittitalisternas framgångar i allmänhet och Heidenstams succéer med sina första verk i synnerhet.

När det gäller vänkretsen, tycks Strindberg därefter företrädesvis ha omgett sig med devota ja-sägare.

När det gäller Heidenstam, begav sig Strindberg redan 1885 ut på resa med den tio år yngre kollegan till Rom, några år innan Heidenstam hade debuterat som författare, vilket skedde 1888 med *Valfart och vandringsår*, alltså vid den tid då Strindberg befann sig i Danmark, på flykt från Sverige efter debaclet runt Giftasprocessen.

Heidenstam hyllade Strindberg på femtioårsdagen 1889 med en dikt i *Svenska Dagbladet*: "Vid femtio fyllda / stå andra förgyllda / med snören och glitter [...]." När Heidenstam själv fyllde femtio 1909 och förlänades en storslagen nationalhyllning samt promoverades till hedersdoktor vid Stockholms högskola, blev det dock annat ljud i skällan. Strindberg hade redan på sin egen 60-årsdag ett halvår tidigare lidit av att hamna i skuggan av Sven Hedin när denne kom hem till Sverige den 17 januari och på kajen mottogs av kungen och folkets jubel.

Detta var ett inte oviktigt bakgrundsbrus till Strindbergs påhopp på just Hedin och Heidenstam i den stora debatt »

STRINDBERGS VÄRLDAR
BJÖRN MEIDAL
& BENGT WANSELIUS
Max Ström 2012

som kom att avsluta hans liv och som utgör en naturlig slutpunkt på Meidals bok: Strindbergsfejden. Det finns någonting närmast gåtfullt över den annars så impulsiva Strindbergs sömngångarmässiga förmåga att hamna rätt i denna sin sista stora strid, vilken följde ur storstrejken 1909 och i vars efterdyningar en bild av Strindberg formades som skulle visa sig ha framtiden för sig i sin vänsterradikala framtoning. Strindberg satsade helt enkelt på rätt kort, när han genomförde den sista av alla de rockader som hans liv bestod av, mellan radikalism och konservatism, ateism och religiositet, förnuftstro och ockultism, tendentiös realism och uppskruvad expressionism, och så vidare.

Strindbergsfejden skulle också visa sig ha det för huvudpersonen goda med sig, att den innebar ett första steg i den utdefiniering som fortsatte under 1900-talet av flera av de hans konkurrenter på den svenska parnassen, däribland just Hedin och Heidenstam. Medan man om den förre knappast kan säga annat än att han gjorde sitt bästa för att fortsättningsvis underblåsa sin framtida marginalisering genom sin beundran av Hitler, kom den senare att under efterkrigstiden dras med en föga verklighetsförankrad stämpel som nazist. Alltmedan den expanderande socialdemokratin snabbt insåg fördelarna med att ta *Röda rummets* och *Det nya rikets* skapare under sina vingars beskydd.

Vi bör emellertid komma ihåg att det var Heidenstam och inte Strindberg som skrev under det svenska uppropet till stöd för Dreyfus. Strindberg ställde sig däremot resolut på motståndarsidan och konstaterade lakoniskt i *Infernokrisens* efterdyningar att om inte Dreyfus var skyldig till det som han hade anklagats för, så var han skyldig till något annat – allt i enlighet med infernofilosofens idé om att ingen lider oskyldigt.

Strindbergs hållning i denna fråga är typisk för den ogenomtänkta lynnighet och osvikliga förmåga att så ofta inta de mest bisarra och osmakliga ståndpunkter, som kom att känneteckna hans liv, men som alltför sällan diskuteras i bedömningen av hans värv. Bland mycket positivt som kan sägas om Björn Meidals exposé över Strindbergs liv, är att den gör rättvisa åt de två kaster och idiosynkrasierna i ett författarskap som snarare än konsekvent och kvalitetsmässigt konsistent kan beskrivas just i termer av ett antal – ofta motstridiga och godtyckligt motiverade och konstruerade – världar.

Johan Lundberg

Heideggers ord brast ofta

FILOSOFI

Människan talar. I kraft av sitt språk samlar hon världen: hon kan tala inte bara om det som finns utan även om det som inte finns, såväl om det abstrakta som om det konkreta. Men när hon i språket gör allting närvarande, inrättar människan också avstånd i världen: genom att benämna tingen särskiljer hon dem både från varandra och från sig själv. Så förlämnar språket människan en värld genom sin samlande och särskiljande kraft.

När filosofin föds i det antika Grekland antar den tidigt formen av en reflektion över talet, *logos*. När Aristoteles i *Politiken* ska förklara varför människan är en samhällselig varelse i högre grad än andra djur hänvisar han således till hennes *logos*. I talet kan människan skilja mellan olika för henne väsentliga företeelser som gott och ont, rätt och fel, och dessutom samlas kring dessa åtskillnader. Det är just denna gemensamma samling som gör ett samhälle.

Att språket inte bara är en yttre klädnad för vårt inre mentala liv utan ett grundläggande villkor för mänsklig erfarenhet, har kommit att bli en central idé i samtida filosofi. Det är bland annat av den anledningen som filosofin under 1900-talet sägs ha genomgått en "språklig vändning". En förgrundsgestalt i detta sammanhang är Martin Heidegger, vars tänkande på sätt och vis genomgick en egen språklig vändning. Det närmaste vi kommer en bestämd plats för denna tilldragelse är de föredrag som han höll under 1950-talet, utgivna i volymen *Unterwegs zur Sprache*, vilken nu för första gången föreligger på svenska, med titeln *På väg mot språket*, i översättning av Sven-Olov Wallenstein och Ola Nilsson.

"Människan talar." Så inleder Heidegger volymens första föredrag, "Språket". Därmed återuppväcker han Aristoteles definition av människan som en talande varelse, och de olika bidragen i *På väg mot språket* kan ses som en serie försök att utlägga denna definition i olika riktningar, vilka dock synes leda Heidegger ganska

långt från Aristoteles och från grekisk filosofi generellt.

Heideggers vändning in i språket är en historisk vändning. Hans försök att klargöra språkets väsen går via ett besinnande över den grekiska ansatsen, som ses som ett svar på det språk som alltid redan har tilltalat människan och därför måste dra sig undan hennes försök att artikulera dess väsen. Att betrakta språket på detta sätt är att tänka själva "väsenshärkomsten" för mänsklig rationalitet generellt, och därmed "att tänka det grekiskt tänka än mer grekiskt".

Arbetet med att besinna språkets världsöppnande dimension är hos Heidegger oupplösligt förbundet med frågan om vad det innebär att göra språket till föremål för vetenskaplig undersökning. Givet att varje tal om språket tillika är ett tal inifrån språket, hur kan språket självt inringas: försvinner då inte språkets karaktär av just språk? Heideggers egna reflektioner över språket syftar därmed i första hand till att leda oss dithän att vi kan göra en erfarenhet med språket, snarare än till att formulera en teori om det.

Heidegger är ju själv välkänd, för att inte säga ökad, för sitt egensinniga och många gånger svårforcerade språk. Avsikten var dock aldrig att utveckla ett eget, "heideggerskt" språk, som skulle utgöra ett alternativ till en mer traditionell filosofisk begreppsapparat utan, som han säger i *På väg mot språket*, "att nå dit, där vi redan uppehåller oss". Genom att tänja

PÅ VÄG MOT SPRÅKET
MARTIN HEIDEGGER
ÖVERS. SVEN-OLOV
WALLENSTEIN OCH
OLA NILSSON
Drucksache 2012

på språkets gränser söker Heidegger rubba vår naturliga tillit till språket, så att vi kan se hur traditionella filosofiska termer som "subjekt", "natur", och "verklighet" är långt mer mångbottnade än vi vanligen inser. Endast så kan vi återta och på nytt ge mening åt begrepp som genom historien genomgått så många betydelseförskjutningar att vi inte längre känner deras kraft.

I sitt tidiga huvudverk *Varat och tiden* (1927) ger sig Heidegger på försöket att utveckla ett ontologiskt språk: en begreppslighet som skulle låta inte bara det varande utan varat självt framträda, väl medveten om vilka enorma svårigheter detta innebär. Han ber faktiskt där om ursäkt för verkets "osköna" stil, men påminner samtidigt om de oerhörda språkliga utmaningar som Platon och Aristoteles ställde sina åhörare inför. Den svårighet som förenar Heidegger och hans grekiska föregångare är: Hur kan vi tala om själva varat, som inte är ett ting, när språkets egen grammatik och logik tycks vara avpassad just för tingen?

Heidegger framlägger här tanken att våra begrepp kan visa hän mot en erfarenhet som de inte själva kan förmedla utan som vi måste göra för att fylla orden med mening. När Heidegger i *På väg mot språket* talar om hur språket ger vinkar om sådant som vi ännu inte är förmögna att tänka, fullföljer han den väg som han stakade ut i *Varat och tiden*.

Att Heidegger tilldelar språket en avgörande betydelse för vår erfarenhet av världen innebär inte att han företräder något slags språkidealism. Varje idé om att språket skulle konstruera världen är honom främmande. Inom ett sådant synsätt blir världen en produkt och språket dess grund, och därmed förlorar man både språk och värld ur sikte. "Språket självt är: språket, och intet utom det." Och vidare: "Språket talar."

Dessa satser är just "vinkar" om uppgiften att låta språket komma till tals som sig självt, istället för att förklara det i termer av något annat, exempelvis som kommunikationsverktyg eller teckensystem, vilket är att omfatta ett reduktivt och tekniskt perspektiv på språket.

En central tanke hos den senare Heidegger är att vår tid är teknikens tid; människan erfar nu världen i grunden instrumentellt, som resurs och medel. Det finns ingen enkel utväg ur detta synsätt, utan varje försök att göra en annan erfarenhet med språket står inför uppgiften att få den rådande tekniska rationaliteten att liksom vända sig inåt och utfråga sig själv.

Det är i detta ljus som man ska se utvecklingen av Heideggers eget språk. I jämförelse med sina tidigare arbeten

Martin Heidegger

håller han sig nu närmare vardagsspråket. Han talar om språket som "varats hus", beskriver tänkandet som "banandet av en väg", och människans sätt att ha en värld liknas vid ett "byggande" och "boende". När Heidegger ställer detta mot "informationsteknik", "sputnik" och "cybernetik" kan det se ut som att hans filosofi präglas av en nostalgisk längtan tillbaka till ett förindustriellt bondesamhälle.

Vad det handlar om är emellertid ett försök att rikta uppmärksamheten på det faktum att människans erfarenhet av världen alltid har utgått från *techné*, det tekniska eller det konstlade. Denna produktionsmodell har kanske fullbordats i modern informationsteknik, men den är också implicit i Heideggers egna mer hantverksorienterade termer. Den återfinns också i diktningen, som nu får en alltmer framskjuten position hos honom.

Att dikta är på sätt och vis att fram-

bringa en värld, vilken både an knyter till och överstiger vår vardagsvärld. Därmed förmår dikten att både visa upp och demontera vårt tekniska paradig: den har samma "väsenshärkomst" som den moderna tekniken, men fullgör den på ett annat sätt.

I *På väg mot språket* intar diktaren Stefan George en särställning, och Heidegger återkommer i synnerhet till hans dikt "Ordet". En av dess centrala rader lyder: "Så lärde jag sorgset att avstå: Inget ting må vara där ordet brister."

Det är när ordet brister och språket inte fungerar som vi kan göra en erfarenhet med språket, som det som alltid redan var där utan att vi såg det som sådant. Heideggers ord brast ofta: hans språk rör sig många gånger på gränsen till vad man kan säga, och just därigenom manar han oss till besinning över språket, vad det är och vad det kan vara.

Charlotta Weigelt

Den rörliga jätten

HISTORIA

För 250 år sedan var Kina jordklotets verkliga stormakt. Qing-dynastin hade konsoliderat sitt välde med eftertryck och expanderade med kraft i Centralasien, Tibet och Mongoliet. Grannhärskarna i Sydostasien accepterade kinesisk överhöghet och lämnade ödmjukt tribut. Kineserna själva utsattes för myndigheternas envetna och grundliga försök till kontroll och reglering.

Men sedan gick det utför. På 1800-talet kom opiumkriget, Taipingupproret och "främmande djävlar" från Europa som tvingade till sig koncessioner och kolonier. På 1900-talet kom revolutioner och bondeuppror, japanska invasioner och kommunistiska massmord. Den kinesiska utvecklingen tog en paus på två sekler. Först i vår egen tid har den slumrande jätten vaknat och beslutat sig för att återta den maktposition som landet hade omkring 1750.

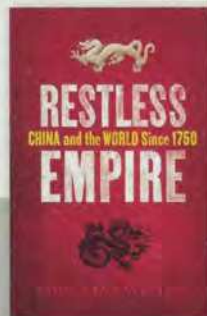
Så brukar utvecklingen beskrivas i flertalet översiktsverk. Men är det rättvisande? Missar vi inte något väsentligt när vi på detta sätt förenklar det förflutna? Och ännu värre: Riskerar vi inte att missförstå dagens Kina, och gissa fel om dess framtida roll i världsekonomin och världspolitiken, om vi inte analyserar det nära förflutna på ett mer nyanserat vis?

Jo, svarar Odd Arne Westad, professor i internationell historia vid London School of Economics and Political Science, vars nyutkomna bok *Restless Empire. China and the World Since 1750* har tillkommit i en strävan att råda bot på problemet och ge oss en användbar, samtidsorienterad grundkurs i modern kinesisk historia. Boken är inte invändningsfri – det kan ingen bok som spänner över ett så väldigt ämne vara – men den är mycket läsbar och rymmer ett flertal viktiga observationer.

Westads centrala budskap är att förändringar kan ske makalöst fort, även i en så historiskt sett stabil och konservativ stat (åtminstone brukar vi av hävd betrakta landet så) som Kina. Till detta fogar han observationen att Kina har en unik förmåga att genomgå förändringar. Kina kan, som få andra länder, skapa eklektiska hybridformer av samhällsliga identiteter. Kineserna är specialister på att bygga upp egna varianter av världs-

bilder och politiska, ekonomiska och kulturella system som har rötterna på andra sidan jordklotet. I historisk litteratur belyses detta fenomen sällan. Vi brukar snarare framhålla Kinas långtgående, för att inte säga extrema, tendens till isolationism, oavsett om vi talar om Ming-dynastin eller om Maos kulturrevolution, men Westad argumenterar starkt för att det motsatta förhållandet är det normala. Kineser är generellt sett öppna gentemot omvärlden och skickliga på att transformera sitt eget samhälle för att kunna ta emot och tillgodogöra sig impulser utifrån. Problemet, för en utländsk betraktare, är att de gör allt detta på ett säregnet sätt. Vi har svårt att följa utvecklingen och förstå vad som sker, eftersom vi inte vet vad vi ska leta efter, vilka signaler vi ska reagera på. Kina är annorlunda. Dess incitament för expansion och problemlösning skiljer sig från vad vi är vana vid från vår egen kultur.

Restless Empire är uppbyggd av kapitel som har både en tematisk och en kronologisk roll: "Foreigner", "Abroad", "War" etcetera. De fungerar väl i relation till varandra. Såväl utgångspunkten som slutpunkten i berättelsen är att Kina, om dess resurser tas tillvara och utnyttjas effektivt, är Asiens naturliga gigant. Det kvartsmillennium som ligger mellan Qing-dynastins kulmen och nutiden har emellertid uppvisat en provkarta på utmaningar som omdanar landet på grundläggande vis. Westad analyserar dessa i ljuset av Kinas och kinesernas relationer med omvärlden, ett tillvägagångssätt som självfallet leder till en förenkling av historien. Åtskilligt faller vid sidan av. Den inre ekonomiska utvecklingen skyttar förbi som hastigast och de många bonderevolutionerna blir svårbegripliga, men fokuseringen på kontakterna med andra länder gör det i gengäld möjligt för Westad att tränga på djupet på ett antal väsentliga punkter.

En sådan punkt är den fascination för främmande filosofier och kulturer som under en stor del av epoken har frambesvärjt kreativa kinesiska diskussioner, inte sällan också en spännande vidareutveckling. Westad ger mängder av exempel: översättning av böcker, spridningen av jazz, vetenskapliga lån (särskilt inom fysik, kemi och biologi) med mera. Han visar på effekterna av att så många kineser valde att emigrera – vissa för alltid, vissa för att studera – under andra hälften av 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Upplevelsen av utlandet var dubbelbottnad. Man både imponerades och avskräcktes, något som ännu i hög grad gäller för den kinesiska attityden till USA. Som typiskt exempel på hur kineser i ledande position lät sig påverkas av utländska förebilder kan anföras upplevelsen av tyskarnas aktioner i det område i norra Kina som under en kort period i början av 1900-talet utvecklades till kejsar Vilhelms mönsterkoloni. Många kinesiska ledare, däribland Chiang Kai-shek, blev entusiastiska beundrare av Tyskland, en fascination som höll i sig långt efter Hitlers maktövertagande. För många kineser under mellankrigstiden var Tyskland den stora förebilden.

Det är uppfriskande att ta del av Odd Arne Westads personliga värderingar av Kinas utveckling, särskilt när han väger olika historiska faser mot varandra. I likhet med andra nutida forskare tenderar han att tona ned betydelsen av kolonialmakternas ekonomiska och territoriella expansion i Kina på 1800-talet. Han gör en poäng av att Qing-dynastin inte alls var lika svag och att Kina inte alls var lika sårbart som vi ofta slentrianmässigt brukar anta. Utvecklingen gick i vågor, och på 1870- och 1880-talen befann sig regimen på offensiven. Kinas 1800-tal uppvisade variation snarare än allmän nedgång: kustregioner blev rikare, perifera inlandsregioner fattigare.

Istället betonar Westad med enfaset den närmast kataklysmiska effekt som den japanska krigsföringen i Kina åren 1937–1945 fick på landets fortsatta utveckling. Kri-

RESTLESS EMPIRE
CHINA AND THE WORLD
SINCE 1750
ODD ARNE WESTAD
Basic Books 2012

Går ni hit ofta?

get förändrade allt och blev "the founding event of modern China's international history". De taktiker som brukades för att leda in det sargade landet på nya vägar under 1950- och 60-talen var än mer förödande. Få politiker i modern tid har, menar Westad – antagligen med rätta – orsakat så stor skada för sitt land och dess befolkning som Mao Zedong. Stora språnget och kulturrevolutionen framställs som två av det förra seklets allra största tragedier på planeten, med ett slutfacit på cirka 20 miljoner döda.

Överhuvudtaget får Mao rejält underbetyg av Westad. Revolutionären, statsmannen och poeten framstår efter en läsning av *Restless Empire* som en vandrande katastrof vars samtliga politiska initiativ, förr eller senare, led skeppsbrott på verklighetens obarmhärtiga klippor. Jordbrukspolitiken ledde till massvält. Kulturrevolutionen var ett bisart misstag som stack en dolk i ryggen på den egna intelligentian, ledde till nära nog total isolering från omvärlden, till utbredd xenofobi och till våldsam terror mot minoriteter.

Restless Empire mynnar ut i insiktsfulla analyser av Kinas nuvarande och framtida relationer med USA, Ryssland och Asiens länder, i synnerhet Indien. Tack var det översiktliga, omvärldsorienterade greppet förmår Westad skänka ett flertal intressanta kommentarer som ligger utanför den genomsnittliga läsarens kunskapshorisont. Redogörelsen för Indone-

siens situation, som sällan kommenteras i våra dagstidningar, är typisk. Westad visar hur dagens kinesiska regim fruktar att den egna stormaktspositionen kommer att få Indonesien att knyta sig allt närmare till USA i syfte att få en motvikt mot den stora grannen i norr. Det är ur detta perspektiv man bör betrakta den gemensamma amerikansk-indonesiska militärövningen 2009, Garuda Shield.

Boken slutar med en osäker framtidsprognos – osäker eftersom variablerna är för många och Kinas förmåga till förändring alldeles för stor för att möjliggöra annat än vaga spådomar. Westad konstaterar att Kina har ett antal akilleshälar, till exempel ringaktningen av EU och den europeiska marknaden och, i ännu högre grad, bristerna inom den egna utbildnings- och forskningssektorn. Även om Kina är i färd med att bli samma framgångsrika och dominerande gigant gentemot omvärlden som landet var omkring 1750 är det en stormaktsställning på helt nya premisser.

Qing-dynastins stat hade universalistiska ambitioner, medan Folkrepubliken Kina är nationalistisk. USA, Japan, Vietnam och Indien är också makter att räkna med i regionen, på ett helt annat sätt än Siam, Burma, Nepal och 1700-talets övriga grannriken var för manchukejsarna. Det finns inget som tyder på att Kina inom överskådlig tid kommer att kunna dominera exempelvis Indien och Korea (som Westad antar kommer att enas

på sydkoreanska premisser inom en snar framtid). Framförallt saknar dagens Kina så kallad "mjuk makt" (*soft power*). "No young person of sound mind" i Tokyo, Seoul eller Singapore laddar ned musik från Kina, låter sitt filmval styras av smaken i Peking eller anammar Folkrepublikens politiska och filosofiska ideal.

Kinas allt starkare ställning i Asien kommer följaktligen att uttryckas i huvudsakligen ekonomiska termer, gissar Westad, inte i politiska eller kulturella. Även om Kina lyckas bli världens största ekonomi lär landet inte uppnå en position från vilken man kan bli världsledande även på den politiska arenan. Ett mer sannolikt scenario är att USA:s makt långsamt reduceras till förmån för en mängd maktcentrum. Under denna tid finns en överhängande risk för konflikt: medan den globala ekonomin domineras av Kina samtidigt som USA ännu är världens mäktigaste stat, måste båda länderna "tread very carefully" för att undvika en omfattande kris. Men så långt som till att höja varningsflaggan för ett tredje världskrig går Westad inte.

Allt som allt är *Restless Empire* väl värd att rekommendera. Dess tillkortakommanden återfinns framförallt i skildringen av Kinas inre utveckling, som helt hamnar i skuggan av skildringen av omvärldsberoendet. Men det är en randanmärkning. Boken är välskriven och imponerar genom sin kombination av akademisk lärdom och lättillgänglighet.

Dick Harrison

Konsten talar till vårt driftliv

NEUROFYSIOLOGI

Freudianismen är ett av de stora paradigmskiftena i vårt tänkande. Det konstaterar Nobelpristagaren Eric R Kandel i sin bok: *The Age of Insight. The Quest to Understand the Unconscious in Art, Mind and Brain*. Han är särskild meriterad för att ta sig an detta ämne. Kandel växte upp ett stenkast från Bergasse, där Sigmund Freud hade sin praktik. Efter att i sista stund lyckats fly till New York tänkte han sig en karriär som humanist, men bestämde sig för att bli läkare för att kunna utbildas till psykoanalytiker. Men att kunna förstå den komplicerade mänskliga hjärnan med dess 100 miljarder nervceller verkade omöjligt, varför han istället ägnade sig åt att studera ett enklare nervsystem – Aplysians eller sjöharens. Med denna modell kunde han kartlägga minnesmekanismer, vilket ledde till Nobelpris i fysiologi eller medicin år 2000.

I sin självbiografiska bok *In Search for Memory* utgår han från sitt starkaste barnomsminne – när nazisterna i samband med kristallnatten plundrade hans fars lek-saksaffär och tog hans födelsedagspresent ifrån honom. Nu har han återvänt till Wien, och särskilt till Freud och hans samtida.

I den nya boken förflyttar sig Kandel lätt till sekelskiftets Wien ungefär som Woody Allen gjorde i *Midnatt i Paris*. Den tidens celebriteter såsom Gustav Klimt, Johann Strauss, Gustaf Mahler möts på Café Griensteidl, Café Central eller i litterära salonger som hos Bertha Zuckerkandel. Flera läkare deltog också i samvaron såsom Sigmund Freud och den berömde kirurgen Theodor Billroth. Bertha var gift med Emil Zuckerkandel, som var en ledande medicinsk forskare vid Allgemeine Krankenhaus. För medicinare är han väl känd, då han fått en körtel uppkallad efter sig. Han tog med Klimt till obduktioner och mikroskopiska visningar av spermier och ägg.

Allmänna sjukhuset i Wien spelade alltså en stor roll för både läkarvetenskapen och kulturen. Det var världens ledande medicinska centrum då, dit även amerikanska läkare vallfärdade. Interaktionen med det kulturella Wien var betydande.

Man skall komma ihåg att Freud hade höga naturvetenskapliga ambitioner. Han postulerade att nervcellerna utgör hjärnans byggstenar, eller medvetandets och själens atomer.

Enligt Kandel så var det läkaren och författaren Arthur Schnitzler och konstnärerna Gustav Klimt, Oskar Kokoschka och Egon Schiele som öppnade ögonen för Freud när det gällde kvinnans sexuella undermedvetna tankar och barnets bindning till mamman. De insåg tidigare än Freud också betydelsen av aggressionsinstinkten. Schnitzler var läkare och författare på modet och kanske delvis bortglömd idag. Men han aktualiserades av Stanley Kubricks sista film *Eyes wide shut*, som grundar sig på hans bok *DröMBERÄTTELSE*. Den handlar om de undertryckta sexuella känslorna.

Hur tolkar hjärnan konsten? Av alla miljontals bites som når näthinnan är det bara en bråkdel som kommer fram till hjärnans syncentrum. Hjärnan måste fylla i linjer i exempelvis geometriska synvillor som Kanizsas triangel. Det är inga kamerabilder som reproduceras i hjärnan. Våra hjärnor skapar mycket av det vi ser genom att lägga till vad som borde finnas med. Figrurer tolkas i en del, färger i en annan och rörelser i en tredje del och sätts ihop. Färgen uppfattas snabbast av hjärnan och påverkar framförallt emotionella centrum. Så när vi ser en röd sportbil komma farande uppfattar hjärnan först den röda färgen, sedan bilens form och rörelse innan hjärnan "konstruerar" bilden av den förbischande bilen.

Hjärnan arbetar mycket med kontraster genom att de nervimpulser som utlöses i näthinnan av en fylld cirkels mitt förstärks medan de som kommer från periferin hämmas. Detta har visats av den svenske Nobelpristagaren Torsten Wiesel. Gustav Klimt verkade känna till detta på ett omedvetet sätt när han förstärk-

te kontrasterna med linjer av guld. Det kan man se i målningen av Adele Bloch-Bauer, som nyligen köptes för 135 miljoner dollar av en amerikansk konstsamlare. I guldornamenten i målningen ser man också fiskar, spermier och ägg, som visar hur intresserad Klimt var av Darwins evolutionslära. Också i *Judith* från 1901 är kontrasterna i guld tydliga. Enligt Kandel förefaller Judith ha ett närmast orgastiskt ansiktsuttryck, samtidigt som hon håller i Holofernes avhuggna huvud. Hon har just förfört honom och sedan skurit av honom hans huvud för att befria judarna från assyriererna. Vilken lysande illustration av kastrationsängesten! Vetskapen om dessa båda tavlors svindlande ekonomiska värden förefaller öka hjärnans njutning.

Kandels tes är att konsten appellerar till våra undermedvetna drifter. För det är de som gör livet värt att leva. Detta verkar Klimt, Kokoschka och Schiele ha förstått. Sigmund Freud beskrev det omedvetna som läkare. Men Freud visade också att vi har ett överjag som hämmar de undermedvetna drifterna och anpassar oss till det borgerliga livet, inte minst i det bigotta Österrike. Nu vet vi att överjaget motsvaras av hjärnans pannlob, som bromsar undermedvetna drifter och önskningar. Den kan skadas, såsom hos den berömde rallaren Phileas Gage som vid en sprängolycka fick skallen genomborrad av ett järnspett. Han överlevde mirakulöst men blev asocial och kunde inte styra sina drifter.

I den undermedvetna hjärnan spelar belöningssystemet en stor roll. Det upptäcktes i början av 1950-talet. Några amerikanska forskare opererade in elektroder i råttthjärnan. Råttan kunde sedan tillfredsställa sitt njutningscentrum genom att trycka på en pedal. Resultatet blev att den stimulerade sig till döds, då den slutade äta och dricka. Människor kan göra det samma genom att missbruka narkotika eller alkohol. Men belöningssystemet tillfredsställs också av god mat, sex, musik, poesi och konst. Bara förväntning om det goda kan räcka. Man njuter redan av vinets *boquet* innan man smakat på det. En liknande förväntan är sannolikt av betydelse för konstupplevelsen.

Kandel hänvisar till en rad andra forskningsupptäckter, som förklarar konstens inverkan på hjärnan. En sådan gjordes av

THE AGE OF INSIGHT
THE QUEST TO UNDERSTAND
THE UNCONSCIOUS IN ART,
MIND AND BRAIN
ERIC R. KANDEL
Random House 2012

Nikko Tinberger, som också blev Nobelpristagare. Han upptäckte att gråtrutsungar tittar efter sina mammors gula näbb, med dess röda prick. Mamman svarar med att spotta upp den halvmälta maten från sin kräva och föda sina ungar. Det visade sig dock att det räckte med att visa ungarna en pinne med tre röda streck. Det gav till och med upphov till en starkare reaktion. De skickliga konstnärerna kanske på samma sätt genom att framhäva vissa strukturer appellerar till undermedvetna upplevelser. Det kan förklara varför Picasos kubistiska kvinnor på sitt sätt är sexigare än nakenfoton i *Playboy*.

De fina konstverken leder till att man fokuserar uppmärksamheten, som när man ser ljussättningen i Rembrandts porträttmålningar. Hjärnan kan bara vara medveten om en sak åt gången och förordrar därför konstverk som framhäver en figur eller en karikatyr där bara vissa ansiktsdrag finns med i övertydlig form.

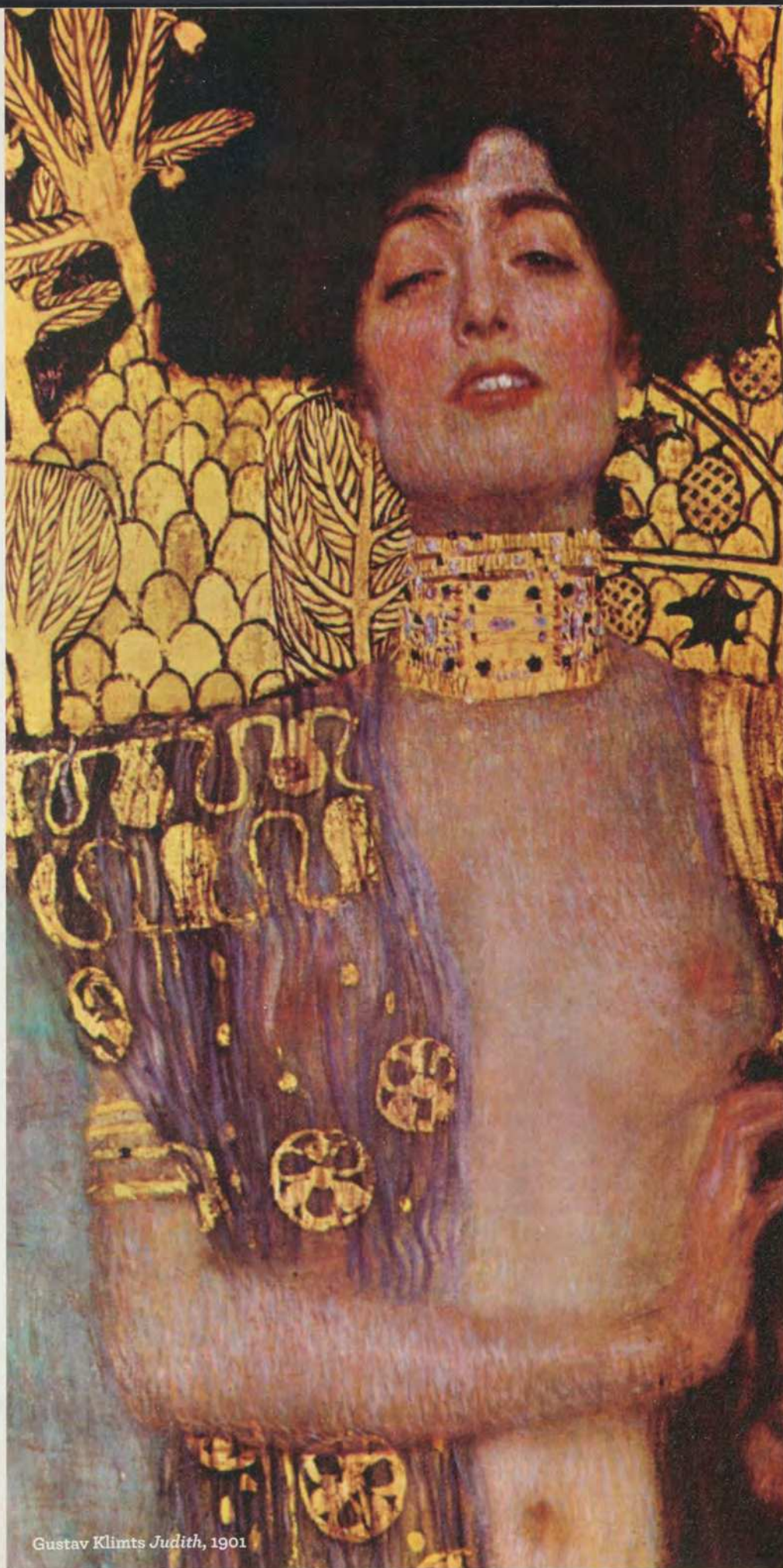
Eric Kandel är suverän som ciceron när han förklarar de wienska konstverkens mening och hur hjärnan uppfattar dem. Men han kunde, liksom Karl Popper, ha varit mer ifrågasättande av de freudianska tolkningarna. Popper var ju en av de stora österrikiska filosoferna som, liksom Kandel, flydde när Österrike annekterades av Nazityskland. Även om Popper nämns så tar inte Kandel upp hans kritik av freudianismen, särskilt drömtydningen. Det går nämligen inte att falsifiera en tolkning av en dröm.

Kandel vill ju i första hand vara vetenskapsman och uppger att han är reduktionist. Liksom positivisterna reducerade känslor till "vitriol och socker", så förklarar Kandel hur olika signalsubstanser eller neurotransmittorer är engagerade i det undermedvetna tänkandet. Dopamin är det klassiska ämnet, vars halt i hjärnan kan stimuleras av att äta choklad eller vid åsynen av harmoniska kombinationer av färger. Serotonin är välkänt stämningshöjande och dess nivå kan höjas av att när man ser impressionisternas penseldrag. Acetylkinolin är kanske den viktigaste signalsubstansen för att hålla oss medvetna och komma ihåg konstverken. Halten av endorfinerna – kroppens eget morfin ökar när man joggar. En kulturkick kanske kan ge motsvarande endorfinpåslag.

Kandel menar att det reduktionistiska synsättet inte förtar njutningen. Man blir inte mindre kär om man får veta vad som händer med signalsubstanserna i hjärnan när man ser sin älskade.

Han vänder sig också mot talet om de två kulturerna. Den aktuella boken illustrerar på ett lysande sätt hur kulturen och hjärnforskningen befruktar varandra och inte skall betraktas som helt separata områden.

Hugo Lagercrantz

Gustav Klimts *Judith*, 1901

En Montaigne för alla tider

ESSÄISTIK

Den traditionella essän, som ger plats för en längre och personligt färgad betraktelse, är idag en mindre uppskattad litterär konstform. Den möter ökad konkurrens från å ena sidan allehanda bekännelselitteratur och å andra sidan från dagspressens allt tunnare recensioner. I en värld som präglas av snabba sociala och politiska förändringar, och där olikartade filosofiska, politiska och religiösa åsikter ofta är i konflikt med varandra, har dock behovet av en fördjupad jämförelse mellan kulturer och mellan tidsåldrar ökat.

Michel de Montaigne lade inte bara grunden till den moderna essän i de tre böcker som han gav ut på 1580-talet, han är fortfarande en av de bästa och mest angelägna essäisterna. Han skrev i en brytningstid, då invanda föreställningar utmanades av en ökad spridning av de antika författarnas alster, av vetenskapernas framsteg, upptäckten av Amerika och, inte minst, av reformationens radikala ifrågasättande av den katolska kyrkans läror. Hans essäer, som så elegant länkar samman det fjärran avlägsna med det hemtana bekanta, kan förstås som ett sätt att handskas med urholkningen av hävdvunna uppfattningar.

Montaigne summerar emellertid inte sina intryck till ett enhetligt och förklarande tankesystem. Samtidens religionsstrider, lockande redogörelser för Amerikas naturfolk och skrämmande skildringar av kannibalism, likväl som tänkvärda ord från antika författare som Vergilius, Cicero och Platon, blir på drastiskt olika sätt exempel på hur värderingar och levnadssätt kan variera beroende på var man befinner sig i tid och rum. Att bedöma (och döma) andra kulturer låter sig emellertid inte lätt göras då den enda måttstock vi har för sanning är våra egna åsikter och vanor och då "var och en kallar det som strider mot hans egen sed barbariskt". Montaignes nyfikenhet på andra folks levnadssätt pekar i detta avseende framåt mot Swifts, Diderots och de Sades berättelser.

Den enda slutsats Montaigne kan dra av sina samlade observationer – varav många presenteras som underhållande anekdoter – är att allt är stätt i förvandling: "Både vi, vårt omdöme och alla dödliga ting flyter och strömmar ständigt." Av denna anledning är det omöjligt att finna två åsikter som är exakt likadana. Uppfattningen hos en och samma person ändras dessutom från en tid till en annan och den illvillige kan till och med i den "klaraste, renaste, mest fullkomliga" bok finna "mycket falskhet och lögn". Montaigne framstår i sådana här passager som en Derrida *avant la lettre*, liksom

Betydelsen av Montaignes essäer är inte direkt den lärdom som hans exempel kan inspirera till, utan snarare hans toleranta och förstående hållning.

när han hävdar att "det finns så många sätt att tolka att det är svårt för en man med huvudet på skaft att inte hitta något i varje ämne som indirekt eller direkt ser ut att stödja hans ståndpunkt".

Eftersom "varje exempel haltar" och objekten för hans undersökning "rör sig förvirrat och vacklande", kan Montaigne inte skildra ett tillstånd, endast en pågående rörelse. De frågor han framlägger är, som han säger, "formlösa och öppna" och han presenterar dem inte för att slå fast sanningen, utan för att söka den. Montaignes förutsättningslösa attityd och skeptiska hållning mynnar ut i hans berömda motto *Que sçay-je?* ("Vad vet jag?").

I denna situation, när allt är förvandling, fungerar beskrivningar av egna upplevelser – in-

klusive pikanta detaljer om hälsa och sexuell liv – som pendanger till utläggningarna om fjärran civilisationer och antika tänkare. Det egna jagets modaliteter är dock även de undflyende. Dragen i det porträtt som han tecknar av sig själv är därför "inte vilseledande, även om de växlar och skiftar". Insikten att den egna livsföringen inte kan tjäna som högre allmän princip får viktiga konsekvenser: "Jag tror och tänker mig att livet kan levas på tusen olika sätt, och i motsats till de flesta erkänner jag lättare skillnader än likheter mellan oss."

Montaigne är fri i tanken men bunden av sin tids konventioner. Hans eget handlande är naturligtvis även det en produkt av tid och plats. Vår kritiska prövning, hur fruktbarande den än är för att blottlägga eviga sanningar om människan, måste på det praktiska planet ge vika för sedvanerätten ty "det är reglernas regel och lagarnas generallag att var och en ska lyda lagarna där han befinner sig". Ett sådant konstaterande blir än mera bitande när man betänker att vi i den sociala och politiska verklighet där vi lever ofta "använ-

der befallningar, våld, svärd och eld" för att genomdriva våra åsikter. Betydelsen av Montaignes essäer är inte direkt den lärdom som hans exempel kan inspirera till, utan snarare hans toleranta och förstående hållning. De är därför ett viktigt *memento* för alla som ger sig in i den politiska eller intellektuella debatten.

Om definitionen på ett "klassiskt verk" är att alltid vara aktuell, gäller detta i högsta grad för Montaignes essäer – kanske endast vad gäller *Iliaden* och Shakespeares dramer kan man göra ett liknande påstående. Montaignes verk har

ESSAYER, BOK I–III
MICHEL DE MONTAIGNE
ÖVERS. JAN STOLPE
Atlantis 2012

föga förvånande för många blivit en trogen följeslagare på livets väg. Umgänget underlättas av att det är enkelt att gå in i och ut ur texterna, eftersom kapitlen inte bygger på varandra och Montaigne med djärva tankesprång obehindrat glider från ett ämne till ett annat.

När Jan Stolpe översatte samtliga essäer till svenska för ett kvarts sekel sedan talades det med rätta om en betydande kulturgärning. Syftet med att nu revidera översättningen är i första hand för att ge en "annan ton" åt Montaignes text, men Stolpe har också tagit hänsyn till omsvängningar i forskningen de senaste decennierna. Montaigne gav 1580 ut del I och II. 1588 återkom han med del III samt tillägg till de två första delarna. 1595 gav Montaigne "andliga dotter" Marie de Gournay för första gången ut en edition av verket med tillägg som inte osannolikt härrörde från författaren själv.

Hennes version gavs ut flera gånger fram till 1900-talet, då nyutgåvor vanligtvis baserades på ett exemplar från 1588 med Montaignes egna kommentarer i marginalerna (så var även fallet i Stolpes tidigare översättning). När förlaget Gallimard på nytt gav ut essäerna i sin Pléiade-serie 2007 valde man dock att utgå från Gournays version för att, som man sade, få en "fullständig och sammanhängande" text. Denna utgåva, som Stolpe nu ansluter sig till, är således också en upprättelse av Gournay – som tidigare bedömdes som otillförlitlig – och hennes filologiska insats.

Stolpe uppvisar ett mästerligt handlag med den rika och levande 1500-talsfranskan. Montaignes text har nu fått ett än mer stilsäkert och jämnt flyt på svenska. De traditionella markeringarna som visade på tillägg i texten från en utgåva till en annan har utgått. En utbyggd och informativ kommentardel bidrar därutöver till att göra essäerna mera lättillgängliga. Man kan bara känna tacksamhet mot översättaren och förlaget för att de så skyndsamt – och snabbara än i många andra länder – sett till att ge oss en bättre och uppdaterad utgåva.

Dessa nyöversatta *Essayer* är en välkommen anledning att på nytt läsa Montaigne eller för första gången stif- ta bekantskap med honom. För att komplettera bilden av den franska 1500-talslitteraturen – som idag alltmer träder fram som en viktig referenspunkt i den intellektuella diskussionen – skulle man nu önska att Stolpe använde sin översättarbegåvning till François Rabelais.

Hans-Roland Johnsson

Turistens klagan och fascination

KULTURHISTORIA

Nina Burton ger en rad självkarakteristiker i *Flodernas bok*. Ett äventyr genom livet, tiden och tre europeiska flöden. Hon är en "stor-frågare" och en "alternativ kartritare", utrustad med en "utforskargen" och tillhörig "encyklopedsläktet". Med detta personlighetsbagage har hon begivit sig ut i Europa för att för tredje gången försöka få styr på sin bild av kontinenten. I två tidigare böcker – *Resans system, poesin* (1994) och *Den nya kvinnostaden* (2005) – har hon redovisat sina föregående försök. Den här gången slår hon följe med floder, först Rhône, sedan Rhen och slutligen Themsen. Hon söker sig till deras respektive källor och följer dem i tur och ordning till havet.

Visst kan Nina Burtons vilja att omfatta allt stundtals driva henne in i ett slags turistbroschyrspösa. Hon måste ju bara få med ditt och datt om *Nibelungenlied* och Loreley, om Salter's Steamers och stadsomvandlingen av Dockland i London. Men hennes lika okuvliga vilja att ständigt söka "bakgrund och sammanhang" kommer henne snart till räddning. Den enskilda informationen bringas att samspeja med andra uppgifter. Bit läggs till bit och fram träder en bild som finns på stort avstånd från turistbroschyrsvärldsbilden, ja, en livsinställning som skiljs med en avgrund från turistbroschyrsintentioner och turistbroschyrsbelåtenhet.

Ta bara det här med vattnet. "Jag tycker det är vackert att vattnet jag dricker har flutit genom en oändlig ström av människor, djur och växter. Det är en flytande stafett som binder ihop planetens liv", skriver hon inledningsvis. Sedan återkommer hon med uträkningen att 40 000 liter vatten måste ha runnit genom hennes nyss avlidna mamma. Ytterligare senare tänker hon sig att Themsen strömmar också genom engelsmännen, inte sällan som öl eller te. Bryggerierna kring floden har varit legio, och te värmer i regnet. En vattendroppe som lämnar Kemble eller Seven springs, upplyser hon, har innan den nåvat blivit drucken och renad åtta gånger.

Perspektiven är typiska för Nina Bur-

tons blick. Tiden är för henne lika närvarande som rummet. Det är ingen tillfällighet att hon mot slutet av sin framställning stannar framför observatoriemuseet i Greenwich och rör vid en 4500 miljoner år gammal meteorit. Sitt starkaste uttryck vinner det väldiga tidsperspektivet annars redan vid Rhône, när hon besöker Ardèche och Orgnacs grotta. "Jag har kommit hit med hjälp av en bensin som raffinerats av hundratusenåriga växtdelar och är i en värld som formats innan några människor fanns", kommenterar hon landskapet av raukar och klippvalv. I själva grottan kan hon se de målningar som en kvinna fann 1994, målningar av kattdjur, björnar och noshörningar, konstskickligt utförda med skuggningar och perspektiv – och kanske 30 000 år gamla. Föreställningen om bildkonstens historia som en framgångssaga mot allt bättre återgivningsteknik skakar ögonblickligen sönder.

Tidsdjupet kan föranleda tankar om moderniteten. År 2004 tvingade en fiskare på Rhône motvilliga myndigheter att undersöka vattenkvaliteten. Han var ute efter att få bevisat att fisk från floden var god föda, vilket åtskilliga konsumenter hade börjat tvivla på eftersom så många döda sjöfåglar hittades på stränderna. Undersökningen visade dock att hela floden var förgiftad, och allt fiske blev omedelbart och varaktigt förbjudet. Kemiska industrier och statliga reningsverk hade släppt ut oerhörda mängder av miljögiftet PCB. Och kärnkraftverket i Tricastin hade vid ett par tillfällen låtit uran läcka ut i floden.

Burton gör nu en burtonsk reflektion, ställer samman vad hon har sett i Orgnacs grotta med vad

FLODERNAS BOK
NINA BURTON
Albert Bonniers Förlag 2012

Utsikt över Rhen och slottet Pfalzgrafenstein som ligger som ett skepp mitt i floden.

hon har fått veta om kärnkraftverket i Tricastin:

Omigen tänker jag på tiden. Det ligger minst 25 000 år mellan oss och paleolitikums gåtfulla grottbilder. I en ännu väldigare tidsrymd, ja kanske i 100 000 år, måste det dödliga kärnkraftsavfall som produceras i Tricastin gömmas i någon grotta för att skydda alla efterkommande. Så villigt vi låter miljoner generationer ansvara för våra bländande decennier. Nog innehöll stenålderns grottor ett ödmjukare arv.

Som resenär illustrerar Burton hur mycket den kan se som skaffar sig kunskap som gör det möjligt att se vad man ser. Landskapet kring floderna och städerna och byarna som finns längs stränderna är bemängda med avtryck, rymmer spår av individer som har levt här och händelser som har timat här. Inte sällan finns det skäl att referera till romarna, som odlare och stadsgrundare, som konstruktörer av termer och broar. Och det finns skäl att påminna om gestalter som Nina Burton känner sig befriendad med, tidigare "stor-frågare" och "alternativa kartritare". Vid Rhône handlar det om Petrarca, som tillbringade sin barndom i Avignon och återvände dit som

22-åring. Vid Rhen handlar det om Erasmus, som främst förknippas med Rotterdam men som dyker upp redan i Basel, där han tillsammans med Hans Holbein den yngre och Paracelsus huserade hos boktryckaren Froben. Vid Themsen handlar det om Roger Bacon men också om Richard Burton, som hade rätt om var Nilen rann upp, och Robert Burton, som skrev *The Anatomy of Melancholy*. Alla de nämnda odlade "kärleken till samtalet och stilen" och "lusten att från källorna knyta ihop Europa".

Jag tillåter mig en petimäteraktig anmärkning. Petrarca hade begrundat hur antikens förutsättningslösa kunskapssökande och fria intellektuella diskussion hade betvingats av kristen politisk korrekthet. Som lärd och boksamlare önskade han väcka rösterna från det gamla Aten och Rom till liv, göra dem delaktiga i sin samtids meningsutbyte. Burton tänker sig att Petrarca själv visste att han var inspiratör till "renässansen" och att han betraktade den kristna politiska korrekthetens era "som en parentes, en medeltid". Men så var det inte. Anders Bergman har nyligen gett besked där om i en liten elegant volym i Italienska kulturinstitutets skriftserie, *Petrarca och litteraturen*. För Petrarca existerade endast "den visa antiken och den barbariska ti-

den därefter", skriver Bergman och anför en uppsjö citat till stöd för sitt påstående, till exempel: "Jag lever, men är full av förakt över mitt öde, som låtit mig födas till dessa trista tider och leva i de värsta år."

Hos Burton finns något av samma vantrivsel i samtiden. Lika fascinerad som hon är när hon får redogöra för förutsättningarna för ålens orienteringsförmåga, för bakgrunden till schweizarnas färdighet som urmakare eller för de betingelser som tvingade kelterna att släppa kontrollen över Rhens, Donaus, Saônes och Rhônes vattenvägar och bege sig till Bretagne, Cornwall, Wales, Irland, Skottland och Isle of Man, lika sorgsen är hon när hon förmedlar ögonblicksintryck från en "frossarfarkost" på Rhône eller "sensationsfyrverkerier" vid Rhône, från en stadsdel i Wiesbaden vid Rhen som har förvandlats till "spa und casinotown" eller från Southend, där hon "pliktskyldigt" följer "den feta popcornlukten några kilometer bland spelhallar, bungee jump och blinkande skyltar som *Electric Avenue*, *Palace of Fun* och *Happidrome*".

Jag har lätt att dela både Nina Burtons fascination och hennes sorgsenhet. Jag läser hennes enastående bok i stark kontakt med båda stämningarna.

Peter Luthersson

Allianser under omprövning

HISTORIA

Lord Palmerston hävdade, i ett berömt yttrande, att Storbritannien inte hade några permanenta fiender eller allierade, bara intressen. Uttalandet har blivit något av en kliché. Mindre välkänt är hans spontana svar till en fransk ambasadör som försäkrat honom att om han inte vore fransman så skulle han vilja vara engelsman. "Sir, om jag inte vore engelsman, skulle jag också vilja vara engelsman: "Vissa sanningar togs en gång i tiden för givna; så är inte fallet idag, vilket är ett problem för engelsmännen, inte fransmännen.

I sin bok *How Enemies Become Friends* konstaterar Charles Kupchan att fiender verkligen kan bli vänner. Till och med brit-

blikanernas framhårdande i att gamla fiender bör behandlas som just sådana. Romneys Rysslandsfientlighet väckte minnet av höststämningar i amerikansk politik. Den är inte ett recept för att smida det som Kupchan värdesätter mest: en stabil fred. Och stabilitet är vad alla stormakter på tillbakagång längtar efter (detsamma gällde Storbritannien vid förra sekelskiftet). Som Kupchan konstaterar anpassade sig Storbritannien skickligt till USA:s uppgång, vilket beredde väg för ett strategiskt samarbete som har bestått fram till idag.

Olyckligtvis är jämförelser ibland irriterande och inte alltid belysande. Storbritannien hade försonat sig med sin tillbakagång 1900; USA har inte gjort det. Den amerikanska exceptionalismen är

gresssystemet (1815-1848) fram till ASEAN (från 1967 till idag). Och fem fallstudier av politiska unioner, däribland Förenade arabemiraten sedan 1971. Hans undersökning av dessa fall leder inte fram till något gemensamt narrativ; slutsatsen blir snarare att varje stabil fred följer sin egen unika väg, till stor del eftersom fred tenderar att stiftas i en unik historisk kontext.

Boken beskriver en process i fyra faser för hur forna antagonister försökas, från ensidig anpassning till ömsesidig återhållsamhet, och från fördjupad social integration till skapandet av nya berättelser och identiteter. Särskilt lärorik är diskussionen av misslyckanden, likaväl som framgångar: det misslyckade närmandet mellan Storbritannien och Japan efter första världskriget, liksom Sovjetunionen och Kina efter 1961. Ännu mer talande är analysen av varför de europeiska stormakterna inte kunde upprätthålla det kongresssystem som hade bevarat freden i trettio år. Stabil fred kan "bryta ut", skriver Kupchan, men oftare bryts den ned. Och den sociala verkligheten är vad vi tror att den är. Anarki, med Alexander Wendts berömda konstaterande, är vad stater gör av den.

Den för mig intressantaste aspekten av boken är emellertid vad den inte tar upp: (o)möjligheten av ett närmande mellan USA och Kina, de enda två stormakter mellan vilka ett krig står på spel. Inte för att författaren ägnar särskilt mycket utrymme åt att diskutera (o)sannolikheten av ett närmande mellan Israel och Iran, Indien och Pakistan eller Nord- och Sydamerika, tre andra fall där riskerna för mellanstatlig konflikt är ganska sto-

” Med republikanernas framhårdande i att gamla fiender bör behandlas som just sådana. Romneys Rysslandsfientlighet väckte minnet av höststämningar i amerikansk politik. Den är inte ett recept för att smida det som Kupchan värdesätter mest: en stabil fred.

terna slutade reta sina kontinentala grannar när deras försämrade omständigheter minskade deras stolthet över att vara briter. När före detta fiender omprövar sin ställning i ett internationellt samhälle kan de verkligen omskapa världen, och ibland rentav ta sig ur de geopolitiska rivaliteter som har varit en del av deras historia. Till och med forna fiender kan samverka och rentav samarbeta för gemensamma mål. Och som ett resultat av det kan en stabil fred uppkomma. Som Milan Kundera en gång konstaterade, det som är anmärkningsvärt med Frankrike och Tyskland, två länder som bekrigade varandra tre gånger efter 1870, är att en konflikt mellan dem nu är "antropologiskt omöjlig". Det är ett djärvt påstående, men inte en orimlig gissning.

Kupchan har gjort sig ett namn de senaste åren, särskilt genom boken *The End of the American Era*. Han är demokrat med partibok, var medlem av det nationella säkerhetsrådet under Bill Clinton, och är en pragmatiker med litet tålmod med repu-

fortfarande djupt känd "i pulsen" (för att citera Keats).

Kupchan betonar starkt att USA och Storbritannien undvek krig med varandra efter 1900, men han bortser från de planer som båda länderna drog upp för krig mot varandra. Så sent som 1930 föreställde sig den amerikanska krigsplanen en allomfattande kamp mot det brittiska imperiet, inklusive användning av kemiska vapen. År 1935 iscensatte USA sina största militärmanövrer någonsin, som förutsåg en mobilisering av över 6 miljoner män för ett ragnaröskrig mot Storbritannien (nästan tre gånger så många män som sedan uppbyggades för kriget mot fascismen sex år senare).

Icke desto mindre har boken mycket som gör den tilltalande. Till att börja med en rad historiska fallstudier som undersöker hur samhällen som tidigare blivit främlingar närmade sig varandra på nytt, som Norge och Sverige (1905-1935). Kupchan gör fem studier av säkerhetsgemenskaper som har garanterat fred, alltifrån det europeiska kon-

HOW
ENEMIES
BECOME
FRIENDS

THE SOURCES OF STABLE PEACE
CHARLES A. KUPCHAN

HOW ENEMIES
BECOME FRIENDS
THE SOURCES OF
STABLE PEACE
CHARLES KUPCHAN
Princeton University Press 2012

ra i frånvaro av en stabil fred. Kupchan medger på några få rader mot slutet av boken att USA och Kina kanske kan hitta fram till ett stabilt samarbete någon gång i framtiden, men att Kinas naturliga partners för att bilda en fredszon lär vara dess asiatiska grannar (däribland Japan, får man förmoda). Han hoppas att amerikanerna en dag kan uppnå en strategisk "uppgörelse" med Kina som kan uppmuntra ömsesidig återhållsamhet, och på så sätt (för att citera Hillary Clinton) bidra till att "skriva ett nytt svar" på den uråldriga frågan om hur en framväxande och en tillbakagående makt kan undvika att hamna i krig med varandra, förr eller senare. Men det finns mycket litet hopp om ett strategiskt partnerskap mellan de två länderna inom överskådlig tid.

Richard Rumelt, en av vår tids främsta strategiska tänkare, hävdar att de två största källorna till styrka vid utvecklingen av en strategi är sammanhang och omtolkning. En god strategi bör inte bara utgå från redan givna styrkor, den bör skapa styrka genom sammanhanget i sin konstruktion, och en insiktsfull omtolkning av en konkurrenssituation kan skapa helt nya perspektiv på fördelar och nackdelar.

I början av 1900-talet utvecklade Storbritannien en sammanhängande syn på världen som förespråkade en angloamerikansk axel; och man omtolkade också sin egen tillbakagång så att det handlade om att föra stafettpippen vidare till en annan engelsktalande makt. USA idag verkar oförmöget till ett sådant långsiktigt strategiskt tänkande – man ställer upp mål utan någon idé om hur de ska uppnås. Den senaste nationella säkerhetsstrategin talar om att förnya det amerikanska ledarskapet och "forma den internationella ordningen". Den ritar upp en rad delmål, som att förstärka inrikespolitiska säkerheten, minska USA:s budgetunderskott, förbättra "motståndskraften" och arbeta med 2000-talets nya "excellenscentra" (Obamaspråk för "stormakterna") – alltsammans mer en önskelista inte en strategisk plan.

Allierade kan bli fiender över en natt, men på samma sätt kan forna fiender också bli vänner. En insiktsfull omtolkning av en konkurrenssituation kan skapa helt nya fördelaktiga perspektiv. Några av de mest kraftfulla strategierna kan i själva verket ses uppkomma ur sådana självförändrande insikter. Men för att det ska ske måste man berätta rätt historia för sig själv, och åtminstone tills vidare verkar det som om varken Kina eller USA förmår skapa en ny berättelse för 2000-talet.

Christopher Coker

Översättning: Jim Jakobsson

Visst behöver vi en litterär kanon

LITTERATURHISTORIA

För exakt hundra år sedan, olympiadåret 1912, fullbordades antologin *Sveriges Nationallitteratur*, ett mäktigt praktverk utgivet av Bonniers förlag i 26 band med riksvapnets tre kronor på omslaget. Här bjöds den bildningstörstande allmänheten ett överflöd av klassiska texter, författade av diktare som den gång-

en uppfattades som odödliga mästare i den svenska nationens tjänst. Huvudansvaret för denna kanon i jätteformat hade från början poeten och litteraturkritikern Oscar Levantin, men han dog tidigt och efterträddes av Henrik Schück, den svenska litteraturhistoriens fader. Men många fler var inblandade i urvalet och redigeringen av texterna: stora delar av den dåvarande svenska parnassen plus landets ledande litteraturforskare, kritiker och pedagoger inom skolvärlden.

Om detta numera föräldrade men kulturhistoriskt intressanta mastodontverk

har nu lundaprofessorn Per Rydén skrivit en tjock och lärd bok, vilket är logiskt såtillvida att han är landets främste expert både på Levantin och det tidiga 1900-talets litteraturkritik. Men som framgår av titeln *Sveriges Nationallitteratur är inte bara historia* vill Rydén inte bara skriva historia. Han vill också diskutera kanonbegreppet och dess förvaltning fram till idag, när hela föreställningen om "nationallitteratur" hamnat i vanrykte och sedan länge utmönstrats ur skolans läroplaner. Vad Rydén i grunden strävar efter är nämligen att återupprätta det litterära kulturarvet och lägga grunden till en ny svensk litteraturkanon, mer tidsenlig än den som Levantin och Schück ville främja.

Det dröjer dock mer än 400 sidor innan Rydén öppet förklarar för läsaren vart han vill hän. Dessförinnan har han utförligt presenterat texturvalet och de redaktionella principerna i såväl första som andra utgåvan av *Sveriges Nationallitteratur*. Han har också med en blandning av kärleksfullhet och lätt ironi porträtterat de redaktörer, forskare och kritiker som var inblandade i företaget. Dessutom har han – omständligt men samtidigt käserande och med många självbiografiska utvecklingar om sina egna lära-

**SVERIGES NATIONAL-
LITTERATUR ÄR INTE
BARA HISTORIA**
PER RYDÉN
Carlssons 2012

re och deras litteraturundervisning – redogjort för hur arvet från *Sveriges Nationallitteratur* förvaltats i senare antologier av liknande typ och i litteraturhistoriska översiktsverk som Schück-Warburgs, Erik Hjalmar Linders, Lönnroth-Delblances med flera.

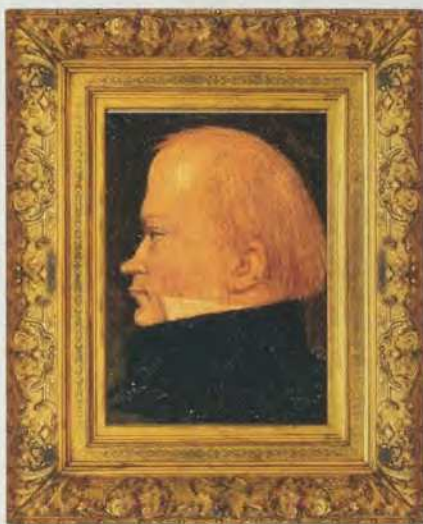
Efter det att han övertygande men något mångordigt visat hur nationalromantikens kanoniska texter gradvis bytts ut mot realismens och senare modernismens, kommer han på slingrande stigar slutligen fram till vår egen tid och verk som *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*. Vid det laget har själva kanonbegreppet blivit problematiserat av feminister, postmodernister, multikulturalister och andra debattörer, som hävdar att vår traditionella litteraturkanon är indoktrinerande, förtryckande och ett ideologiskt redskap för *Dead White European Men*.

Rydéns redogörelse för denna utveckling är överlag vederhäftig och sympatisk, understundom också underhållande, men den avslöjar mycket litet om författarens egna värderingar. Man får in-

trycket att han tassar som katten kring het gröt, orolig för att bli stämplad som en obotlig nostalgiker eller rentav som reaktionär om han alltför tidigt redovisar sina åsikter. Först när boken är nästan slut börjar han försiktigt lätta på förlåten och antyda en egen uppfattning, fast med många förbehåll och inlindade formuleringar. Tydligen är han rädd för att framstå som nationalchauvinistisk litteraturpolis eller rentav som anhängare till Sverigedemokraternas kulturpolitik.

Oviljan att ta klar ställning gör att Rydén ganska ofta framstår som en något snusförnuftig representant för det svenska lagom-idealet, trots att han själv i sin text polemiserar mot just detta ideal och uppenbarligen beundrar kontroversiella bråkmakare som August Strindberg eller Vilhelm Moberg. Självt grips jag ibland

av otålighet inför den Rydénska långrandigheten och oviljan att tala ur skägget. Inte desto mindre får man som läsare till slut lön för mödan. Ty det visar sig att Rydén har utmärkta argument för sin idag kontroversiella åsikt att en svensk litteraturkanon faktiskt behövs och förtjänar att byggas upp på nytt.

Ett viktigt argument, fast kanske ändå inte det viktigaste, är det estetiska: det är alltid bra att ha tillgång till en samling konstnärligt kvalificerade texter, även om det inte existerar någon absolut norm som kan avgöra vilka som objektivt sett är "de bästa". En god kanon behöver inte nödvändigtvis bestå av sådant som alla smakdomare är överens om utan kan mycket väl inkludera texter om vilka det råder och har rätt delade meningar. Det skall givetvis alltid stå den enskilda fritt – och rentav uppmuntras – att ha en annan estetisk uppfattning än den som kommer till uttryck i ett kronstämplat urval av kanoniska texter. Inte desto mindre kan också en ifrågasatt kanon fungera som en inte bara pedagogiskt användbar utan också lustfylld vägledning till god litteratur. Den kan i varje fall knappast vara sämre än den estetiska vägledning man brukar få av släktingar, vänner och bekanta som vill rekommendera sina egna favoritböcker till läsning.

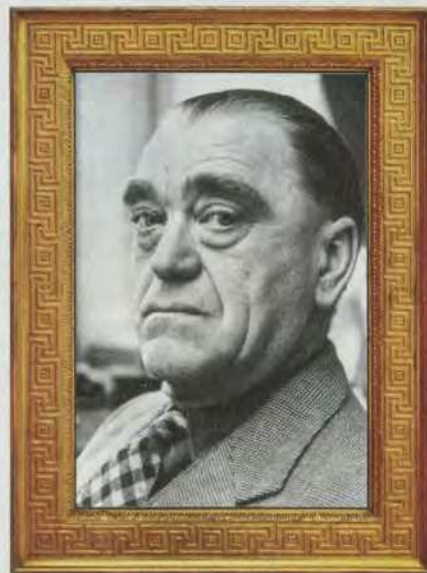
Ett annat starkt argument är det historiska: en traditionell svensk litteraturkanon ger oss kunskap om de texter som har uppskattats, beundrats och haft inflytande under tidigare perioder. Detta ger oss i sin tur kunskap om äldre tiders tänkesätt och normer. Det innebär inte att vi själva behöver omfatta dem. Så till exempel behöver vi ingalunda låta oss omvändas till den fosterländska ideologi som ligger till grund för Tegnér's "Svea" eller den gnostiska filosofi som genomsyrar Stagnelius lyrik. Men kunskapen om

texterna underlättar förståelsen av dåtidens kultur och samhällsliv.

Stor tyngd har också det språkpolitiska argumentet. I en tid när engelskan är på väg att erövra det offentliga rummet också i Sverige, kan en svensk litterär kanon hjälpa oss att bevara vårt modersmål levande och uttrycksfullt. Det innebär inte att vi måste bli nationalister eller språkpurister som hyllar Götiska förbundets ideal. Det väsentliga är snarare att utveckla svenska språkets uttrycksförmåga och precision genom att bygga vidare på vad snillrika diktare har sagt och skrivit.

Ett viktigt argument för att hålla fast vid en svensk litteraturkanon är slutligen att den ger oss en gemensam referensram, en citatskatt att ösa ur och använda på ett sätt som underlättar förståelse och sammanhållning genom att bryta ner gränserna mellan klasser, kön, politiska partier, regioner och etniska grupper. Det hindrar naturligtvis inte att det samtidigt kan (och bör) finnas mer specialiserade kanonbildningar med litterära texter för feminister, homosexuella, socialister, kristna, muslimer, skåningar eller vilka andra grupper det än må vara som önskar främja sin egen identitet och sammanhållning. Trist vore dock om vi skulle avstå från en mer allmän svensk litteraturkanon därför att vi inte vågar utmana den politiska korrekthetens präster och prästinnor.

Allt detta vet Per Rydén. Hans bok vi-

sar också att han har en genomtänkt uppfattning om hur *Sveriges nationallitteratur* skulle kunna återuppstå i mer tidsenlig skepnad. Om han bara vore lite mindre tvehågsen och lite mer av eldfångd bråkstake tror jag att han skulle kunna få igång en hel folkrörelse för sin sak.

Lars Lönnroth

Susan Sontag tar en cigarett med Walter Hollerer och Hans Magnus Enzensberger under en tysk författarkonferens vid Princeton, 1966.

Sontags skoningslösa självanalys

LITTERATURHISTORIA

Ar 1966 slog Susan Sontag igenom med essäsamlingen *Against Interpretation*, vars innovativa texter om konst, litteratur och tolkning snabbt placerade henne i centrum av den intellektuella diskussionen i både USA och Europa. De efterföljande samlingarna *Styles of Radical Will* (1969), *On Photography* (1977)

och *Under the Sign of Saturn* (1980) befäste hennes ställning som tongivande kulturskribent. I dessa och andra verk gjorde sig Sontag till förespråkare för den experimentella europeiska romanen och för i USA mindre bekanta namn som Ionesco, Artaud och Godard.

Inte minst uppmärksamhet väckte hennes texter om mindre vanliga företeelser i kulturdiskussionen som pornografi och *camp*, vilkas olikartade uttrycksformer un-

derkastades samma rigorösa analys som andra, mera accepterade kulturyttringar. När Sontags idéer snabbare än vad hon vågat hoppas på blev allmängods och när distinktionen mellan högt och lågt i estetiska sammanhang alltmer suddades ut bland kritiker och den intresserade allmänheten, ändrade hon fokus i sitt skrivande för att mera entydigt framhålla betydelsen av en elitistisk kanon och klassiska kulturella värden. Hon förlorade då något av sin for-

**AS CONSCIOUSNESS IS
HARNESSED TO FLESH
JOURNALS AND NOTE-
BOOKS 1964-1980**

SUSAN SONTAG
DAVID RIEFF (RED.)
Farrar, Straus & Giroux 2012

na prestige även om hennes insats blev – och fortfarande är – ett viktigt memento för dem som ger sig in i den kulturella debatten.

Under större delen av sitt liv förde Sontag mer eller mindre noggrant anteckningar i olika häften, i vilka längre reflektioner kring estetiska teman och personliga relationer blandades med dagsaktuella ögonblicksbilder av dagbokskaraktär, citat, uppslag till berättelser och listor med bok- och filmtitlar. Utdrag ur de tidigare notisböckerna, från perioden 1947–1963, publicerades under samlingstiteln *Reborn* för ett par år sedan. Den andra delen, av planerade tre, kom ut i våras med titeln *As Consciousness is Harnessed to Flesh* och upptar åren 1964–1980. I likhet med den första delen är det inte helt klart vilka principer som har varit styrande för redaktören, tillika sonen, David Rieff i hans sammanställning av materialet.

Sontag skrev aldrig systematiskt ned sina tankar, och anteckningarna fördelas ojämnt över tiden. Ibland skriver hon mycket utförligt, ibland kort och elliptiskt. I notisböckerna spelar karriär och framgångar en förvånansvärt liten roll. Vi får knappast någon information alls om Sontags pågående arbete med sina essäer, vilka avvägande som har varit styrande för ämnesvalen eller några kommentarer till recensionerna. En kort notis från slutet av 1966 om antal sålda exemplar av *Against Interpretation* kommer exempelvis helt överraskande. Frånvaron av anteckningar som rör det intellektuella arbetet måste förstås mot bakgrund av den tydliga bodelning Sontag gjorde mellan sitt offentliga jag (till vilket hon räknade den publicistiska verksamheten) och privatlivet.

I sina anteckningar ägnar sig Sontag åt en skoningslös självanalys. Det blir ett ibland nästan plågsamt dissekerande av sina, som hon uppfattar det, graverande tillkortakommanden i sociala sammanhang och i förhållandet till dem som står henne nära – främst modern och kvinnliga be-

kanta. Hon känner sig främmande i större grupper, hon tvingas då ägna sig åt rollspel. Att ge sig in i sådant umgänge leder till ett "moraliskt förfall", att jämföra med att söka kärlek på en bordell.

I kontakten med andra människor känner hon skuld över att utnyttja dem i ett slags byteshandel där hon ger "information" i utbyte för "mänsklig värme". För att befria sig från denna "psykologiska vampyrism" skulle hon, som hon skriver, föredra att vara stum. Hennes asociala beteende besvärar henne emellertid bara till en viss gräns, eftersom det sociala livets konventioner inte kan stilla hennes "hunger efter varats helhet" – en helhet som endast kan uppnås i dialog med en annan person och som inte är möjlig i en större grupp. De mångåriga försöken att finna en jämbördig samtalspartner leder till besvikelser fram till mötet med Joseph Brodsky 1976, vars betydelse läsaren dock bara indirekt kan sluta sig till.

I *Reborn* var det främst de utlämnade avsnitten om intima förhållanden till andra kvinnor som rönt mest uppmärksamhet. Även i denna andra del återkommer Sontag ofta till sina, som hon menar, misslyckade ansträngningar att vara sina partner till lags genom att inte göra till-

” Om jag bara kunde känna vad gäller sex det som jag känner om skrivande! Att jag är redskapet, mediet, instrumentet för någon kraft bortom mig [...], som om naturen eller livet använde mig [...] och jag lät mig användas.

räckligt avkall på sina egna krav. Felet är att hon inte är mera hänsynsfull, generös och originell. Inte heller vågar hon ge sig hän i nära relationer: "Om jag bara kunde känna vad gäller sex det som jag känner om skrivande! Att jag är redskapet, mediet, instrumentet för någon kraft bortom mig [...], som om naturen eller livet använde mig [...] och jag lät mig användas." Sådana "masochistiska" försök att behåga följs av ett ifrågasättande av den egna emotionella kompetensen, hon kan skriva att om någon förskjuter henne är det ett tecken på dennes överlägsna egenskaper och goda smak. I sitt förhållande till väninnan Irene Fornes anklagar hon sig för att redan från början aldrig ha gett upp "allt", aldrig riktigt förnedrat sig och aldrig egentligen tyckt att hon var så dum som Irene begärde att hon skulle vara.

Denna sin dragning till självuppoftning i kombination med den egna klumpigheten i sociala sammanhang jämför Sontag med Simone Weils självpåtag-

na offerroll. I den franska mystikerns och filosofens levnadsöde kan hon finna beröringspunkter med sin egen andliga isolering, samtidigt som hon inspireras av Weils kompromisslösa sökande efter tillvarons djupare sanningar. Sontag ägnade henne en kortare essä 1963. En sådan extrem tänkare som Weil fungerar för henne som amfetamin och hon ser sitt eget författarskap i dennas efterföljd.

Till Weils andliga nivåer når hon emellertid inte upp eftersom hennes sinne inte är "förstklassigt" nog, hon är helt enkelt "inte tillräckligt galen, inte tillräckligt besatt". Hennes beundran omfattar dock inte Weils asketism och celibat. Hon framhäver tvärtom betydelsen av de kvinnor som hon redan vid sexton års ålder kom i kontakt med och vilka, åtminstone vad det sexuella anbelangar, räddade henne. Hon skriver till och med att några våldtog henne, men tillägger att hon inte upplevde det som "alltför hotande". Därför kan hon utbrista: "Hur tacksam är jag inte mot de kvinnor som gav mig en kropp och som gjorde det möjligt för mig att också ligga med män."

Sontags oförmåga att knyta sociala och intima band balanseras av hennes påfallande självsäkerhet i intellektuella frågor.

Det starka intellektuella självförtroendet innebär att hon bara kan mäta sig med de allra bästa. Det är en tidig känsla hos henne att vara förutbestämd till att ta plats i de riktigt stora andarnas sällskap ("Nobelpristagarna"). Hon vill skriva "något stort", "ett slags tankarnas Moby Dick".

Enligt Sontag finns det tre slags författare: de som blir kända inom sitt eget språk; de som slår igenom även internationellt i sin egen generation; de som internationellt och även i senare generationer blir till självklara referenspunkter (som Kafka). Sontag noterar 1978 att hon redan är i den första gruppen, står i begrepp att bli upptagen i den andra men endast vill medverka i den tredje.

Anteckningarna i denna del, liksom i den första, vidgar betydligt vår förståelse av människan Sontag, och de kommer framgent att inta en självklar plats vid sidan av essäerna, berättelserna och filmerna även om de inte direkt kastar nytt ljus över dem.

Hans-Roland Johnsson

Få uppenbarelser är så frånstötande som en skadeglad journalist. I anslutning till Sverigedemokraternas små förtretligheter nyligen fick vi mer än vår beskärda del av den varan. Det är möjligt att journalisters professionella hederskodex, hur skrattretande ett sådant begrepp än verkar, gjorde publiceringen ofrånkomlig, men det måste finnas ett mindre triumferande sätt att rapportera saken på.

Att förvänta sig artighet och medkänsla från pressens representanter är orealistiskt, men de är trots allt våra ögon och öron i samhället. Borde vi då inte kunna kräva ett visst mått av opartisk konstruktivitet, snarare än ensidig destruktivitet? Varför inte föreslå lämpliga lösningar på de problem Sverigedemokraterna har, snarare än att bara gotta sig åt problemens existens?

För mig framstår det som uppenbart att partiets huvudsakliga problem är brist på disciplin. Unga, energiska partirepresentanter får inte den hjälp de behöver för att kanalisera sin entusiasm. Ett lämpligt första steg vore därför att skapa ett ordnat forum där partiets medlemmar får en möjlighet att uttrycka sitt engagemang på ett förlösande sätt. Partistämmor och kommundagar fyller sitt syfte, men ger lite utrymme för skådespel och utlevelse. Ett gott komplement vore därför välregiserade massmöten på någon för syftet lämplig arena. Deltagarna kunde ges möjlighet att på kommandosamfälltropasin ensamma äganderätt till Sverige, snarare än att ostyrigt göra det på gator och torg. Partiledaren kunde hälsas med ett unisont "Hej, Åkesson!" varefter han fick möjlighet att elda sina massor under kontrollerade former. Man kunde kalla tilldragelsen "partidagar".

Redan med det tror jag att mycket av den nu missriktade överskottsenergin skulle disciplineras. Behövs ytterligare steg föreslår jag en partiuniform, en planerad och skoningslös eliminering av de element i partiet som inte accepterar nyordningen samt, i sista hand, att låta aggressiva partimedlemmar avreagera sig på sätt som inte stör vanliga människor. De kunde till exempel sätta eld på Riksdagshuset.

ATT Ikea, eller IKEA som företaget föredrar att skräna, nu erkänner att östtyska politiska fångar tillverkat delar till deras möbler kan knappast förväna någon, med tanke på möblernas kvalitet. Politiska fångar tillhör ofta akademikernas skara, men ytterst sällan de skickliga hantverkarnas. Oaktat det måste frågan ställas: varför alls erkänna något?

Min slutsats är att det måste finnas en än mer chockerande sanning som företaget försöker dölja, genom att erkänna en mindre förseelse.

Jag kan inte med säkerhet säga vad det är som vi förväntas förbise, men jag har mina aningar. Det uppenbara skälet till att den östtyska staten engagerade sig i Ikea, är att den ville underminera det kapitalistiska väst genom att driva oss till vansinne med undermåliga varor. I botten anas en förslagen Stasiplan med trådar till den beryktade Markus Wolf. Vår räddning var att kommunistdiktatorerna visade sig ännu rangligare än bokhyllan Billy.

Det enda rimliga alternativet till denna teori är att Ikea inte bara lät tillverka, utan dessutom sålde sina möbler i Östtyskland. Företaget skulle alltså ha tvingat ett folk, som led under det värsta kommunismen hade att erbjuda, att dessutom behöva utstå det värsta kapitalismen har att erbjuda. Men en sådan cynisk hjärtlöshet är nästan omöjlig att föreställa sig, ens när det gäller Ikea.

I SKRIVANDE stund har Handels utredningsinstitut, HUI, ännu inte låtit meddela vad "årets julklapp" är. Mig veterligt är detta det enda Handels utredningsinstitut är till för och jag antar att varje års beslut föregås av rigoröst vetenskapliga analyser. Sådant bör respekteras.

Ända sedan jag 1998 gav bort elektroniska husdjur till alla mina nära, okunnig om att det var 1997

års julklapp, plågas jag av mardrömmar om att begå ett liknande misstag igen. Jag skulle alltså kunna säga att jag sitter som på nålar i väntan på att få klarhet i vad jag måste köpa i år, om just den formuleringen inte riskerade att leda tankarna till en spikmatta, som var årets julklapp redan 2009.

Förra årets val, den färdigpackade matkassen, var genial i sin enkelhet. Jag har ingenting emot en lika användbar gåva i år, men gärna något som är lättare att slå in. Idealet – särskilt med tanke på att jag också räknar med att ta emot julklappar – vore en flaska portvin. Efter en hastig genomgång av årets trender, rubriker och debattämnen finns dock inget som tyder på ett sådant resultat i år heller. Närmare till hands ligger en lesbisk insemination i Danmark.

Jag måste erkänna att det inte är riktigt vad jag hoppats på för egen del, men HUI och vetenskapen kan knappast ha fel. Vi måste alla vara öppna för nya erfarenheter.

VI LÄR DIG HANTVERKET

The Florence Academy of Art

WWW.FAOA.SE

Posttidning B

Axess magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

OYSTER PERPETUAL DAY-DATE II
IN PLATINUM

NYMANS UR 1851

STOCKHOLM: BIBLIOTEKSGATAN 1. TEL 08-545 061 60.
VÄSTERÅS: STORA GATAN 26. TEL 021-13 02 12.
WWW.NYMANSUR.COM

ROLEX